RAPH. FABRETTI
GASPARIS F. URBINATIS
DE AQUIS
E T
AQUAEDUCTIBUS
VETERIS ROMÆ
DISSERTATIONES TRES

RAPH. FABRETTI
GASPARIS F. URBINATIS
DE AQUIS
ET
AQUAEDUCTIBUS
VETERIS ROMÆ
DISSERTATIONES TRES

EDITIO SECUNDA ROMANA

ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA.
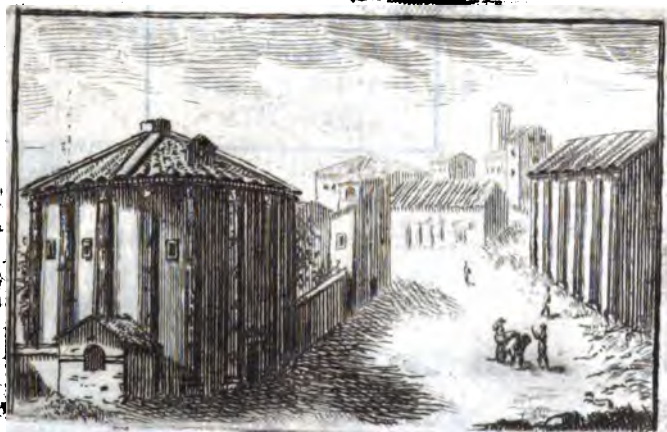
ROMÆ MDCCLXXXVIII.

APUD NATALEM BARBIELLINI IN FORO PASQUINI

SUPERIORIBUS ANNUENTIBUS.

SANCTISSIMO D. N.
PIO SEXTO
PONT. OPT. MAX.

NATALIS BARBIELLINI
FOELICITATEM.

Eum ſemper fuit, BEATISSIME PATER, inſtitutum, ut quæ in paucorum manus devenerant, aut nunquam fuerant in lucem educta Erudito-

rum

rum Opera, illorum edendorum curam in me lubens susceperim, nihil ut excellentiam hominum aliquando depereat, vel non quamprimum communi omnium comodo, ac utilitati efferatur. Hoc consilio laudatissimum Raphaelis Fabretti Urbinatis Opus DE AQUIS, ET AQUAEDUCTIBUS VETERIS ROMÆ anno sexcentesimo octogesimo supra millesimum typis Io. Baptistæ Bussotti in Urbe evulgatum, & longo temporis intervallo perrarum sane, & emunctæ naris Viris jamdudum optatum, politis formis recudere, in animo fuit, adjectis etiam aliena manu adnotationibus in calcem non paucis mira eruditione refertis, ut celebratissimo huic Operi honos, qui fieri possit, maximus haberetur, necnon doctorum, & illitteratorum hominum comoditati, utilitatique prospiceretur. Quod si nitide, atque eleganter fecerim, & præsertim emendate, malo aliorum judicio reservare, quam verbis contendere, ne publico quasi testimonio, vel aperti mendacii, vel gloriosæ nimium prædicationis nota mihi inuratur.

Reli-

Reliquum erat, BEATISSIME PATER, ut sub Magni Principis auspiciis prodiret, qui ab injustis forsan detractionibus vindicare præsto esset. Nec mihi quidquam revera optabilius contingere poterat, quam librum ipsum, præcipuo quodam jure, SANCTITATIS TUÆ præsidium deposcentem, glorioso Tuo Nomini, quæ Tua fuit singularis Clementia, inscriptum prodiret. Hoc enim expetere videbatur non solum devotionis, & observantiæ in Te meæ studium nemini secundum, sed etiam idemmet libri argumentum de Urbis æternæ disserens aquis. Operæ prætium esset hic singillatim præclara Tua facinora ad rem recensere, eaque peculiariter extollere, quæ, aeris salubritati, Tuoque Imperio subditorum incolumitati consulendo in exsiccandis Caninensibus, Clanensibus, & Pometinis putridis Paludibus tanto omnium plausu peregisti. Verum, cum hæc sint luce meridiana clariora, & toto terrarum Orbi notissima, ne noctuas Athenas ferre videar, reverenti silentio prætereunda cen-

seo.

RAPH. FABRETTI
GASPARIS F. URBINATIS
DE AQUIS
ET
AQUAEDUCTIBUS
VETERIS ROMÆ
DISSERTATIONES TRES

DISSERTATIO PRIMA

ARGUMENTUM.

I. *NArrat, quo auctore, cujusque consilio alacrior sic factus ad scribendum de Aquis, & Aquaeductibus Urbis Romae: & primo quidem, relictis ceteris, Aquae, quam fuisse Alexandrinam ostendit, quamque modo Felicem appellari dicit, cursum describit; deinde Kircherii topographiam, ut non ita exactam, reprehendit.* II. *Nomen Auctoris hujus Aquaeductus silentio Scriptorum intercidit: culpa temporis nihil retinet antiqui usus: ejus structura exacte describitur.* III. *Hujus Aquaeductus, quae sit hac aetate ratio, & usus.* IV. *Quae causa impulerit Architectum, ut contempta recta via, per demissiora, e sinuosa loca aquam deduceret.* V. *Inquiritur nomen Auctoris istius Aquaeductus; illumque non posse adnumerari docetur inter novem ductus, quos Frontinus recenset.* VI. *Severum Alexandrum Augustum fuisse ejus auctorem demonstratur.* VII. *Arcus, & Aquarum specus, qui per Urbem sparsi sunt, perlustrantur; & primo Claudia, & Anio novus.* VIII. *Specus Aquarum Marciae, Tepulae, ac Juliae exhibentur: quae tres aquae, quum ad s. Laurentii Portam ventum est, uno Marciae nomine indigitantur.* IX. *Arcus Claudiae, & Anionis post hortos Pallantianos finiebantur, atque hinc aquae fistulis in usum Urbis deducebantur; Claudiae tamen pars per arcus Neronianos, sive Caelimontanos in Caelium Montem deferebatur. Fabricius refellitur.* X. *Aquae Claudiae ductus extra Urbem, itemque Neroniani species exhibetur. Nardinius carpitur.* XI. *Affertur diagramma emissarii, quod erat reliquae parti Aquae Claudiae, sive etiam Anionis novi post hortos Pallantianos. Angelonius, Nardinius, Fabricius reprehenduntur, & una alius Scriptor, cujus reticetur nomen. Marcia aqua viginti quinque & amplius pedibus erat humilior Aqua Claudia.* XII. *De ductu lateritio secundum viam Latinam ad Portam s. Sebastiani: demonstratur aquam Appiam eo non pervenisse; & Portam Capenam non eo loci, sed longe versus Urbem stetisse; ad crepidines scilicet Aventini, & Munimentum Pauli* III: *juxta quam portam erat aquae Appiae ductus; supra vero Marciae.* XIII. *De Aqua, & Arcu ad portam s. Sebastiani,*

qui evincitur fuisse specum Octaviani, a Frontino commemoratum, per quem pars Anionis veteris recipiebatur. XIV. *De ductu specus Octaviani, & aquae Marciae, ac Appiae rivo in via, quae a cavea Circi procedit ad portam Ostiensem.* XV. *Arcus ad Viam Appiam, & Clivum Martis Druso erectus ab Octaviano Augusto: eique arcui superimpositus Ductus specus Octaviani: itemque ejusdem Augusti Arcus Ariminensis, & ad Portam s. Laurentii. Ligorius, Aeneas Vicus, Octavius Strada, Angelonius, Andreas Fulvius refelluntur: & Nummus Drusi illustratur.* XVI. *Demonstratur, eumdem Arcum in via Appia ad Trajanum, & ad Lucium Verum non potuisse pertinere.* XVII. *Alexander in Urbem invexit Aquam Labicanam, & non Janiculensem, sive Trajanam.* XVIII. *Ligorii Sententia refellitur, quae statuit Portam Aureliam alibi esse non potuisse, quam prope molem Hadriani.* XIX. *Aringhii excogitatum de via Aurelia exploditur.* XX. *Trajanum aquam in Urbem derivasse docetur.* XXI. *Alexander Severus ex industria libram suae aquae depressit.* XXII. *Frontini Silentium Trajani Aquaeductui nihil nocet: uti neque Aquarum numerus, qui a Victore, a Procopio, aliisque traditur.* XXIII. *Thermae Alexandri Severi eo in loco erant, quo nunc Aedes Mediceae. Sepulchrum illius, & Mammeae matris est inter Latinam, & Labicanam viam.* XXIV. *Aquae Alexandrinae caput statuitur. Felicis, sive Sixtinae Fontes turpiter caecutienti Geographo indigitantur.*

JOANNI LUCIO TRAGURIENSI

VIRO ILLUSTRI

RAPHAEL FABRETTUS

GASPARIS F. URBINAS

FELICITATEM.

DISSERTATIO PRIMA

FECIT studium in me Tuum, ne omnino displicerent mihi ea, quae diebus superioribus de Aquis, circa Anienem a me observatis, ad Te scripseram: dum, & Tuo, & amicorum tuorum nomine, (quos plurimos, eosdemque eruditissimos habes) iis laudibus diligentiam meam affecisti, ut jam inde alacriorem me sentiam ad propositum de hac materia examen prosequendum: quod jam exequutus fuissem, ni caelestium

a Johannes Lucius, Petri filius, Tragurii, nunc *Traù*, in Dalmatia natus est. Historiam ejus partis Illyrici, quae est Dalmatia, & Liburnia in sex libros distributam exaravit: illique Rerum Dalmatarum Scriptores, nondum impressos, una cum ipsius Adnotationibus adjecit. *Amstelodami apud Johann. Blaev.* 1668 *in fol.* Pertexuit quoque opus inscriptum, *Memorie di Traù. Venezia appresso Stefano Curti* 1673 *in* 4. Ad cujus Operis calcem edidit, inter alia nonnulla, *Inscriptiones Dalmaticas: & addenda, vel corrigenda in opere de Regno Dalmatiae*. Notas item historicas digessit in narrationem rerum gestarum a B. Johanne Ursinio Confess., & Traguriensi Episcopo. *Rom. typis Colinii* 1657 *in* 4.

DISSERTATIO PRIMA

lestium aquarum copia Aquariae huic meae provinciae adversam sese exhibuisset. Non tamen omnino me cessasse putes: nam, etsi ad longe sepositos fontes Marciae, & Claudiae iterum accedere, & certiori conjectura cogitationem mihi obortam prosequi non valuerim; non inutiliter forsan, in proximiori Aquae istius (quam Felicem, a suo ante Pontificatum nomine, Sixtus perducens vocavit) olim quoque, ut audies, alio quamvis itinere Romam delatae, me versatum Tibi ostendam.

Felix aqua, unde dicta.

Primo enim certum in ordinem digessi, & ad unum eundem Aquaeductum pertinere deprehendi, omne opus, tam arcuatum, quam substructionis supra terram, quod plures Valles circa Viam Labicanam, & postremo ipsam inter Gabinum, & Regillum Lacum planitiem, in cujus suprema parte ad meridiem, hujus Aquae rivus, nec non Osae Fluvii fontes emergunt, occupare inveni. Quod jam mihi, adhuc de hac re incredulo, pluribus missis ac receptis epistolis dum Urbini essem, inculcaverat Hadrianus Auzout Rothomagensis [a], vir emunctae naris, & non minus rerum naturae, quam antiquitatum sagacissimus perscrutator: similis enim ubique structura, rivique latitudo, atque altitudo, aliter dubitari non sinunt. Accipe igitur annexam in Charta Topographica totius Ductus seriem *Tab. I.* Neque ex supervacuo nos laborasse putes, eo quia Regionis istius jam pridem *certam & quam exa-* *ctiss-*

Regillus lacus.

Auzout Hadrianus.

a Hadrianus Auzout differebat nonnulla de Mensuris, ex ipsis originalibus pedibus desumpta, comparatis cum pede *Chatelet*: sunt vero inter *Divers Ouvrages de Matematique &c. pag. 368. par Messieurs de l'Academie Royale. A Paris de l'Imprimerie Royale 1693 in fol.* Item Epistola, cujus exhibetur extractum, & inscribitur *Du Micrometre*, & est inter *Ouvrages de Matematique de M. Picard tomo* IV ad calcem *pag. 95. Haye chez P. Gosse &c. 1731 in 4.* Opuscula alia extant in Memoriis Academiae Scientiarum Parisiensis ann. 1666. 1698.

ctissimam, una strictioris Latii Topographiam, non tam calamo, quam propriis pedibus dimensam, delineatamque P. Athanasius Kircherius [a] exhibuerit, ut in suo Latio profitetur: nam, ut verum fatear, Tabula illa miseris modis depravata est; sive quia, vir summus, & in geometricis consummatissimus *ab incorporeis rebus, solaque intelligentia percipiendis, ad ista sensilia, quae multum, & illiberale requirunt otium, respicere, indignum putavit*; ut ex Platone Plutarchus [b] in vita Marcelli tradidit; sive quia Operarum incuria proditus fuit, ita ut omnia susque deque jacentia, & veluti casu quodam projecta videantur. Inter quae, ad rem nostram (nam caetera libens, volensque praetermitto) in ipso loco, prope Oppidum Columnae, unde haec Aqua derivatur, Virginis origo esse dicitur, cujus fontes decem circiter milliariis hinc absunt, ad Viam scilicet Collatinam, & octavo ab Urbe lapide ex Frontino; ac prope Anienem Fluvium, in ea Tabula nusquam extantem.

DISSERTATIO PRIMA

Kircherii sententia de loco originis aquae Virginis.

II. Antequam autem ad pleniorem descriptionem, ultra ea, quae in Charta generatim adnotantur, accedam, subit mirari rerum humanarum vicissitudinem, & factorum quantumvis egregiorum oblivionem imminentem; cum praeter aetatis damna, quae prae structurae firmitate perpeti hunc Aquaeductum vix potuisse, quis sibi persuaserit, una cum rei usu nomen ipsum auctoris interciderit. Ut proinde verius nescio, an elegantius, applicetur Poetae nostratis epiphonema,

Così,

a *Part.* II *Cap.* IV *Pag.* 70 ad calcem chartae topographicae territorii Tusculani. *Amstelodami apud Joannem Janssonium &c.* 1671 *in fol.*

b *Tom.* I *pag.* 305 *lit. E. Lutetiae Parisior. Typis Regiis &c.* 1624 *in fol.*

DISSERTATIO PRIMA

Così, se bene un tempo, al Tempo guerra
Fanno l'opre famose a passo lento
E l'opre, e i nomi insieme il Tempo atterra.

Et quidem ingentes ejusmodi in publicum bonum extructae moles, non eandem ac pyramides otiosae sortem merebantur: rite enim in illis, *justissimoque casu obliteratos fuisse tantae vanitatis auctores*, exclamat Plinius [a]; sed indigne prorsus fama egregii, & utilissimi operis culpa temporis, & silentio Scriptorum evanuit. Demus tamen, Conditoris nomen fuisse oblivioni per aliquot hucusque saecula traditum; at nequaquam de hoc opere dici potest, illud solo penitus procubuisse: nam in ipsis ruinis, ac parietinis, tantum est adhuc, quod veluti attoniti contemplemur, ut quemadmodum Tempori rerum edaci tandiu restiterunt; ita perpetuam quandam durationem, & serae posteritatis admirationem polliceantur.

Alexandrinus ductus lateritius in parte exteriori.

Opus ipsum undique lateritium apparet, expolita laterum facie, & exacte ad lineam dispositis ordinibus. Pilae quadratae VIII pedum crassitiem implent. Distantia pilarum, sive arcuum apertura, est ubique pedum XII, praeterquam in ultima Valle versus fontes, ubi X ac semis: unica ubi demissiores, duplici vero in altioribus laterum bipedalium serie efformati. Quo vero major operi soliditas accederet, eminentiores ex istis arcubus fornicem alium inferius curvatum habent, quo pilae inter se colligentur, neve immenso hiatu fatiscant. Specus mensuram, retractiones, ornamenta, mutulos, ac caetera minutiora, binae quas adjungimus delineationes melius exhibebunt: quarum ea quae prior est, opus

a Histor. Natur. tom. V lib XXXVI cap. XII pag. 301 in us. Delphini. Parisiis apud Franc. Muguet 1685 in 4.

opus Urbi propinquius *Tab. II*; secunda, arcus in ultima, & uliginosa Valle, dicta *di Pantano*, repraesentat *Tab. III*; quibus tertiam, Piscinam Limariam numero 24 *Tab. I*, adjecimus *Tab. IV*, in qua Aqua excipiebatur, & quasi respirante rivi cursu, limum deponebat: quod erat praecipuum Piscinae munus ex Frontino [a]. Ex Ductu enim superno *A*, Aqua per ostium *B* in lacum *C* ingrediens, ibique depurata, rursus per *D* in *E* se exonerans, Romam versus iter continuabat.

Piscinae limariae aquae Alexandrinae diagramma.

III. Vetus ex eisdem rei status oculis subjectus est, hodie plurimum immutatus, qua disturbatis, qua refectis arcubus, & quidem non uno tempore: alicubi enim lateritio munimento fornices suffultos, pilasque circumplexas videas; alibi (& id pluribus in locis) rudi topho suffarcinatas refectiones: unde artis ignorantia, & curtae restaurantium vires, animique se produnt. Quae vero Ductus pars Urbi proximior erat, adeo incursionum, & vastationum damna sensit, ut appareat, primam substructionem, primosque arcus ad dextram Viae Labicanae occurrentes ad numerum 1 & 2 *Tab. I* a solo fuisse refectos: nihil enim in illo opere, quod elegantiam, aut mensuram residui sapiat, reliquum manet. Est quoque notandus, recens, sive usus, sive abusus hujusce Aquaeductus, ubi super eisdem arcubus numero 2 *Tab. I* nullo specu, sed rivo in ruderibus excavato, hodie contrario cursu, Aquae Crabrae portio fertur, & orientem versus deducitur.

Alexandrini Aquaeductus refectiones.

Aqua Crabra ab Alexandrino ductu agitur.

Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas [b].

B Ar-

a De Aquaeductibus Urbis Romae Commentarius, *Art. 15 n. 1 pag. 56. restitut. opera Joannis Poleni. Patavii 1722 apud Jo: Manfrè in 4.*

b Virgilius Æneid. *lib.* III *v.* 415 *pag. 133 ad us. Delphini. Parisiis apud Simon. Bernard 1675 in 4.*

DISSERTATIO PRIMA

Arguit itaque diutissime hanc Formam permansisse, tam varietas dictarum restaurationum, quam crustae vix credibilis crassities, nedum in ipso rivo pene obstructo, & saepius ad dodrantis intercapedinem restricto; sed ad latera exteriora ipsius Ductus, ubi humor ex eodem exsudans, in ingentes moles, quae vehem foeni onustam imitantur, coaluisse videmus. Quod malum cum aquis Tiburtinae regionis commune habuit: nam, & ipsa Marcia,

Crassities crustae in Alexandrino ductu.

Quae tam candida, tam serena lucet,
Ut nullas ibi suspiceris undas,
Et credas, vacuum nitere Lygdon,

ut de ea Martialis [a] cecinit; *Deumque* ut ait Plinius [b], *munere Urbi tributa*, in crustam longe hac, de qua loquimur, spissiorem, magisque compactam induruit: haec namque obscurior, & turbidior, sed aeque rarior, ac fragilior existit.

Alexandrinus ductus qua de causa fuerit obliquus

IV. Quae autem ratio impulerit Architectum, ut contempta recta via, quae etiam uti altior minoris operis arcuati indigebat, per dimissiora, & concava loca Aquam ducere instituerit, diu multumque me latuit: ita ut ob tantam Ductus obliquitatem, ex angulo ad Praenestinam Viam ad numer. 16 *Tab. I*, recta Tibur, quod ibi respicit, petere judicaverim; donec tandem ex saepius locorum iterata inspectione, & amici monitu, ut dixi, reliquo operis reperto, caussam rei invenisse, & providentiam illorum temporum exsolvere posse putavi. Credo etenim, soli firmitatem, quamvis per longioris itineris anfractus, fuisse quaesitam, quae in recto tramite non aeque ac in subjectis locis reperitur. Regio enim ista, quo pro-

Latomiae Collatini lapidis ad Anienem.

a *Lib.* VI *Epigram.* XLII *De Etrusci thermis pag.* 327 *ad us. Delphini. Paris. apud Anton. Cellier* 1680 *in* 4.

b Natur. Hist. *lib.* XXXI *cap.* XXIV. *Paris.* 1685 *in* 4.

propius ad Anienem accedit, eo magis solida humo consistit, & rubentis Collatini lapidis, per Strabonem [a] celebrati, latomiis scatet. Nec tantum fundamenta stabili loco jacere par erat; sed (quia Ductus ipse, uti optimus, maximusque est, totus ex caementis compositus est, si exteriorem tantummodo lateritium veluti corticem excipias) pertinebat ad operis perennitatem, solidiora, quam fieri poterat, caementa non longe exquirere, sed circa opus colligere. Addam quoque, etsi ratio deesset, speciem magnificentiae ultro appeti potuisse, ostentatione altissimorum fornicum, quorum ope, pluribus in locis ad LXX pedum fastigium attollitur.

V. Descripto opere, restat modo, ut istius Aquae perducendae auctorem inquiramus, & rem hactenus antiquitatis studiosis intactam, sive aliquibus desperatam, Eruditorum censurae exponamus. Intentasse quidem videtur, sub specioso, & omnem hanc Aquarum materiam comprehendente titulo *De Aquis veteribus in Urbem Romam influentibus*, Aldus Nepos [b] de quaesitis per epistolam: verum dum prooemio gustum acuente allectus, opiparam mihi promitto coenam, nil praeter macerrimam Frontini epitomen, mendis insuper scatentem, & alias quasdam ex Plinio quisquilias appositas, cum nausea vidi. Jam igitur, ut meae conjectioni, nullo quamvis adjutore, viam sternam; illud praemittam, nempe hunc Ductum inter IX, quos *Frontinus* descripsit, connumerari non posse: id quod ex ipsorum recensitione evidenter convincitur.

Aldus Nepos Manutius notatus.

 Non

a Rerum Geographic. *tom.* I *lib.* V *pag.* 364 *lit. B. cura Theodori Jansonii. Amstelaedami apud* Jo: Wolters 1707 *in fol.*

b Manutius Aldus Pauli F. Aldi N. de Quaesitis per Epistolam *lib.* I *ep.* II *pag.* 26. *De aquis, in Urbem Romam olim influentibus, ad Jo. Moronum Cardinalem. Venetiis* 1576 *in* 8.

DISSERTATIO PRIMA

Non enim haec Appia fuit: illa etenim inter milliarium VII & VIII Viae Praeneſtinae ſiniſtrorſus concipiebatur, totaque ſubterranea (demptis paſſibus LX proxime ad Portam Capenam) deveniebat, ex Frontino[a]; haec ad dextram Praeneſtinae, Labicanae Viae proprior, emergit ad milliarium XIV circiter, (ultra III fere paſſuum M, quae a conceptela, & acquiſitionibus, quorum initium eſt ad ipſam Viam Labicanam, uſque ad dictam emerſionem intercedunt) plurimoque opere tam ſupra terram, quam arcuato inſignis devehitur, ut in Charta ſpeciatim explicavimus.

Aquae Appiae fons & curſus; uti & Alexandrinae.

In hac, aliiſque *Frontini* nuncupationibus, Indicem MS. Benedicti Millini[b] jam per omnes Urbanos codices diffuſum, uti diligentiſſimum, & copioſiſſimum ſequimur: quod ſi forte ad manus non eſt, ſciant lecturi, a numero 49 librum II incipere, & per enumerationum quinariarum uniuſcujuſque Aquae, ad numerum uſque 74 procedere, & cum numero 105 finem accipere.

Anionis veteris origo.

Non Anio Vetus: quia origo ipſius ſupra Tibur ex

a *Art. 5. pag. 15 num. 15. Patavii 1722 in 4.*

b Poleni Prolegomena in Frontini Commentarium de Aquaeductib. &c. *cap.* VII *n.* I *pag.* 30. *Patavii* 1722 *in* 4. *Poſt haec vero,* inquit, *ex occaſione quaedam hic de Benedicti Millini Indice adjungam: de quo Fabrettus in num.* 16. De Aquis, & Aquaeductibus *Operis haec ſcribit*: In hac, aliiſque Frontini numerationibus, Indicem Ms. Benedicti Millini, jam per omnes Urbanos Codices diffuſum, uti diligentiſſimum, & copioſiſſimum ſequimur: *Is tamen*, ſubdit Polenus, *neque Romae in Bibliothecis Codicum refertiſſimis, neque inter Millini Libros, neque inter libros Fabretti ab eis, qui ut gratum mihi facerent, conquiſivere, inventus eſt. Verum, cum nihil aliud continuiſſe videatur, niſi Commentarii Frontiniani quamdam in Articulos diviſionem, hancque haud multum diverſam (ut ex ipſo Fabretto colligere eſt) ab ea quam ego inſtitui; his de cauſis, me illo Indice aequo animo carere poſſe, plane exiſtimavi* Nos quoque in ejuſdem Millinianı Indicis inquiſitione verſati ſumus, eamdemque fere diligentiam adhibuimus; nec tamen, ut reperiremus, contigit. Itaque in hac, quam ſumus aggreſſi ipſius Fabretti, Operis impreſſione, maluimus, diviſionem a Poleno in Articulos inſtitutam ſequi; & ejus uti editione, quae elegans eſt, & multorum teritur manibus.

ex Frontino [a]; hujus autem nostri sub Oppido Columnae, ubi Labicum cum Holstenio [b] fuisse credimus, omnem confusionem excludit: ita ut non sit opus excutere differentiam substructionis supra terram, quae in Aniene est passuum DCCII; in hoc vero Ductu passuum IV M CCL: & carentiam in Aniene Vetere omnis prorsus operis arcuati, quod in isto est passuum II M CCCXXV: itemque recentiorem, quam illa Anienis Veteris, structuram: illam namque, florentibus Reipublicae temporibus, A. V. CDLXXXI factam ex Frontino [c] scimus; hanc post Imperium productam indicat later ibi repertus cum hoc Figlinae signo, AVG. N̄, sive *Augustum Nostrum* commemorante, *Tabula V*: & quidem arcubus primitivis insertus, ne occasione refectionum inditum dubitemus.

Figlinae signum.

Non Virgo, cujus fontes etiamnum conspicui sunt ad Viam Collatinam milliario VIII, ubi eos Frontinus describit [d].

Virginis, ad viam Collatinam.

Non Marcia, Claudia, seu Anio Novus, quae omnes Aquae Via Valeria, vel Sublacensi ortum habebant, ex eodem Frontino [e].

Marciae, Claudiae, Anionis Novi in via Valeria.

Non Julia, aut Tepula, quae ad dexteram Viae Latinae conceptae, in eosdem arcus, Aquae scilicet Marciæ recipiebantur, ut ex Frontino [f] patet.

Juliae, aut Tepulae in via Latina.

Non denique Alsietina, quae ex Lacu hujus nominis in Etruria, Via Claudia milliario XIV, Diverticulo dextrorsus passuum VI MD petebatur, juxta Frontinum [g]; cum ista in Latii meditullio scaturiret.

Alsietinae in via Claudia.

Hisce omnibus, inquam, Frontini Aquis exclusis: cum

a *Art.* 6 *num.* 11 *pag.* 24.

b Annotationes Geographicae in Italiam antiquam Cluverii *pag.* 1,4 *ad medium Romae, typis* Jacobi *Dragondelli* 1666. *in* 8.

c *Art.* 6 *num.* 1 *pag.* 22.

d *Art.* 10 *num.* 8 *pag.* 46.

e *Art.* 7 *num.* 4 *pag.* 33 & *art.* 14 *num.* 1 *pag.* 52.

f *Art.* 19 *num.* 5 *pag.* 67.

g *Art.* 11 *n.* 8 *pag.* 46.

DISSERTATIO PRIMA

cum pro comperto habeamus, Severum Alexandrum Augustum Aquam perduxisse, nec alteri hunc Aqueductum; aut huic auctori alium ductum attribui posse: liquido consequitur, Alexandrum fuisse hujus operis auctorem.

Alexander Severus Aquam perduxit.

VI. Quod Alexander Aquam duxerit, aperit nobis Lampridius [a] in ejus vita per sequentia verba: *Opera veterum Principum instauravit, ipse nova constituit. In his Thermas nominis sui, juxta eas, quae Neronianae fuerunt, Aqua inducta, quae* ALEXANDRINA *nunc dicitur.*

Hoc idem ostendit nummus ipsius cum Thermis ac Fonte, (per quem, Aqueductum significari mos fuit), in Museo Rondanino optima sui forma, & conservatione, ut rei nummariae periti vocant, conspicuus: unde exemplar deprompsit Angelonius [b] in hoc Cæsare; quamvis Oiselius [c] Bajanum sinum, & navim significari credat.

Meminerunt quoque hujus Aquae ALEXANDRINAE Publius Victor [d], & Notitia Imperii [e].

Quod tandem, neque huic Imperatori alius Ductus, neque huic Ductui alius auctor dari possit, (haec enim duo jam se invicem consequuntur) patet: quia, ultra Frontini Aquaeductus, duos tantum agnovit in hac Urbe Posteritas; hunc videlicet, de

quo

a Inter VI Scriptores Historiae Augustae *pag.* 122 *lit. B.* ex recensione Salmasii. *Parisiis apud Societatem Ss. Patrum sub signo Navis* 1620. *in fol.*

b Istoria Augusta da Giulio Cesare a Constantino Magno *pag.* 226, *e* 230 *num.* 3. *In Roma per Felice Cesaretti* 1685 *in fol.*

c Thesaurus Numismatum Antiquorum *Tab.* CIX *num.* 7. *& pag.* 533 *Amstel. ex officina Boom.* 1677 *in* 4.

d Publii Victoris Descriptio Urbis Romae, *seu* de Regionibus Urbis *ubi enumerat Aquas pag.* 204 *extat cum* Notitia Dignitatum Imperii Romani *ex recensione Philippi Labbe. Paris Typis Reg.* 1651 *in* 12.

e Descriptio Urbis Romae incerti Auctoris, *qui vixit sub Onorio, aut Valentiniano* III *pag.* 140 *in verbo Aquae. Extat cum eadem* Notitia Dignitatum Imperii Rom. *Paris. Typis Reg.* 1651 *in* 12.

quo ſermo eſt, ac alium trans Tyberim Trajanae Aquae, ut probabimus: quae ſecus Viam Aureliam per duo fere paſſuum M delata, per Portam, quae ſive Aurelia ſit, ſive Pancratiana, prout uſque a Procopii [a] temporibus vocabatur, Urbem ingreditur, & in ſummo Janiculo ſe oſtendit.

Dissertatio Prima

Aqua Trajana in Janiculo.

VII. Ut enim alios arcus, & Aquarum ſpecus, qui per Urbem ſparſi ſunt, calamo hac occaſione, ut pluries oculis ſimul fecimus, perluſtremus; quo hanc, ſeu aliam, quae Alexandri nomen ferret, Aquam recepiſſe excludamus: Ii, qui ab orientaliori Urbis angulo omnium altiſſimi, ſecundum Urbis moenia, ad Portam Majorem deveniunt, Claudiam, & Anienem Novam deferebant, ut Frontinus [b] tradidit, & oſtendit ſequens inſcriptio quatuor verſibus comprehenſa, ibi ex utroque latere inhaerens.

Claudiae, & Anienis Novae arcus.

TI. CLAVDIVS . DRVSI . F. CAISAR . AVGVSTVS . GERMANICVS .
PONTIF. MAXIM.
TRIBVNICIA . POTESTATE . XII, COS. V . IMPERATOR XXVII
PATER. PATRIAE
AQVAS . CLAVDIAM . EX . FONTIBVS . QVI . VOCABANTVR .
CAERVLEVS . ET . CVRTIVS . A. MILLIARIO . XXXXV.
ITEM . ANIENEM . NOVAM . A. MILLIARIO. LXII . SVA . INPENSA.
IN . VRBEM . PERDVCENDAS . CVRAVIT [c].

VIII. Proximi iſtis, ad dexteram Romam venientibus, erant alii, qui Specus Aquarum Marciae, Tepulae, ac Juliæ ſuſtentabant, quorum vix ſupereſt veſtigium, cum eorum rudera operi arcuato Sixti V ceſſerint.

Marciae, Tepulae, ac Juliae arcus.

a Procopius Caeſarienſis de Bello Gothico *lib.* I *tom* I *pag.* 357. *Pariſ. ex Topograph. Regia* 1662 *in fol.*
b *Art.* 18 *num.* 9. *pag.* 63.
c *Profertur quoque* a Jano Grutero *in Corpore* Inſcriptionum &c. *Tom.* I *pag.* CLXXVI n. I. *Amſtelaedami apud Franc. Halma* 1707 *in fol.*

rint. Qua verò integri procul ab Urbe adhuc remanent, in Villa rustica Fundi, *Sette-Bassi* nuncupati, ad v lapidem Viae Latinae, in exactissimam formam, summamque firmitudinem hac specie *Tab. VI.* constructos inveni, ut rectè Propertio [a] dictum sit;

. . . . *aeternum, Marcius humor, opus,*

vereque Plutarchus [b] in Coriolano, *maximum* hunc, *& pulcherrimum Aquaeductum* vocaverit; quaesita insuper ex discolore lapide elegantia.

Nec dubium est, quominus junctae, atque ordine supra exposito ascendendo devenerint; tum ex his verbis Frontini [c] *a Piscinis in eosdem arcus recipiuntur, summus iis est Juliae, inferior Tepulae, deinde Marciae*; tum ex aliis [d] *altissimus Anio est Novus, proxima Claudia, tertium locum tenet Julia, quartum Tepula, dehinc Marcia*; & paullo infra, *sextum tenet librae locum Anio Vetus &c. sequitur hujus libram Virgo, deinde Appia*. Quæ omnia, optime respondent sectioni scenographicae, quam proponimus utriusque Specus, Claudiae, & Anienis Novae ad Portam Majorem: extra quam, ad dexteram intrantibus, earundem Aquarum Juliae, Tepulae, Marciae Rivi, ut *Tab. VII* vides (non quidem Claudiae, ut Fabricius [e] male conjecit) sese offerunt; qui deinde ad Portam recentem Sancti Laurentii, inscripto nomine Marciae in sequentibus epigrammatis Titi, & Caracallae, (ne de eis haesitatio remaneat) rursus apparent.

IMP.

a Propertius *lib.* III *Eleg.* XXII *ad Tullum num.* 24 *pag.* 674 *Tom.* II *in usum Delph. Paris. ex Typogr. Frederici Leonard* 1685 *in* 4.

b C. Marc. Coriolan. *to.* 1 *pag.* 213.

c *Art.* 19 *num.* 5 *pag.* 67.

d *Art.* 18 *n.* 9 *&* 16 *pag.* 63 *&* 64.

e Georgii Fabricii Chemnicensis Roma *cap.* XVII. De Aquaeductibus *in Thes. Antiq. Rom. a Graevio congest. Traject. ad Ren.* 1696 *tom.* III *pag.* 456 *lit. A.*

IMP. TITVS. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVG. PONTIF. MAX
TRIBVNICIAE. POTESTAT. IX. IMP. XV CENS. COS. VII. DESIGN. VIII
RIVOM. AQVAE. MARCIAE. VETVSTATE. DILAPSVM. REFECIT
ET. AQVAM. QVAE. IN. VSV. ESSE. DESIERAT. REDVXIT [a]

IMP. CAES. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS FELIX. AVG.
PARTH. MAXIM
BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS
AQVAM. MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM.
PVRGATO. FONTE. EXCISIS. ET. PERFORATIS
MONTIBVS. RESTITVTA. FORMA. ADQVISITO.
ETIAM. FONTE. NOVO. ANTONINIANO
IN. SACRAM. VRBEM. SVAM. PERDVCENDAM. CVRAVIT [b]

Neroniani Arcus, per Caelium protensi, Claudiae partem deferebant.

IX. Qui a Porta Majori ad sinistram per Caelium se extendunt, Neroniani vocabantur, & partem Aquae Claudiae deferebant, ut ex Frontino [c] edocemur: *Finiuntur arcus eorum, Claudiae, & Anienis, post hortos Pallantianos, unde in usum Urbis fistulis deducuntur; partem tamen sui Claudia prius in Arcus, qui vocantur Neroniani ad Spem Veterem, transfert: ii directi per Caelium montem, juxta Templum Divi Claudii terminantur*. Ex quibus verbis patet, falsam, & diminutam esse divisionem Aquae Claudiae, quam supra memoratus Fabricius [d] expediit: *quasi unus Ductus e Caelio in Capitolium, alter in Aventinum tenderet*. Nam iste, subdivisionem, pro prima, & summa divisione, contra Frontinum, divenditavit; illius scilicet partis, quae per Arcus Neronianos transferebatur: remanente, ac praetermis-

Fabricius notatur.

C sa

a Jani Gruteri Inscriptiones antiquae totius Orbis Romani *Tom.* I *pagina* CLXXVII *n.* 1 *Operum, & locorum public. Amstaeled. excud. Francisc. Halma* 1707 *in fol.*

b Idem Gruterus *ubi sup.*

c *Art* 20 *pag.* 72 *n.* 2.

d Fabricius, *ubi sup.*

DISSERTATIO PRIMA

ſa altera, quae, ut vidimus, *poſt hortos Pallantianos in uſum Urbis fiſtulis deducebatur*. Caelimontanos quoque appellatos fuiſſe, monſtrat ſequens inſcriptio apud Gruterum [a].

IMP. CAES. DIVI M. ANTONINI
PII. GERM. SARM. FILIVS. DIVI. COMMODI
FRATER. DIVI. ANTONINI. PII. NEP. DIVI
HADRIANI. PRONEP. DIVI. TRAIANI
PARTHICI. ABNEP. DIVI. NERVAE. ADNEPOS
L. SEPTIMIVS. SEVERVS. PIVS
PERTINAX. AVG. ARABIC. ADIAB. PARTHIC
MAX. PONT. MAX. TRIB. POT. VIIII IMP. XI
COS. II. P. P. PRO. COS. ET
IMP. CAES. L. SEPTIMI. SEVERI. PII
PERTINACIS. AVG. ARABIC. ADIAB
PARTH. MAX. FIL. DIVI. M. ANTONINI
PII, GERM. SARM. NEP. DIVI. ANTONINI
PII. PRONEP. DIVI. HADRIANI. ABNEP. DIVI
TRAIANI. PARTHIC. ET. DIVI. NERVAE. ADNEP
M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS
FELIX. AVG. TRIB. POTEST. IIII. PRO. COS.
ARCVS. COELIMONTANOS. PLVRIFARIAM
VETVSTATE. CONLAPSOS. ET. CONRVPTOS
A. SOLO. SVA. PECVNIA. RESTITVERVNT

quae licet in Regione Harenulae extare dicatur, in hoc tamen AQVAEDVCTV ANTE HOSPITALE SANCTI JOHANNIS OLIM AFFIXA erat, ut enunciatur in veteri MS., quod in ſua inſtructiſſima Bibliotheca aſſervat, inſtructior ipſe omnigena literatura, Illuſtriſſimus D. Marcellus Severolius.

Nardinius traducitur.

X. Quid modo ſibi velit Nardinius [b] non ſatis intelligo

a *Tom.* I *pag.* CLXXXVII *num.* 3. *edit. jam cit.*

b Famiano Nardini. Roma Antica *lib.* VIII *cap.* IV *pag.* 517. *In Roma 1704 per Gaetano Zenobj in* 4. Gli Archi Neroniani oggi appajono di materia laterizia; ma gli altri, che ſon fuora delle mura, fatti di groſſe pietre, danno indizio, che ancor queſti foſſero di non minor magnificenza: onde quel che oggi ſe ne vede, fu incamiſciatura fatta loro forſe in tempi meno felici &c. *Haec in latinum vertebantur, quo pleriſque eorum conſuleretur, qui italico non utuntur idiomate.*

ligo. *Hac nostra aetate*, inquit, *arcus Neroniani lateritiam exhibent speciem. At ceteri, qui extra moenia adhuc supersunt, quum grandibus sint aedificati lapidibus, argumento sunt, in Neronianis quoque eamdem eluxisse magnificentiam: itaque lateritia forma, quae hodie apparet, forte videtur tectorium & trullissatio ab imperitia posteriorum temporum inducta &c.* Nescio enim, cur in hac parte Aquae Claudiae, a Nerone, ex principali Forma aliorsum tendente, derivatae, eamdem ac in toto Aquaeductu structuram lapideam exigat; ita ut de refectione horum arcuum ex solo lateritio cortice dubitet. Ubi enim lapidei operis toto hoc tractu vel leve vestigium? Et quomodo pilis istis lateritiis, nimia gracilitate, & suorum arcuum amplitudine vitiosis, ni ratio circumjacentia Urbana aedificia, minus quam fieri potest, offuscandi excusaret; pilis, inquam, istis, VIII tantum pedes longitudinis, VII latitudinis habentibus, duplo fere major aliarum lapidearum moles comprehendi potuisset? ut ex utriusque Ductus, quem hac occasione exhibemus, *Tabula VIII* comparatione deprehendere licebit.

Dissertatio Prima

Arcus Claudiae, ac Neroniani diagramma.

Refectionem vero Severi, & Antonini, de qua inscriptio, ostendunt omnes illi arcus, qui a simplicitate, & venustate eorum, quos descripsimus recedunt: & hos tantum observasse Nardinium credimus; dum opus exactissimum, *trullissationem ab imperitia posteriorum temporum inductam* appellare placuit. Nec enim, quia lateritios suos Arcus Nero construxit, (alias oppido quam elegantes, & suo conditore dignissimos) ideo minus magnificos, utilesque judices. Nam Vitruvio [a] haec potissimum materies probatur, ubi

Neroniani arcus a Severo, & Antonino refecti.

C 2 plura

a M. Vitruvii Pollionis de Architectura *lib.* II *cap.* VIII *pag.* 30 *ad calcem. Amstael. apud Elzevirium* 1649 *in fol.*

DISSERTATIO PRIMA

plura per universum Orbem ex latere constituta, publica, Regiave opera enumerat, & tandem in haec verba desinit: *Cum ergo, tam magna potentia, Reges non contempserint lateritiorum parietum structuras, quibus, & vectigalibus, & praeda saepius licitum fuerat, non modo caementitio, aut quadrato saxo, sed etiam marmoreo habere, non puto oportere improbare quae lateritia sunt structura facta aedificia, dummodo recte sint perfecta.*

Claudiae, & Anienis Novae arcus; quarum libra omnium suprema.

XI. Alii arcus, qui ab eadem Porta Majori dextrorsum ad Castellum, sive Emissarium, ut vocat Gruterus [a], prope Fornicem Gallieni desinunt, prorsus in eadem libra sunt, ac jam dicti Neroniani: unde certum quoque est, reliquum Aquae Claudiae, ut bene Gruterus ibidem advertit, sive etiam Anienem Novam illi superpositam devexisse: quae duae Aquae ante Frontinum [b] miscebantur, ut ipse ait; & hunc eundem esse locum post hortos Pallantianos, unde, juxta citatum [c], finitis Ductuum arcubus; & per quinque, ut dicemus, ostia, immensa Aquarum copia ostentata, in usum Urbis fistulis deducebatur: nulla enim alia Aqua, cum hae supremae omnium fuerint, ad tantam altitudinem ascendere poterat. Aniene ergo ipso, gelidoque Simbrivio frigidior remanet conjectura recentis Scriptoris, qui ex hoc Castello, sic vocat, Aquae Marciae, tanquam per Trajanum excitato, dum illam restituit, & auxit, sive in Aventinum perduxit, (id quod tamen nusquam apud Frontinum ab ipso laudatum; sed tantum apud Angelonium [d], pluries, & in hoc praecipue vaniloquum, ad nummum vigesimum septimum

Angelonius reprehenditur.

Tra-

a *Tom.* I *ubi sup. pag.* CCLXXIV *n.* 5.
b *Art.* 86. *pag.* 155.
c *Art.* 20. *num.* 2. *pag.* 72.
d Historia Augusta. Trajano *n.* 27 *pag.* 114 & 123. *Roma per Andrea Fei* 1641 *in fol.*

Trajani me legisse memini) Trophaea ibi olim existentia Trajano inscribit. Nam Aqua Marcia, cujus certam, & proximam altitudinem habemus in dicto ad Portam Majorem ejusdem Rivo, xxv & amplius pedibus Claudia humilior remanet, ut in supra exposita sectione, & libra quinque illorum Aquaeductuum apparet; nec proinde in cacumen hujus Castelli evadere valuit. Haec siquidem certitudo, mathematicis demonstrationibus explorata, Nardinii [a] conjecturam: *Et forte ibi quoque ex tribus foraminibus, quae in eadem sunt linea, quaeque videntur in Castello, quod ad s. Eusebium sub Marii Trophaeis adhuc superest, eaedem tres aquae fluebant*: intellige Juliam, Tepulam, Marciam: *& quidem altera a reliquis duabus seorsim*: imo indubiam assertionem [b]: *Aquae Marciae Castellum ibi fuisse* (loquitur de eodem loco ad Marii Trophaea) *stet omnino sententia; quandoquidem ejusdem aquae in tria capita divisio omnium oculis spectanda sese exhibet*: alias ex se labantem omnino destruit; labantem, inquam, quia illis tribus foraminibus a Nardinio visis, alia duo ad latera addenda sunt: tot enim illud Emissarium ostendit: quae omnia quinque, ne alias propterea duas diversas Aquas Nardinius ingerere opus habeat, ex unico Specu deducebantur; distributa, ut *Tab. IX* vides, erogatione, quam nemo, quod sciam, hucusque advertit. Dimidio fere minus erravit Fabricius [c], qui eundem Du-

Nardinius refellitur.

Claudiae, ac Anienis Novae emissarium.

Fabricius notatus.

a *Lib.* VIII *cap.* IV *pag.* 515. *edit. jam cit.* E forse nel Castello, che ancor dura sotto i Trofei di Mario, presso s. Eusebio, i tre forami che vi si veggono al pari, diffondevano ancor ivi lemedesime tre Acque distintamente.

b *Lib.* IV. *cap.* II. *pag.* 163. *edit. jam cit.* Che ivi sorga un Castello dell' Acqua Marzia, non si dubiti, vedendosene chiara la divisione in tre capi.

c Georgii Fabricii Chemnicensis Roma *Cap.* XVII. De Aquaeductibus *pag.* 456. *lit.* C. *Tom.* III. *Graevii edit. jam cit.*

DISSERTATIO PRIMA

Ductum, inter Portam, & Trophaea Marii a se agnitum, Juliae Aquae, caeteris duabus altioris, fuisse dicit; altitudinis & ipse parum sollicitus, sed, ut alii, quod in buccam venit, eructans.

Ductus lateritius ad Portam s. Sebastiani.

XII. Majoris momenti erit (ex communi, ut Tute judicabis, Antiquariorum hallucinatione) definire, ad quamnam ex veteribus Aquis spectaret Ductus ille lateritius, qui tribus fere stadiis, secundum Viam Latinam ad laevam Romam venientibus, progrediens, in angulo moeniorum magis meridionali Urbem ingreditur; supraque Fornicem, Portae Sancti Sebastiani proximum, Viam Appiam transilit, & versus loca XII Regionis, & Piscinae publicae tendit. Nemo enim hucusque non intrepide asseruit, Arcum illum ipsissimam esse Portam Capenam, Aqua Appia desuper cadente, humidam, madidamque, ut eam Poetae describunt. Prius itaque debellandus iste vulgaris error; ostendendumque est, neque huc Appiam Aquam pervenisse; neque hoc loco, sed longe retro, Urbem versus, Portam Capenam stetisse.

Ad eum ductum Appia, non ascendeat. Paetus notatus.

Et quoad Aquam Appiam attinet; res adeo absurda est, ut mirum sit, Lucam Paetum [a] de restitutione Aquae Virginis in principio, aliosque insignes, & incomparabiles viros, adeo Frontini immemores fuisse, ut hanc, quae omnium Aquarum, Alsietina trans Tiberim dempta, infima erat, juxta seriem ab eo [b] recensitam, ad summum illius Clivi ascendisse putaverint, cui ipsa Virgo, longe inferior, mensura docente, reperitur. Nec minus repugnat brevitas substructionis, & supra terram operis arcuati LX passuum in totum, quod Frontinus [c] pro-

a *Pag.* 113. *Venetiis* 1573 *in* 4.
b *Art.* 18. *pag.* 65. *num.* 19.
c *Art.* 5. *pag.* 16, *num.* 22.

proxime ad Portam Capenam Appiae tribuit, evidenti passuum ccccl circiter substructioni, qua Ductus, de quo agitur, a Via Latina ad Appiam devenit.

Portae Capenae situs.

Quo vero ad situm veteris Portae Capenae, res adhuc est clarior, auctoritate Strabonis [a] his verbis, in quibus Latinae ab Appia divertigium extra Urbem, & proinde ultra Portam Capenam fuisse ostendit: Ἄρχεται δὲ ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας, ἐν ἀριστερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτρεπομένη πλησίον Ῥώμης, εἶτα διὰ Τυσκουλάνου ὄρους ὑπερβᾶσα, μεταξὺ Τούσκλου πόλεως καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους, κάτεισιν ἐπὶ Ἀλγιδὸν πολίχνιον, καὶ Πικτὰς πανδοχεῖα: *Incipit Via Latina ab Appia, ad sinistram ab ea prope Romam deflectens, ac super Tusculanum Montem transit inter Tusculum Oppidum, & Montem Albanum, descenditque ad Algidum Oppidulum, & Pictas Tabernas*: quae verba adeo perspicua sunt, ut Criticorum varias lectiones, & coactos intellectus non admittant. Accedat, quod, cum Plinius [b], & Dionysius [c], Urbis ambitum, abruptis Collium, Aggere Tarquinii, & Fluvio terminaverint, non potest commodius Capenae situs animo concipi, quam in linea ducta a Rupe Caelii Montis, sub hortis Matthaeiis, ad crepidines Aventini, sub Aede Divae Mariae, & munimento Pauli Papae III.

Appiae ductus juxta veterem Capenam; supra vero Marciae.

Et quia, ea veritatis praerogativa est, ut illi omnia concinant: hinc fit, ut cuncta auctorum de hac re loquentium dicta, quae alios in diversa traxerunt, huic nostrae opinioni plana omnino, & facilia sese offerant. Quid enim magis conveniens, imo neces-

sa-

a *Lib.* v *pag.* 362 *lit.* A & B *edit. supra cit.*

b *Lib.* III *Cap.* v *pag.* 331 *& seq. Tom.* I *edit. cit.*

c Dionysius Halicarnassens *Antiquitatum Romanarum lib.* III *pag.* 191 *num.* 35 *& lib.* v *pag.* 283. *num.* 25 *Tom.* I *Oxoniae, e Theatro Scheldeniano* 1704 *in fol.*

DISSERTATIO PRIMA

sarium, quam, ad hoc ut Aquae Appiae, omnium cis Tiberim depressiori, *proxime ad Portam Capenam* transitum demus, eam a Clivo in planitiem reducamus? Ubi nam aptius, quam in situ per nos indicato, scilicet per fauces, ut sic dicam, Caelii, & Clivi illius Aventino a meridie obversi, in quo Templum S. Balbinae erectum fuit; substructio, & opus arcuatum Aquae Appiae, LX non amplius passuum, se ostendere potuit? Et, quod omne argumentum superat, re vera locus, in quo Appiae Rivum pluribus a saeculis incognitum, novissime, & inter haec scribendum deteximus, (de quo mox dicam) mirum in modum cum hac sententia concordat. Hoc etiam pacto Sextus Pompejus Festus [a] apud quem *Lemonia Tribus a Pago Lemonio appellata est, qui est a Porta Capena Via Latina*, proprie, ut celebrem Grammaticum decebat, loquutus fuit; nec manum ferulae Holstenii [b] supponet, qui ita illum, & cum eo Ortelium in Annotationibus arguendo reponit: *Ergo inter Appiam, & Latinam Viam fuerit; nam a Porta Capena incipit Via Appia, a Latina autem ejusdem nominis Via*: imo, inquam cum Festo, & in ipsa *Via Latina* esse potuit, & non nisi a *Porta Capena* adiri; non vero a Latina, cujus, nec res, nec nomen, ante productionem moeniorum Aureliani fuit. Respondet denique ad unguem locus nostrae Capenae loco ubi reperta fuit Columna milliaria lapidis I, in Capitolium postea translata, in Vinea scilicet Nobilium de Naris, quae prima est ad dexteram exeuntibus a recenti Porta Sancti Sebastiani; a qua retro-

a De verborum significatione *lib.* x *pag.* 208 *num.* 5 *in us. Delphini* Lutetiae Parisiorum *apud Lambert. Roulland.* 1681 *in* 4.

b Lucae Holstenii Annotationes in Ortelium *pag.* 104. *Romae typis Dragondelli* 1666 *in* 8.

retrocedendo, in linea per nos ducta mille passus explentur. Dicet aliquis, Columnam alibi forsan constitutam, ibi posterioribus saeculis transferri potuisse; sed iste physica sua, ut Scholae vocant, possibilitate ad impugnandum pro libito utatur: nos morali verisimilitudine, aliis quoque argumentis suffulta, ad substinendum contenti erimus. Quaenam ergo caecitas mentes occupavit, ut tot Philologorum acumen Strabo [a] tam clare loquens effugerit? cum ex solo veteri Juvenalis Scholiaste [b]: *substitit ad veteres arcus madidamque Capenam*, videatur concludi posse ejus tempore denominationem Portae Capenae aliorsum translatam; sed pristinum locum adhuc cognitum fuisse: ita enim ille, *madidam*, *ideo quia supra eam Aquaeductus est*, *quem nunc appellant Arcum stillantem*; *primum enim usque ibidem fuerant Portae*, *quae Porta Capena vocabatur*. Ille igitur *Arcus stillans*, Ductus Aquae Marciae profecto extitit, qui *madidam*, longevae aetatis vitio, Juvenalis tempore *Capenam*, sive cum Martiale [c], *grandi gutta pluentem* constituebat. Cur namque Frontini [d] locum, Aquae Appiae substructionem, & opus arcuatum, *proxime ad Portam Capenam* indicantem; verbis ipsis, simulque naturae loci vim adhibentes; detorquent? & Aquam Appiam non *proxime*, ut Frontinus voluit, sed *supra* Capenam ducunt, praeterita & neglecta ejusdem Frontini [e] de Aqua Marcia *supra Portam Capenam* traditione? *Marcia autem*, *parte sui post hortos Pallantianos*, *in Rivum*, *qui vocatur Hercula-*

D

a *Vide sup. pag.* 23 *litt.* a.

b Sat. III v. 11 *pag.* 57 Cura Cornelii Schrevelii. *Ex officina Hackiana* 1671 *in* 8.

c *Lib.* III *Epigr.* XLVII *pag.* 167 *edit. cit.*

d *Art.* 5 *pag.* 16. *num.* 22.

e Art. 19 *pag.* 69 *num.* 9.

DISSERTATIO PRIMA

culaneus, dejicit se per Caelium. Ductus[a] *ipsius, montis usibus nihil ut inferior subministrans (modus*, deficere videtur) *initur supra Portam Capenam*. Haec Frontinus: ultra cujus auctoritatem, natura ipsa loci, ut dixi (& agnitus a me, ut infra ostendam, verissimus Aquae Appiae Ductus) illum a culmine Portae Capenae excludunt. Nam, utcumque Appiae libra tantam elevationem, octo circiter passuum, pateretur, quot ad ascensum fornicis Arcus recentis Portae s. Sebastiani, non majoris, requirebantur; jam reliquum operis totam Vallis latitudinem occupasset, & LX passus, quos Frontinus[b] transmissioni Appiae assignat, nec quater, vel quinquies sumpti suffecissent. Aquam itaque Appiam; postquam Marciam Portae Capenae superinjecimus; *veteribus arcubus* in imo, & sub Porta, quae ad latus Caelii altiuscule, ut credimus, assurgebat, Vallem brevi illa substructione transmittentibus, deportandam dabimus: itaut, duo diversa sint, loco quamvis valde propinqua, *veteres* Aquae Appiae *arcus* (nulli enim eos vetustate antecedebant) prope Portam Capenam; & Porta ipsa, Marciaeque supra eam Ductus. Post haec pro nova hac mea opinione argumenta, aliud contra adversantes, quamvis jam superabundans in tanta rei evidentia reputari valeat, non omittam: recentiorem scilicet ad Portam Sancti Sebastiani Arcum, quem inepte substituerunt, sua mole, firmissimaque Ductus, quem sustinet incrustatione, etiam hodie sese humori impenetrabilem ostendere.

Alter lapis in eadem Vinea effossus, & in hanc sententiam exculptus,[c] S.E-

a Polenus hoc in loco ita legit Frontinum: *Ductus ipsius, montis usibus nihil ut inferior subministrans, finitur supra Portam Capenam*.

b *Art.* 5 *pag.* 16 *num.* 23.

c Gruterus. *Tom.* 1 *pag.* CLII *num.* 7 *edit. jam citat.* Extat in Aedibus Nariis.

Dissertatio Prima

Martis Clivus in planitiem redactus.

SENATVS
POPVLVSQVE
ROMANVS
CLIVOM
MARTIS
PECVNIA PVBLICA
IN PLANITIAM
REDIGENDVM
CVRAVIT

docet, Clivum istum in planitiem, non quidem exactam, sed leniter, ut videmus, acclivem, redactum, opere excavationis, quae ad Portam s. Sebastiani conspicitur, Martis olim vocatum fuisse: ita profecto a Templo Martis, Portae Capenae proximo, denominatum. Quod si prope Portam erectum fuit, ut Servius [a] testatur, ibi, *Duo ejus Templa in Urbe, unum Quirini intra Urbem, quasi Custodis, & Tranquilli; aliud in Via Appia extra Urbem, prope Portam, quasi Bellatoris, vel Gradivi*: sive in conspectu Portae, ad dextram, ut Ovidius [b] cecinit,

Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra
Appositum dextrae Porta Capena Viae:

in imo Vallis, & antequam Clivus nimium assurgeret, ex Cicerone [c] positum conjicimus; qui ad Q. Fratrem scribens, infimaque Urbis loca alluvione afflicta percurrens, Templum ipsum, vel sub eo planitiem, mira proluvie respersam dicit.

Porta Latina.

Ejus, quod antea praemisimus, nullam videlicet

D 2 men-

a In I Virgilii *lib.* Aeneid. *pagina* 200 *lit. A. Paris. ex officina Roberti Stephani* 1532 *in fol.*

b Fastorum *lib.* VI *Tom.* III *pag.* 456 primo die *ad usum Delphini. Lugd. apud Anissonios* 1609. *in* 4.

c Epistolarum ad Q. Fratrem *lib.* III *epist.* 7. *Tom.* IX. *Genevae apud Philibert.* 1746. *in* 4.

DISSERTATIO PRIMA

mentionem Portae Latinae, ante Aureliani tempora, reperiri, veteres omnes Auctores testes damus. Quicumque enim ex recentioribus, vetera narrantes hujus Portae, tempore, quo nondum extabat, meminerunt; per prolepsim, & ut locum verum, tunc extra Portam Capenam Via Latina, immutata jam; eo quo scripserant aevo loci facie, evidentius explicarent, per prolepsim, inquam, loquuti sunt: sicque, prae caeteris; historia immissionis B. Johannis Evangelistae in ferventis olei dolium ante Portam Latinam, Martyrologio[a] veteri inserta, & si qui alii de hoc mirabili facto testati sunt, veniunt intelligendi; eo magis, quia passim supplicia extra Portas, & in celebrioribus Viis infligebantur. Prochorus[b] enim Divo Johanni contemporaneus, per quem, referente, & approbante Paulo Aringhio[c]: *passio Johannis ante Portam, & dedicatio Ecclesiae per fideles, qui illic aderant*, enarratur, fuit quidem unus ex VII Diaconibus, qui gesta Martyrum in integrum colligerent; *sed cui historia illa, & Vita Sancti Johannis Apostoli falso ascribitur; est enim apocrypha, & fabulosa*, ut in Serie Auctorum Bibliothecae maximae Sanctorum Patruum praemissa, ex censura Joannis Brassichellensis[d] Sacri Palatii Apostolici Magistri adnotatur. Similem prorsus huic libro notam inussit Cardinalis Bellarminus[e] (quem justissimo titulo Vindicem, & Tuto-

a Martyrologium Romanum, Baronii Notationibus illustratum prid. Non. Maji *pag.* 191 Antverpiae *ex Plantiniana* 1613 *in fol. Et in* Veteri Martyrologio *pag.* 10 *ad calcem citati: ut & in altero* Mediolani impresso 1578 *pag.* 151 *in* 4.

b S. Johannis Apostoli, & Evangelistae Historia *cap.* XI *lit.* G *pag.* 52 *extat Tom.* II *part.* I Bibliothecae Patrum. *Lugd. ap. Anisson.* 1677 *in fol.*

c In Roma Subterranea *To.* II *lib.* IV *Cap.* VI *num.* 1 *pag.* 16. *Romae* 1651 *Typis Vitalis Mascardi in fol.*

d *Tom.* I *Index Alphabet. & Tom.* II *part.* I *cit.* Biblioth. Patrum *pag.* 46 *litt.* D.

e De Script. Eccl. Seculo I *Operum Tom.* VII *pag.* 21 *lit.* E. *Venetiis apud Zane* 1728 *in fol.*

Tutorem Ecclesiae Lipsius nominat): motus praesertim, quia, *incredibile sibi videtur, a fidelibus, qui illic aderant, Ecclesiam in ejus honorem fuisse constructam; qui enim id auderent*, ait ille, *in oculis saevientis Domitiani?* Unde miror, Aringhium supposititii scriptoris auctoritatem adducere, ut Portae Latinae existentiam, tempore D. Johannis, sub Domitiano Imperatore a se creditam, adstruat; & quod alii anticipatione usi optime tradiderunt, per anachronismum corrumpere.

Specus Octaviani ad Port. sancti Sebastiani, per quem pars Aquae Anienis Veteris deferebatur.

XIII. Retrusa igitur infra bivium Viae Latinae Capena Porta, & Aquae Appiae substructione, & opere arcuato; eo major adhuc labor nos manet, in nomine Aquae, & Arcus ad recentem Portam stabiliendo: quo in rebus id genus, ipsa vetustate incertis, & obscuris, aliena oppugnare, quam sua probare, facilius semper visum fuit. Specus iste, non uno indicio, idem, puto, erat, ac is, qui a Frontino [a] *Octavianus* vocatur; partemque Anienis Veteris recipiebat, ut is verbis continetur: *Anio Vetus citra* IV. *milliarium* . . . . *a Latina in Lavicanam itur, arcus trajicit; & ipse Piscinam habet; inde intra* II *milliarium, partem dat in Specum, qui vocatur Octavianus, & pervenit in Regionem Viae Novae ad hortos Asinianos, unde per illum tractum distribuitur. Rectus vero Ductus, secundum Spem Veterem, veniens intra Portam Esquilinam, in altos rivos per Urbem deducitur.* Plura siquidem ad hanc opinionem roborandam concurrunt. Primum, ac praecipuum indicium est altitudinis series Anioni Veteri proprie conveniens; sextus scilicet librae locus, inter Marciam, & Virginem medius, ut Frontinus [b] ape-

a *Art.* 21 *pag.* 75 *num.* 1. b *Art.* 18 *pag.* 64 *num.* 16.

DISSERTATIO PRIMA

aperuit. Alterum non leve praebet derivatio, ac iter hujus Ductus, descripto per Frontinum [a] simile. Nam circa II prorsus milliare ab Urbe, repertus fuit hic Specus ad Laevam Latinae, Roma exeuntibus, loco in *Tab. I* numero 19 signato; a quo rursus ad laevam deflectendo versus Labicanam Viam, quam respiciebat, & Monumentum Alexandri, (prope quod vestigia Diverticuli a Latina in Labicanam, cujus Frontinus [b] meminit, existunt) rectum, & integrum Ductum a quo dimanaverat, ostendere potuit. Tanta enim circuitione, altiores Claudiae, & Anienis Novi illi superpositi Aquae non indiguissent, quae per Arcus Caelimontanos, ex Frontino [c] ad hanc Primam Regionem per declive ferebantur; ad quam, etiam Marcia; sive ea pars illius, quam Rivum Herculaneum Frontinus [d] appellat, *dejiciebat se per Caelium*, ut mox vidimus. Situs quoque Viae Novae, & hortorum Asinianorum in eadem XII Regione, in qua Thermae Antoninianae, quas Ductus petere videtur, ostendit hunc fuisse Specum Octavianum, ex eodem termino, quem Frontinus [e] Aquae Anionis per eum delatae distributioni designat.

Crustae genus in utraque Aniene.

Crustam denique, ne ullum argumenti genus inexploratum relinqueremus, cum alia, quae ex Anienis Novae Specu divulsa est, contulimus: & ut ex eodemmet flumine Aquae utriusque Anienis, juxta Frontinum [f] petebantur; ita, ad proportionem tamen distantiae, qua derivabantur, hanc illi similem invenimus, & Academiae experimentali, sic enim vocant, quam Illustrissim. D. Johannes Ciampinius magnanimo sane, laudandoque conatu, nuper in Aedibus suis aperuit,

a *Art.* 21 *pag.* 75 *num.* 1.
b *Ibidem*.
c *Art.* 87 *pag.* 156 *num.* 3.
d *Art.* 19 *pag.* 69 *num.* 9.
e *Art.* 21 *pag.* 75 *num.* 2.
f *Art.* 90 *pag.* 160 *num.* 1.

ruit, rem examinandam detulimus; ut ex Spargiricae quoque artis documentis conjecturae hae nostrae fulcirentur. Mirum certe, simulque perjucundum in hac comparatione accidit, varietatem crustae in uno eodemque Rivo Anionis Novi reperiisse: ea enim quae antiquior signino adhaeret; tempore scilicet, quo primum ex ipso flumine Aqua deducebatur efformata; turbidi coloris erat, ut flumen ipsum, *quamvis purissimo defluens lacu, mobilibus tamen cedentibus ripis, aufert aliquid, quo turbetur*; sic Frontinus [a]: quae vero novissime superinducta fuit, *postquam Anienis Novi vitia Nerva Caesar excludi posse vidit, & omisso flumine repeti ex lacu, ubi limpidissima est, jussit*, ut per eundem Frontinum [b] recentiorem corticem puriorem, atque albentiorem effecit: & ita ex effectu, veritas narrationis Frontini confirmata ostenditur. Ratio distantiae, ut obiter tetigi, XXII M passuum inter utriusque Ductus initium, (Vetus enim a milliario XX ex Frontino [c], Novus a milliario XXXXII, ex eodem [d] excipiebatur) in caussa fuit, ut illius crusta, obscurior quidem, sed ejusdem cum altera substantiae videatur; prout magis turbidam advenisse Aquam longe infra deductam, *pluribusque adjacentibus cultis*, necesse erat.

Ductus Octaviani Specus, & Marciae, ac Appiae Rivus, a Cavea Circi ad Portam Ostiensem.

XIV. Et certe, non nisi hujus Specus Octaviani continuitas esse potuit Ductus ille, quem nuper a Fossoribus detectum vidimus in Lapicidina Vineae Benedicti Sanctorii, ad angulum Viae, quae a cavea Circi ad Portam Ostiensem procedit, cum alio Viatrio, per quod laevorsum ad s. Balbinae Martyris Ædem itur: ubi & Marciae Rivus, quem supra Portam Capenam

ex

a *Art. 90 pag. 161 num. 1.*
b *Art. 93 pag. 164 num. 5.*
c *Art. 6 pag. 24. num. 11.*
d *Art. 15 pag. 56 num. 1.*

DISSERTATIO PRIMA

ex Frontino[a] transivisse ostendimus, VI circiter pedum altiori libra alium hoc pacto *Tab.* X intersecat.

Sub hisce duobus Ductibus (ut hic Aquarum concursus fiebat, eo pacto, quo ad Spem Veterem, sive apud recentem Portam Majorem, Marciam, antequam *per Caelium se dejiceret*, cum aliis IV altioribus coisse vidimus) alium infime latentem nuperrime Fossor quidam monstravit, & me difficulter sane humi repentem ad illum perduxit: quo viso, rei diu quaesitae novitas omnem lassitudinem, locique horrorem ex corpore animoque exegit. Nam, hunc esse Rivum Aquae Appiae, Romanae providentiae, magnitudinisque primitias, mihi certo persuasi; tibique probare studebo. Libra ejus, atque, ut Frontinus[b] vocat, pressura minime abnuit; quia omnium cis Tiberim hanc Aquam humillimam, ut Frontinus[c] de ea ait, ex comparatione ad proximos Ductus Marciae & Anienis cognovi; totis enim XXVIII pedibus sub Aniene Vetere excurrebat, quantum prae loci angustia, & repetita per cavernam operatione, deprehendere potui. Suo item hucusque decursu, situm, quem Capenae Portae dedimus, *veteres* prope eam *arcus* indicare cum Marcia videtur: antrorsus vero ad Aventinum flectitur; & post L circiter passus, rursus ad dexteram vergit, ac suo aspectu locum, ubi ex Frontino[d] emergebat, nempe Salinas, & Portam Trigeminam, seu Clivum Publicii[e]. Nec deficit potissimum ex Frontino[f] indicium; hoc est, eadem, ac ille in Appia describit, latitudinis & altitudinis mensura. Quamvis enim Specus iste, ut plurimum, ab aliorum forma

a *Vide sup. pag.* 25 *lit.* e.
b *Art.* 18 *pag.* 62 *num.* 8.
c *Art.* 18 *pag.* 65 *n.* 19 & *Art.* 79 *pag.* 149 *num.* 10.
d *Art.* 5 *pag.* 16 *num* 18.
e *Art.* 5 *pag.* 21 *num.* 31.
f *Art.* 65 *pag* 115 *num.* 1.

forma recedat, lateribus gradatim sese ampliantibus; (id quod in nullo alio aquaeductu animadverti), & Agrippa hunc, aliosque pene delapsos restituente, ex Frontino [a], factum puto; ubi tamen ulterius LXX circiter passus progrediare, latera directa, & parallela, pede uno & dodrante juxta Frontinum [b], inter se distantia, altitudinemque, signino dempto, pedum V, & semis reperies; hoc est ipsorum pedum V Frontini supra signinum, quod crassitudinem semipedalem communiter in fundo ductuum obtinere solet. Praeter quae omnia, majestas operis, simplicitate, simulque venusta, & inaffectata firmitate compositi, saeculum Appii, & crescentem jam jam publicorum aedificiorum splendorem, & magnificentiam ad vivum ostendit. Accedit, ad vetustissimam rivi structuram ipso aspectu dijudicandam, crassissima circumquaque crustae nigricantis coagmentatio, intus lapidosa, & solida, in superficie autem spongiosa quodammodo, & cincinnata; ejus propemodum figurae, ac lapis ille, ex Tiburte agro Romam advectus, quo frequentissime ornamenti caussa, ad rusticos fontes in urbanis hortis imitandos, lautiores isti uti solent. At rem ipsam melius, imagine *Tab. XI*, & explicatione percipe.

Arcus Druso ab Octaviano erectus.

XV. Specus nostri Octaviani, cujus pene obliti videbamur, & fornicis sub eo ad viam Appiam, & clivum Martis, auctorem ignorasse, nihil assumptae tractationi detrahit; sed tamen eatenus investigabimus, quatenus opinioni propositae favere videatur, si hunc esse arcum suadeamus, quem, Senatu decernente, ex Suetonio [c], Augustus in honorem Drusi pri-

E vigni

a Art. 9 *pag.* 43, *num.* 27.
b Art. *nuper cit.* & 65, *pag.* 115, *num.* 3.
c C. Suetonii Tranquilli *Lib.* V Tib. Claudius Caesar, *pag.* 375 *vers.* 21 *ad us. Delphin.* Paris. *apud Andream Prelard* 1684. in 4.

DISSERTATIO PRIMA

vigni (an potius filii?) statuit. Quiritatur certe more suo Ligorius [a] hunc non esse arcum triumphalem, sed castellum aquae; ea licentia, qua castellum, quod in jure nostro [b] receptaculum sonat, vocavit in eodem opusculo arcum ad portam sancti Laurentii; ubi pariter simplices trium aquarum rivi, nec magis quam hic castelli umbra; attamen nos tam fidem, quam criterium hominis hujus spernimus, & eo quamvis oblatrante, ad rei examen progredimur.

In via Appia Druso ab Augusto arcum erectum, nummorum cum illo arcu simililitudo, nomen specus Octaviani, inscriptiones, ac forma cum Ariminensi arcu eadem prorsus id docere videntur.

Maxima inter nummum hujus arcus Drusiani, & ipsius reliquias similitudo, primum conjecturae fundamentum praebet, ut ex subjecto utriusque schemate *Tab. XII.* conferre poteris.

Praeterea, nomen specus Octaviani, quo ductum huic arcui superpositum notavimus, nonne ab Octavio Augusto derivatum videtur? qui, dum RIVOS AQUARUM OMNIUM, ut in epigraphe ad arcum aquae Marciae, sive recentis portae sancti Laurentii, quem paullo infra exhibebimus, expressum est; sive, ut in marmore Ancyrano apud Gruterum [c] RIVOS AQUARUM COMPLURIBUS LOCIS VETUSTATE LABENTES REFECIT, hunc etiam in depressione clivi Martis abruptum, refecisse; eique nomen suum reliquisse potuit. Quia praesertim verba illa, CLIVOM, & PLANITIAM, ejus tempora redolent; bis enim Vitruvius [d] Augusto σύγχρονος ita hoc secundum effert; & saepe in Augusti nummis, DIVOS JULIUS, simili licentia leges. Est siquidem plusquam verisimile, clivum, impediente du-

a Paradosse di Pirro Ligori *Lib.* I. *pag.* 39. a tergo. Venezia per Michel Tramezino 1553, *in* 8.

b Digestorum *Tom.* III *Lib.* XLIII de Aqua quotid. & aestiva *Tit.* XIX *leg.* I. §. Ait Praetor *Columm.* 827. Venetiis *apud Juntas* 1621. *in* 4.

c Gruterus *Tom.* I. *pag.* CCXXXII. Caesarum Imperatorumque *Tab.* IV *serie* I.

d M. Vitruvii Pollionis de Architectura *Lib.* V, *Cap.* XII *pag.* 100, *edit. jam cit.*

ductu, lenitum fuisse, quo fornix triumphalis sub ipso specu erigi posset; & ex tribus ad eam viam arcubus, Drusi, Trajani, & Veri, quot Victor [a], & Notitia [b] computant, Augustum, qui alios praecessit, situm sublimiorem elegisse. Quandoquidem nonnulla praecipua ostendit hic fornix (quamvis semesis jam membris, & terra obrutus) per quae ab aliis optime distinguatur; ut sunt primo, tympanum, & fastigium paullo ultra portae latitudinem, eundemque conditorem refert, qui haud absimilia ornamenta huic suo apud Ariminum arcui [c] *Tab. XIII.* affixit, cum eadem fastigii angustia; quam posterior aetas, sive Vitruvius superveniens emendavit.

Arcus Augusti apud Ariminum.

Neutrum enim ex hisce arcubus a Vitruvio collocatum asseruerim, quia uterque ab ipsius praescriptis recedit; Romanus scilicet, dum in eo corona super epystilio immediate quiescit, cum Vitruvius [d] zophorum inter haec duo membra medium constituat; Ariminensis autem, quia habet denticulos sub mutilis, non solum in corona, verum etiam in fastigio, ubi coronam puram esse debere statuit [e], Graecorum exemplo, & rationibus ex ipsa natura petitis; & quia denique fastigium Ariminensis praesertim, longe supra ipsius modum elevatum conspicitur; ubi enim Vitruvius dat tympano talem altitudinem, quae sit nona portio longitudinis coronae ab extremis cymatiis; hic tympanum in sui cacumine habet quartam

Arcus structura in via Appia, & Arimini ex praeceptis Vitruvianis non est comparata.

a P. Victoris Descriptio Romae, Regio Prima *pag.* 273 *extat cum* Notitia Imperii *ex recensione* Labbe *edit. jam cit.*

b Descriptio Urbis Romae *Incerti Auctoris*. Regio Prima, *pag.* 129 *extat cum supra cit.* Notitia Imperii.

c Josephi Malatestae Garuffi Lucerna Lapidaria, quae titulos &c. Via Flaminia & Arimini scrutatur *Cap.* II, *pag.* 34. In Thesauro antiquitatum Petri Burmanni *Tom.* VII, *part.* II. Lugduni Batavorum 1722 *in fol.*

d Vitruvius de Architectura *Lib.* III *Cap.* III *pag.* 57 *edit. jam cit.*

e Idem *Lib.* IV, *Cap.* II, *pag.* 64.

DISSERTATIO PRIMA

integram longitudinis coronae partem. Quae tympani proportio, quamvis pressior visa fuerit Philandro [a] eamque facillima praxi emendavit; optimo certe exemplo non destituitur, in supra memorato arcu recentis portae sancti Laurentii, olim ad viam Collatinam; quem praecipue hujus rei ostendendae gratia, prout supra terram apparet, his inserimus *Tab. XIV*; monentes tamen, fastigium & coronam, abrasa quidem esse, quo posteriori inscriptioni Caracallae campum patefacerent; ita tamen, ut certissima lapidum complanatorum vestigia reliqua sint. Cum enim Titus Vespasianus, ne ornatum deturbaret, fascias sub corona prior inscripserit; Antoninus spatium reliquum occupavit, & medium, quamvis per Arcus injuriam, se intrusit.

Arcus ad Portam s. Laurentii.

Distinguunt quoque hunc triumphalem Drusi fornicem ab aliis, nostroque nummo assimilem faciunt, fenestrae laterales, quarum vestigium in latere *D Tab. XII.* conspicitur, recurrente circumcirca eadem corona *E*; quod forsan Aeneam Vicum, & Octavium Stradam decepit, & ad geminos hinc inde minores arcus excogitandos induxit, quibus nec locus esse potuit, in angustia pedum XXIV, & semis, quot ex *B* ad *A*, ubi arcus lateritii hujus aquaeductus ex hac parte finiuntur, intersunt. Nummi nostri fidem sanciunt schedae clarissimi viri Francisci Gottifredi, magni illius & fidelissimi rei nummariae promicondi; benigne exemplar suggerente, oculorum lumine capto, sed animi lynceo Francisco Camelo nostro, quem honoris & amicitiae caussa nomino.

Alia similitudo, ex fenestris petita, quae apparet inter nummum, & fornicem arcus Drusi, propositae sententiae favet. Vicus, & Strada decepti; Gottifredus, & Camelus laudantur.

Libet nunc aliquantum digredi, & hunc nummum, simul-

Nummus Drusi illustratur; ejusdemque Dru-

a Guilielmi Philandri Notae & Castigationes in Vitruvium de Architectura. *Extant cum eodem Vitruvio Lib. III, Cap. III. pag. 57. lit. y. edit. jam cit.*

simulque historiam de Nerone Druso in aliquo supplere, ex alio perfecte integro & distincto, quem in museo Septalio extare significavit nobilissimus vir Franciscus Comes Mezabarba Biragus, cum capeduncula intra tympanum, duobus utrinque ad latus ejus lituis, & versus extrema, sed eadem altitudine, patera ad dextram, ad sinistram vero urceolo insculptis; eo propemodum ordine distributis, quo apud Oiselium [a] subobscure haec instrumenta expressa videmus. Hinc igitur Augurem fuisse Drusum ex lituo, *quod clarissimum insigne Auguratus vocat* Cicero [b], apparet; quamvis historia de hoc ejusdem honore minime loquatur, sed Dio [c], apud quem plura de Druso; atque Suetonius [d] quaesturam, praeturam urbanam, triumphales honores, ovationem, consulatum, & proconsulare imperium tantummodo referant.

Drusi historia suppletur.

Eo tamen quia nummus, quem cum arcu Drusi retulimus, a Tiberio Claudio Caesare ejus filio cusus cernitur; non ideo Angelonio [e] assentior, qui arcum ab ipso Claudio erectum, ornatumque asserit. Nam ultra nostras de Augusto auctore, quas supra expendimus, conjecturas, Dio [f] tamquam de re, tempore Augusti nedum decreta, verum etiam perfecta loqui videtur. Καὶ ὁ μὲν ἔς τε τὸ Ἄρειον πεδίον ὑπὸ τῶν ἱππέων, τῶν

Angelonius reprehensus.

a Jac. Oiselli Thesaurus Selectorum Numismatum Antiquorum *Tab.* xcvI *num.* 1, & *pag.* 475. Amstelodami *apud Boom.* 1677, *in* 4.

b M.T. Cicero *Tom.* II, de Divinatione *Lib.* I, *num.* XVII *sive* 10 *pagin.* 797. Amstelaedami *apud Wetstenios* 1724 *in fol.*

c Dionis Hist. Rom. *Lib.* LV *Caesar Augustus*, *pag.* 548 Joh. Leunclavii *studio*. Hanoviae Typ. Wechelianis 1606. *in fol.*

d C. Suetonii Tranquilli *Lib.* V Tib. Claudius Caesar *Cap.* I, *pag.* 357 *edit. jam cit.*

e Francesco Angeloni Istoria Augusta, Tib. Claudio *pag.* 40. *num.* 10. Roma *per Felice Cesaretti* 1685. *in fogl.*

f Dionis Hist. Rom. *Lib.* LV, *Caesar August.* *pag.* 549 *lit.* B, *edit. jam cit.*

DISSERTATIO PRIMA

τε ἐς τὴν ἱππάδα ἀκριβῶς τελούντων, καὶ τῶν ἐκ τοῦ βουλευτικοῦ γένους ὄντων, ἀνέχθη. κἀνταῦθα πυρὶ δοθεὶς, ἐς τὸ τοῦ Αὐγούστου μνημεῖον κατετέθη. Γερμανικός τε μετὰ τῶν παίδων ἐπονομασθεὶς, καὶ τιμὰς, καὶ εἰκόνος, καὶ ἀψῖδος, κενοταφίου τε πρὸς αὐτῷ τῷ Ῥήνῳ λαβών. *Et ipse quidem* Drusus, *ab iis, qui equestrem ordinem cum dignitate servabant, & a patriciis in Campum Martium est allatus. Et hic igni datus, in Augusti monumentum depositus fuit. Germanicusque cum filiis cognominatus est, & honores tam statuae, quam arcus, cenotaphiique prope ipsum Rhenum accepit.* Nec credibile est, Augustum, qui *honora & magnifica in Drusum fecit*, ut Tacitus [a] monumentis suorum Annalium, mandavit, *& tantopere*, ut cum Suetonio [b] loquar, *& vivum dilexit, ut cohaeredem semper filii instituerit, & defunctum pro concione laudaverit, ut Deos precatus sit*, similes ei Caesares suos facerent; sibique tam honestum quandoque exitum darent, quam illi dedissent; *nec contentus elogium tumulo ejus, versibus a se compositis, insculpsisse, etiam vitae memoriam prosa oratione composuit*, honorem arcus; statim post ejus obitum decretum per XXIII annos, quibus privigno supervixit, neglexisse, & tandiu effectu vacuum reliquisse; urgente praesertim Livia uxore, quae in acerbissimo, maximoque filii luctu, quo sibi fere vitam exhausit, ut Pedo Albinovanus [c] his versibus testatur,

Vix

a Cornelii Taciti Annalium *Lib.* III Tom. I *pag.* 358, 50 *in usum Delphin.* Parisiis *apud Viduam Claudii Thiboust &c.* 1680 *in* 4.

b C. Suetonii Tranquilli *Lib.* V. Tib. Claudius Caesar *pag.* 376 *numer.* 5. *& seq. cit. edit.*

c Versus, qui hoc loco Albinovano tribuuntur, neque in Corpore omnium veterum Poetarum Latinorum Aureliae Allobrogum 1640 excuso; neque in alio Londini 1713 impresso; inter quos Albinovanus recensetur, reperiri a nobis potuerunt.

Vix etiam fuerat paucas vitalis ad horas,
Obtulit invitae cum sibi Caesar opem;
Admovitque preces, & jus immiscuit illis,
Aridaque effusa guttura tinxit aqua,

supremum hunc filio honorem, sibique solatium differri minime passa fuisset.

Arcus in via Appia neque ad Trajanum, neque ad Verum pertinuit; neque specus Octaviani ad Thermas Alexandri aquam agebat.

XVI. Hunc insuper arcum ad viam Appiam minime, ut Andreas Fulvius [a] credidit, ad Trajanum spectasse, nummi ejus aperte ostendunt; qui arcum triplicis fornicis, & non unius tantum, qualis iste, exhibent.

Ad Lucium Verum excludendum, quem in hac eadem regione, ut diximus, arcum habuisse scimus, non ita promptas, ut in Trajano, rationes habemus; cum nummi ejus cum suo arcu nulli extent; nihilominus, ex tot argumentis, per quae Augustum hujus fornicis auctorem fecimus, alium hinc amovebimus, postquam locum Drusiano arcui, satis, ni fallor, sub hoc aquaeductu, & in summo hujus clivi Martis asseruimus.

Haec tamen omnia, alias forsan scitu non inutilia, ad terminos nostrae quaestionis ex abundanti dicta videbuntur; quia quidquid de hujus specus Octaviani nomine dubitari possit; illud (quod nobis sufficit) extra omnem dubietatis aleam esto, ejus aquam ad thermas Alexandri, adverso flumine, & contra ipsius soli genium, & vergentiam, suo, ut mox dicemus, Nymphaeo longe relicto, tam procul retrahi nullatenus potuisse.

Severus non perduxit aquam Janiculensem, sive Trajanam, quae

XVII. Unde tota quaestio in id recidit, an Janiculensem, quam Trajanam fuisse dicemus, aquam; an

a Dell' Antichità della Città di Roma *Lib.* IV, *pag.* 140 *a tergo.* In Vinegia 1543. *per Michele Tramezino in* 8.

an vero hanc, quam ex agro, in quo oritur, Labicanam vocabimus, Alexander in Urbem invexerit. In quo, memineris velim, pluries nos utramque inscriptionem, alteram super praecipuo fonte in Janiculo; alteram in arcu ad viam Aureliam sub hortis Pamphiliis, in quibus AQUA, haec ALSIETINA nuncupatur; ejusque ductus ab Augusto Caesare extructi dicuntur, non sine stomacho perlegisse. Qui enim Alsietina, ex Frontino [a] omnibus humilior, & quae nonnisi CCCLVII passus operis arcuati, nil autem substructionis supra terram habuit, [b] diversamque a lacu sui nominis originem sortita est, cum hac, quae vel superiorem, vel aequalem ipsi Marciae libram obtinet, prope lacum Sabaten in variis venis caput agnoscit, & circa Urbem, ut longinqua missa faciam, per II passuum M operis arcuati, & substructionis defertur, nisi per summam oscitantiam confundi poterat? Si igitur constare fecerimus, Janiculensem aquam non posse Alexandrum in perductorem admittere; nostra proinde haec Labicana sola remanebit, quae ad ipsum pertinuisse dicenda sit.

quae oscitanter ab aliquibus Alsietina putabatur.

Id primo sola probabilitas pene nos credere compellit; cum ab omni verosimili alienum sit, ad thermarum Alexandri cis Tiberim usum, aquam Transtiberinam deducere, quemquam cogitasse. Praesertim, cum reperiamus ex Victore [c], Nymphaeum Alexandri in regione V Esquilina extitisse; nempe in ipso hujus aquae recto, a sua forma, ad thermas itinere; cujus, & piscinae limariae vestigia se observasse apud templum Sanctae Crucis in Hierusalem, ubi hanc

Ad nymphaeum Alexandri non videbatur perducenda aqua transtiberina.

a *Art.* 18. *pag.* 65 *num.* 20.
b *Art.* 22 *pag.* 75 *num.* 5.
c Descriptio Romae *pag.* 241 *ex recensione* Philippi Labbe Paris. *Typ. Reg.* 1651. *in* 16.

hanc inſcriptionem reperit; ſcribit Ligorius [a] forſan, ut de Turpino Arioſtus jocatur, *verace in queſto loco*, mirum! id eſt, verax in hoc uno; quia inſcriptio nil ſpurium reſipit, ut pleraque hominis illius,

HERCVLI. CONSERVATORI
INVICTO. COMITI
D. N. SEVERI. ALEXANDRI
PII. VICTORIS. SEMPER
AVG. AC. OPTIMI. PRINCIPIS
M. AVRELIVS. PRISCILLIANVS
V. C. CVRATOR. LYMPHAEI
DEVOT. NVM. M. Q. E

qui ad ſummum, ut morem retineat, potuit piſcinam de ſuo addere; cum nos alibi eam ſtatuamus, & oſtendamus, & duplicem fuiſſe vix credimus.

Aqua Janiculenſis & Trajana in via Aurelia una, eademque fuit.

Addam, nec meo periculo, quia ſatis idoneum hujus ſententiae propugnatorem habeo, Janiculenſem aquam eo minus poſſe abſque alicujus ex veteribus teſtimonio Alexandrinam vocari; quia verius, eadem cum Trajana fuit. Ita agnoſcit Paulus Aringhius [b] ex actis praecipue martyrii s. Antonini; *eadem hora juſſit Vitellius, Antoninum capitis ſubire ſententiam: qui ductus via Aurelia, juxta Formam Trajanam decollatus eſt* XI *Kalendas Septembris*; probantque enunciata, quae apud Nardinium [c] extant, vetuſtiſſimi codicis actorum s. Julii, in quibus deſcribitur, *Forma Trajana, juxta viam Aureliam*; & inſtrumenti dona-

F

a Quae hic ex Ligorio proferuntur forte in illius manuſcriptis adhuc latent; in iis enim, quae typis mandata vidimus, quorumque jam meminimus, etſi aliquid argumenti ea de re citato loco exhibeant; tamen id ipſum non eſt, quod Frabrettus ex illius ſententia hoc in loco docet. Inſcriptio tamen ipſa profertur a Franciſco Heſſelio, dum recuderet inſcriptiones, quas Marquardus Gudius jam ediderat; eaque Capite I de Diis dedicatorum, & *pag.* XXXII, *num.* 3 proponitur. Leovardiae 1731, *in fol.*

b Roma Subterranea Lib. II, *Cap.* XII *pag.* 346. *num.* 2. *Edit. jam cit.*

c Roma Antica Lib. VIII. *Cap.* IV *pag.* 518, *verbo* Trajana, *Edit. jam cit.*

DISSERTATIO PRIMA

nationis Caroli Magni[a] ubi pro confinio cujusdam fundi datur, *Forma Trajana usque in porta Aurelia*. Idemque eruitur ex sequenti loco, licet parum correcto, Anastasii Bibliothecarii [b] in vita Honorii; *Eodem tempore fecit Basilicam B. Pancratio martyri, via Aurelia milliario secundo a solo, &c. ibi constituit mola in murum civitatis, & formam, quae deducit aquam in lacum Sabatinum* [c].

Ligorii sententia de via, & porta Aurelia expenditur.

XVIII. Neque tanti apud nos est Ligorii [d] auctoritas, ut Aureliae nomen, viae isti, quae a porta Pancratiana, imo ab ipso ponte Sublicio per indubia vestigia, cum alia, quam Ligorius veram Aureliam esse non denegat, recto tramite continuatur, ex ejus sententia auferri debeat. Unicus siquidem Procopii [e] locus, quem ipse nobis obtrudit; διὸ δὴ ἄλλας δύο τῆς πόλεως πύλας ἐνοχλεῖσθαι πρὸς τῶν πολεμίων ξυνέβαινε, τήν τε Αὐρηλίαν (ἣ νῦν Πέτρου τοῦ τῶν Χριστοῦ ἀποστόλων κορυφαίου, ἅτε που πλησίον κειμένου, ἐπώνυμός ἐστι) καὶ τὴν ὑπὲρ τὸν ποταμὸν Τίβεριν. *Itaque ab hostibus infestae fuerunt Portae aliae duae; videlicet Aurelia, insignis jam Petri nomine, qui Princeps fuit Apostolorum Christi, ac prope illam conditus jacet; & Transtiberina*. Ex quo portam Aureliam prope molem Hadriani fuisse probatur; unde propterea viam hujus nominis deducit, & alibi fuisse pernegat;

a Francesco Maria Torrigi. Le Sacre Grotte Vaticane. *Parte* I, *pagin.* 506. In Roma *appresso Vitale Mascardi* 1639. *in* 8.

b De vitis Pontificum Romanorum *Tom.* I, *pag.* 121, *num.* 10. Romae apud Joh. M. Salvioni 1718, *in fol.*

c Periodus haec in citata Romana editione ita legitur. *Et ibi constituit mola in murum in loco Trajani juxta murum Civitatis, & formam, quae deducit aquam in lacum Sabatinum.*

d Paradosse *pag.* 37 a tergo, in Venezia per Michele Tramezino 1553. *in* 8.

e De Bello Gothico *Tom.* I, *Lib.* I, Cap. XIX, *pag.* 359. *Lit.* A. *Edit. jam citat.*

gat; vel non tollit, quominus etiam porta ad Janiculum Aurelia vocaretur; quia ita loquitur, & intelligi debet, quasi ex duabus ejusdem nominis, altera sancti Petri, altera sancti Pancratii, a propinquitate utriusque templi, ad distinctionem, appellari consueverit; vel etiam accipiendus est de via Aurelia nova; (cum tam novam, quam veterem agnoscamus ex inscriptione apud Gruterum a) ne hanc veterem, cujus nomen ante alterius incidentiam tot illustria documenta retinent, aboleamus. Ultra enim sacras priscorum Christianorum memorias, quae ecclesiam Beati Pancratii, in vicinia Urbis, formaeque proximam, in via Aurelia ponunt, quae Ligorii Aurelia esse non potest; non alium vetustis temporibus, & ante nova moenia Aureliani, fuisse hujus antiquissimae viae ductum, quam jam dictum, a Sublicio ponte per summum Janiculum, ubi nunc porta, sive Aurelia, sive Pancratiana ea postea vocata sit, conspicitur, dubitari nequit. Quia enim tunc ab Urbe non nisi per pontem Sublicium exitus ad Janiculum patebat; dum hinc rectum, tritumque in Etruriam maritimam iter conspicimus; ut excavatio, & sepulchralia hinc inde monumenta, inter villam Marchionis de Nobilibus, & Coenobium sancti Petri in Monte Aureo, & novissima viae silice stratae, exinde versus ecclesiam monialium ss. Cosmatis, & Damiani, ipsumque Sublicium tendentis detectio aperte docent. Quod quaeso absurdius, quam per pontem, qui nondum extabat, agrumque Vaticanum, perque sinuosos, more maeandri, circuitus, viam Aureliam veterem, ac primitivam concipere; & ibi fuisse, inficiari, ubi recta ratio, addam, & veterum scriptorum auctoritas, eam

 col-

a Gruterus *Pag.* ccccLVII *num.* 6, *Tom.* II. *Edit. cit.*

collocant? Livius[a] enim, viam, quae a Sublicio ad Janiculum, & deinceps ad urbem Caere tendit, quae nostra Aurelia est, a Vestalibus in fuga, post captam a Gallis Urbem, calcatam ostendit, ubi L. Albinii de plebe hominis meminit, qui illas, & Romana Sacra plaustro imposuit, uxore, ac pueris descendere jussis. De quo certe facto intelligendum putaverim sequens lapidis, quantivis pretii, fragmentum, pavimento superioris, & subdialis ambulationis circa hemisphaerium Pantheonis postea insertum, quod, & rem, & tempus, cum scilicet Galli Roma capta, *Capitolium invaderent*,

ADERENT . CAPITOLIV. .
STALES . CAERE . DEDVXIT
QVE . RITVS . SOLLEMNES . NE
RENTUR . CVRAI . SIBI . HABVIT
BRATA . SACRA . ET . VIRGINES
XIT[b]

ita designat, ut minime dubium sit, quin in memoriam, & encomium tantae pietatis fuerit insculptum.

Aringhii temperamentum de via, & porta Aurelia improbatur.

XIX. Haec ita certa reputo, ut nec placeat Aringhii[c] temperamentum, quo & opinioni Ligorii detulit, & viam, quam Ligorius[d] ab Aurelia Procopii porta initium sumere tradidit, per suburbium Fornacium, sub Urbis moenibus deducit; & veteri nostrae Aureliae ad bivium s. Pancratii unit. Quia, hac incongrua obliquatione, pejus malo remedium allatum est; & ipse Ligorius vehementius adhuc dissentiret, quem nec adeo Urbi propinquam, nec adeo violenter re-

a T. Livius *Lib.* XL, *pag.* 527. *Tom.* I Paris. *apud Frederic. Leonard.* 1679. in 4.

b Est quoque apud Gruterum *Pagin.* CCCCXCII, *Tom.* II, sed pessime excepta.

c Roma subterranea *Lib.* II, *Cap.* XI, *Tom.* I, *num.* 2. *pag.* 343. *Edit. cit.*

d Paradosse *pag.* 37 *a tergo*, *edit. jam cit.*

retortam viae incidentiam cogitasse suspicor; sed rationabilius (ut in aliquo homini laborioso faveamus) suam Aureliam recta ad tabernam *Del Pidocchio* perduxisse, & vel hinc ad laevam per viatrium, cujus portio silice strata visitur inter vineam Carpineam, & castellum aquae Paulae in vinea Burana; vel adhuc congruentius, per vestigia veteris viae, quae relicta Cornelia ad dexteram, per fundum *Di Porcareccino* versus fundum *Della Bottacchia* tendit, ibi veteri Aureliae viae junxisse. Sed haec plenius in nostro *De Agro Suburbano*[a] opere σὺν θεῷ enucleabimus.

Trajanus aquam, quam diximus Janiculensem, perduxit.

XX. Sic itaque, restituta adversus Ligorium veteri, veriorique via Aurelia ad latus formae Trajanae, cui per duo fere milliaria applicita est; tam Alexandro, quam Trajano suus cuique redditur aquaeductus; nam &, hunc praeter jam allatas recentiorum scriptorum auctoritates, constat aquam derivasse, ex nummo ex S.C. publice in rei gestae honorem cuso; & ob numen fontis appositum, ad aquam ex fonte haustam, non ex aliis ductibus subtractam, referendo. Nummum probe exceptum, sed pessime interpretatum, vide apud Angelonium[b]; qui perfracte, & tamquam Frontino affirmante, ait, *Trajanum via Valeria a tertio & vigesimo lapide aquam Martiam in Aventinum perduxisse*; atque hoc nummo demonstrari concludit. Id quod alios ejus sequaces, plus τῷ αὐτὸς ἔφα, quam Frontino, & veritati credulos, seduxisse

Angelonius carpitur.

a De pertexendo opere, quo Agri Suburbani res expenderet Fabrettus noster, ut clare ex hoc loco intelligitur, cogitaverat; de eo tamen non modo aliquid typis non commisit, sed ne hilum quidem inter illius M.Scripta ab iis repertum est, qui ea diligentius pervolutarunt, quo maxime de hujusmodi opere aliquid cognoscerent.

b Istoria Augusta, *Trajano pag.* 101. *num.* 27. *Che Trajano, dalla via Valeria, per lo tratto di ventitre miglia, la conducesse nell'Aventino*; cioè l'acqua Marzia. *In Roma per Felice Cesaretti* 1685. *in fogl.*

DISSERTATIO PRIMA

xisse vidimus, & supra adnotavimus [a]; novissime vero Jacobum Oiselium [b] in partes traxit.

Alexander Severus suae aquae libram deprimendo ad suas respexit thermas.

XXI. Non contemnendo etiam indicio est, aquam in gratiam dictarum thermarum fuisse deductam; quia, si quis alius, in communem, & solitum aquarum usum id instituisset, potuisset sane longe utilius, ad eandem libram, ac postea Sixtus pontifex fecit, attollere; hoc est XII & semis supra Marciam pedibus, quotis aqua Sixtina, ad portam Majorem, Marciae ductum, ibi proximum, superare deprehenditur; & ulterius, alios pedes XXXXI & semis, quibus Marcia ductum Alexandrinum excedit, ut mensura a primis arcubus in *Tab. I*, numero 2 notatis, ad arcus aquae Marciae, ibi proximos, inita demonstrat. Quia enim humilis erat thermarum locus, ideo Alexander, ad illas tantum respiciens, commodum altioris directurae neglexit, & pedibus XIIII aquam suam depressit. Tantam enim libræ varietatem, non ex imperitia, sed ex industria ortum habuisse, nemo non dixerit.

Ratio proponitur, cur Frontinus Trajani aquaeductus non meminerit.

XXII. Quomodo autem Frontinus Trajano contemporaneus, & sub eo aquarum Curator, in suo libello de Aquaeductibus de hoc praestantissimo Trajani sui opere silere potuerit, ex praefatione ejusdem libelli clare colligitur; quandoquidem scriptio Frontini contigit in ipso initio injuncti sibi muneris, & vivente adhuc Nerva, cui opus nuncupavit; deductio autem aquae, ex dicto numismate, Trajano quintum, vel quinquies Consule; hoc est, post quintum saltem imperii illius annum processit.

Plures aquae non raro in unum specum corrivantur.

Si vero objicias, nimis a me restringi numerum aqua-

a Supra XI. *pag.* 20 *lit.* d.

b Thesaurus Numismatum Antiquorum *Tab.* CVIII. *numer.* 8, & *pag.* 529. *Edit. cit.*

aquarum, contra expressam veterum auctorum sententiam, cum Victor [a] xx, sive etiam xxIIII, juxta aliquos codices [b]; Notitia [c] vero Imperii xix nominent; &, ut minus, Procopius [d] xIIII diserte pronunciet. Respondebo, me non nimium morari Victorem, & Notitiam, dum non ductus, sed aquas referunt; quarum plures in unicum specum corrivari potuerunt, ut Frontinus [e] ipse in Augusta, Albudino, & Herculano fontibus, & inscriptio portae recentis Tiburtinae [f] in Antoniniano testantur. Procopium vero, qui de Aquaeductibus loquitur, alias mecum sentire probabo, & nova quaedam ad ejus illustrationem afferam, si tantummodo Romam, & Urbem diversimode mihi accipere liceat; quod in præsens differo, ne epistolarem modum omnino excedam.

Thermae & Sepulchrum Alexandri quo in loco.

XXIII. Si quis demum certiorem adhuc probationem meae hujus opinionis, de Alexandro auctore operis, cupit, curet, ut nos faciemus, ex aliis Alexandri monumentis, quorum duo indubia sunt; nempe thermae in aedibus Mediceis, in quarum usum, ut modo diximus, hic, de quo loquimur, ductus derivatus fuit, & sepulchrum inter Latinam, & Labicanam, in Monte Grani nunc dicto; figlinarum sigilla perquiri in lateribus, vel tegulis eorumdem aedificiorum; si fortasse, vel jam exhibitum occurrat, vel aliud sequen-

a P. Victoris Descriptio Romae *ubi enumerat Aquas pag.* 264. *& est cum* Notitia dignitatum Imperii *ex recensione* Philippi Labbe *edit. cit.*

b Aquas xxIV habebat inter caeteros codex, quo usus est Onuphrius Panvinius, quemque edidit cum libris Commentariorum Reip. Rom. *pag.* 252. Venetiis *ex Officina Erasmiana &c.* 1558. *in* 8.

c Incerti Auctoris descriptio Urbis Romae, *edita cum* Notitia Imperii a P. Labbe *pag.* 145. *Edit. cit.*

d De Bello Gothico *Tom.* I, *Lib.* I. *pag.* 359. *& seq.* Parisiis *Typ. Reg.* 1662. *in fol.*

e Art. 12. *pag.* 49. *num.* 2. Artic. 14. *pag.* 53. *num.* 4. Art. 15. *pag.* 57. *num.* 9.

f Hanc Inscriptionem jam supra productam *vide num.* VIII, *pag.* 17. *lit.* b.

DISSERTATIO PRIMA

quentis notae *Tab. XV*; quod similiter lateri arcuum numero 7, etiamnum inhaerenti insculptum est. Iidem enim characteres, bene eadem operum tempora demonstrabunt; cum credibile sit, lateres ut primum excocti erant, operibus, quae tunc frequentia, & maxima excitabantur inseruisse, nec diu in officinis servari solitos, ut & hodie usuvenit.

Flaminius Vacca laudatus; Aringhius reprehensus.

Et quia ingenui, ut ait ille, est pudoris fateri per quem profeceris, notitiam, quod monumentum istud sepulchrale in Monte Grani, Alexandri, & Mamaeae matris cineres texerit, Tibi acceptam refero, ac relationem Flaminii Vaccae [a], quam mihi indicasti, conquisitam, & repertam, Tibi regero. *Ad primum lapidem*, inquit, *extra portam s. Johannis, quum aquaeductum fueris praetergressus, in eumque perveneris locum, quem dicunt* Il Monte del Grano, *memini fuisse rudera antiquae molis, quae erat ex parvis compacta lapidibus. Hanc fossor quidam ita proscidit, ut & accessus, & descensus pateret. Repertus est in ea augustus sarcophagus, caelatura ornatus, quae Sabinarum raptum exhibebat; in lapide, quo obtegebatur, duae jacebant statuae; quarum una Alexandri Severi, altera vero Juliae Mammaeae illius matris, imaginem referebat. Intus autem erant cineres. Hic sarcophagus hoc tempore positus est in*

a Flaminio Vacca a Simonetto Anastasii 1. Novembre 1594. *Mi ricordo fuori di Porta s. Giovanni un miglio, passati gli Acquedotti, dove si dice il Monte del Grano, vi era un gran Massiccio antico, fatto di scaglia: bastò l'animo a un cavatore romperlo, e intrarvi dentro, e poi calarsi giuso; tanto che trovò un gran Pilo Storiato con il ratto delle Sabine, e sopra il coperchio, vi erano due figure distese, con il ritratto di Alessandro Severo, & Julia Mamea sua Madre. Dentro vi si trovò delle ceneri, il detto Pilo si ritrova al presente nel Campidoglio, in mezzo del Cortile del Palazzo, dove stanno i Conservatori.* Hanc Epistolam latine redditam, & quidem integram, profert Bernardus Montfauconius in suo *Diario Italico*. Hoc ipsum vero testimonium producit *Cap. IX, pag. 138.* Parisiis *apud Joh. Anisson* 1702. *in 4.*

De

in medio atrio palatii Conservatorum Populi Romani. Haec ille, in epistola ad Simonettum Anastasium missa, simplici quidem stylo, sed majore, quam Paulus Aringhius [a] veritate; qui, in via Labicana sarcophagum repertum dicit; quamvis locus, Latinae

G

De hujusmodi tamen sarcophago non modo Bernardus Montfauconius, quem ipse Fabrettus paucis interjectis profert, dubitavit essetne Severo tribuendus; sed nuperus quoque dissertator Ridolphinus de Venutis ipsum Severum ex illius possessione dejiciebat; & quidem in ea diatriba, quam inscripsit „ Spiegazione de' „ Bassirilievi, che si osservano nell' „ urna sepolcrale, detta volgarmente d'Alessandro Severo, che „ si conserva nel Museo di Campi„ doglio &c. Roma 1756 in 4. „ ubi *pag.* 3. haec leguntur „ Ha questo gran sepolcro il suo proprio „ coperchio rappresentante un letto „ con suo cuscino, lavorato a ricamo di animali, e ornato di fascie. „ Sopra questo letto giacciono due „ figure, una di donna, e l'altra di „ uomo barbato quasi sedenti con toga rilassata; mostrano l' una e „ l'altra età virile; la donna è tunicata con strofio, o panno, che „ gli circonda il collo, e tiene in „ una delle mani una corona, che „ pare d'alloro: l' acconciatura della testa della femina, rassomigliando a quella che si vede nelle Medaglie delle donne d'Eliogabalo, „ e di Alessandro Severo, ha fatto „ credere al volgo degli Antiquarj, „ che le due figure rappresentassero „ il sopradetto Alessandro Severo, „ e Giulia Mammea, o Mammia „ sua madre, e sopra tal supposto, „ trovarono nel bel vaso del Museo „ Barberini l'istoria della nascita „ d'Alessandro Magno, come Eroe „ molto venerato dall'Imperatore, „ secondo che dimostrano le sue Medaglie. Ma siccome Alessandro „ Severo morì nell'età di trenta anni, e XIV del suo Impero; e l'effigie dell'uomo posta sopra al sepolcro mostra maggiore età; considerando ancora attentamente l'acconciatura del capo della donna, „ che ha poca, o nessuna somiglianza „ con quella di Giulia Mammea, „ mi fa abbandonare la comune oppinione. Si appoggiano gli Antiquarj finalmente a darle un tal „ nome, perchè la femmina tiene „ una corona nella mano; ma ciò non „ può mai servire per denotare un „ Imperatore, poichè la corona dovrebbe averla nel capo; e se anche l'avesse in mano, il che non si „ vede in alcuno antico monumento, „ dovrebbe averla l'uomo, e non „ la donna; bisogna per tanto concludere, che la corona in questo „ monumento sia ornamento funebre; „ poichè i Romani soleano adornare „ con corone, e con fiori i corpi dei „ loro defonti. „ Haec quidem ille, quo doceret, abs rerum antiquarum scriptoribus sarcophagum illum Alexandro Severo perperam esse tributum. Apud hujusmodi dissertatorem tamen frustra quaeritur, cujus revera essent cineres, qui in eo conderentur. Integram hanc provinciam alteri reliquit. Id qui, post tot eruditos, & egregios viros praestiterit, is certe excellet.

a Roma Subterranea. *Tom.* II. *Lib.* IV. *Cap.* VIII. *num.* 3. *pag.* 31. *Edit. cit.*

DISSERTATIO PRIMA

tinae aliquanto magis accedat, & a priori, septem circiter stadiis distet. In recenti vero inscriptione, basi, super qua sarcophagus erectus est, insculpta, locus repertionis dicitur extra portam, nescio quam, Labienam; cujus nec vola, nec vestigium, apud auctores. Quamvis autem nuperus ex Gallia scriptor [a], imagines modo dicti sarcophagi, Alexandrum, & Mamaeam referre neget; communis tamen virorum doctissimorum consensus, & indistincta cum nummis similitudo, assertionem nostram satis superque tuentur; nec nobis imponi patiuntur, ut inde forsan, aquaeductus ab Alexandro excitati, non leve argumentum accedat, si haud procul ab eo, & qua integre illius prospectus ab ipsa aquae origine patet, perennem auctoris memoriam in mausolei erectione, Senatum P. Q. R. ibi renovasse reputemus. Amplitudinem enim sepulchri, quam Lampridius [b] exaggerat, dum ait in ejus vita, *Coenotaphium in Gallia, Romae Sepulchrum amplissimum meruit*, non modicam ostendit, informis licet, & omni ornatu spoliata moles, cujus delineationem adjungimus *Tab. XVI.*

Alexandrinae, & Felicis aquae caput.

XXIV. Variis aqua ista acquisitionibus hodie constat, ex quibus, praecipue sunt eae, quae sub colle *Delle Pantanelle*, palustri, & uliginoso solo scaturiunt. An has easdem venas Alexander, vel ejus aquileges olim conquisiverint, animi dubius sum. Contrarium enim potius mihi suadet, aquae recentis varians a veteri ingenium; haec enim, ingentem, ut diximus, crustam suo rivo obduxit; illa post centum fere annorum cur-

a Bernardus Montfauconius in Diario Italico *Cap.* IX *pag.* 138. Urnam istam suis anaglyphis magis ludos funereos, quam sabinarum raptum praeferre putat; illosque, addit, sepulchro magis convenire. *Edit. nuper cit.*

b Aelii Lampridii Alexander Severus. *Inter scriptores* Historiae Augustae *pag.* 222. *num.* 50. Francofurdi *apud Wecheli haeredes* 1588. *in fol.*

curriculum, ductum suum adhuc purum, nitidumque praestat; unde in ipsis, qui nunc ad latera ejus vallis, hac illac sparsim perfluunt, Osae fluvii fontibus, caput aquae Alexandrinae statuerim. Illud tamen certissime assero, turpiter falli recentem Geographum [a], qui in sua charta topographica, anno MDCLXXIV in lucem edita, aquam Sixtinam, a lacu, quem Regillum Holstenius [b], rectissime meo judicio, vocat, hodie *Di Monte Falcone*, derivat. Erroris causam, putei, supra rivum subterraneum, qui prope hunc lacum visuntur, fortasse praebuerunt; dum scriptor, parum sane accuratus, nec eorum usque ad caput aquae, sive ad primum castellum continuationem; imo nec castellum ipsum, integro milliario hinc dissitum, animadvertit. Lacus vero, stagnantem aquam, & potui omnino ineptam continet, nec insuper unius diei erogationi sufficeret; aestivo autem tempore, putridam prorsus, & venenatam emitteret, ob maximam lini, & cannabis copiam, quam viciniorum oppidorum accolae huc ad macerandum comportant.

Sunt qui ad sinistram viae Praenestinae, hanc aquam oriri dixerint, & ita palmaribus literis, & plusquam palmari mendo, in fronte primario apud thermas

Dio-

a Quae hoc anno charta topographica esset obsignata, quamquam a nobis diligenter conquisita, ut oculorum aciem in eam intenderemus; id tamen nullo modo licuit; nec quisquam harum rerum peritus, ex quibus non paucos, ut facem praeferrent, rogabamus, quidquam certi indigitare novit. In mentem tamen venit, hujusmodi chartam forte fuisse, vel a Kircherio, ut Fabretti verba tum hic, tum alibi innuere videntur, vel a Francisco Eschinardo societatis Jesuitarum alumnis comparatam; quum ipse Eschinardus alicubi scribat „ Con questa occasione „ si dà notizia al lettore di un' altra „ mia Carta Topografica del terri- „ torio di Frascati, e luoghi circon- „ vicini „ Atque haec verba leguntur in eo, quod inscripsit opus, *Esposizione della Carta Topografica Cingolana dell' Agro Romano* pag. XVI. In Roma 1696, *in* 12. Neque, hac face admota, hanc ipsam chartam, ab aliis quoque solerter conquisitam, ut contemplaremur contigit.

b Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Cluverii Annotationes *pag.* 191. ad calcem. *Edit. jam cit.*

DISSERTATIO PRIMA

Diocletianas habetur. Sed isti lapsi sunt, quia hodie, interrupta, & impervia ipsa via, Praenestae nonnisi per Labicanam aditur; cui propterea Praenestinae viae passim nomen tribuunt. Hoc agnovit, & correxit Holstenius [a] ad Cluverium, sed haud secus, & ipse lapsus fuit, dum recentem viam *Del Finocchio*, a Labicana post turrim Novam deflectentem, veteribus aliquot lapidum fragmentis in aedificio illius hospitii sparsis illectus, pro veteri Labicana, cujus indubia ad dexteram vestigia, ingenio certe, quam pedibus melior, accepit; solaque Cluverii sui, Cluverii, inquam, qui illum produxerat, & ornaverat reprehensione contentus, (in quo, per summam ingratitudinem, simulque dicendi acerbitatem nimis frequenter peccat) nil ultra quaesivit. Nos tamen veterem semitam a taberna *Dell' Osa*, in via Praenestina, per casale sancti Antonii, hac pertranseuntem, & inde, paulo supra *Torre Forame*, Labicanam intersecantem, & ad partes Tusculanae, & Latinae tendentem observavimus; & in *Tab. I* suo loco inscripsimus. Adeo ut plurimum, *qui sibi semitam non sapiunt*, ut Ciceroniana [b] illa paroemia utar, *alteri monstrant viam*.

Haec Tibi coram, & super ipsa locorum facie, facilius, ac forsan utilius ostenderem; sed quia jam laborem respuis, & senium praetendis, utere senectutis praerogativa, qua Te diutius frui, communi rei literariae bono, ex animo opto; sedensque sententiam proferito. Vale. Dabam ex nostro Museo, die ultima ANNO SALUTIS MDCLXXVII.

DE

a Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Cluverii Annotationes *pag.* 191. ad calcem, & *pag.* 194. *Edit. jam cit.*

b M. T. Cicero Tom. II, de Divinatione *Lib.* I. LVIII. 132. *pag.* 811. Amstelaedami *apud Vetstenios* 1724. *in fol.*
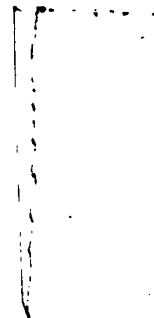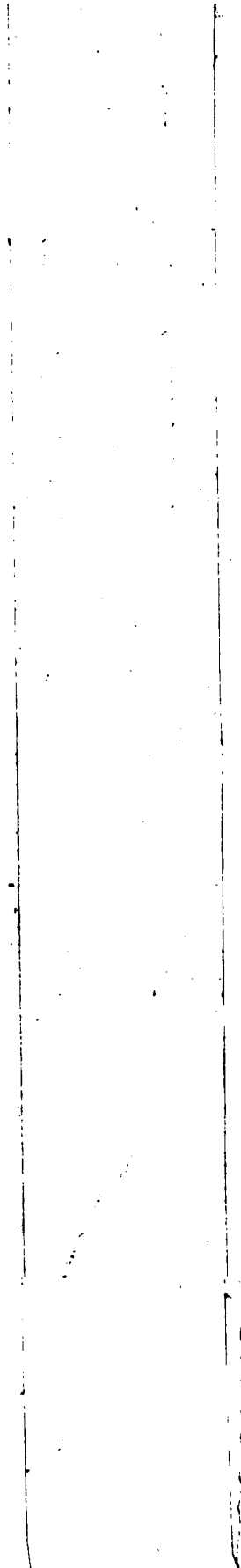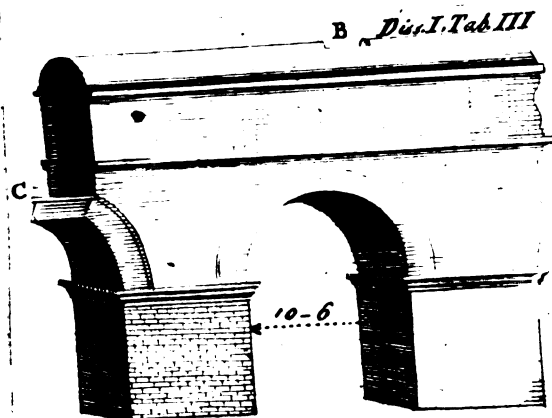
rum ad terræ egestionem, & spiramentum
Ductu excavatorum, foraminibus latera-
nsionem dispositis.
pho, & latere alternatim compositum est.
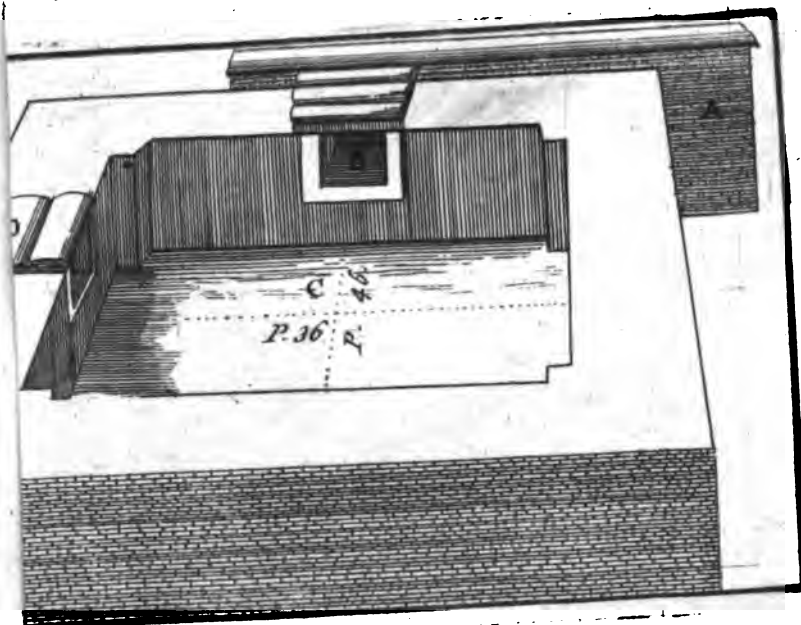
Tab. V.
Diss. I
IAVG
OPVSDOLIA
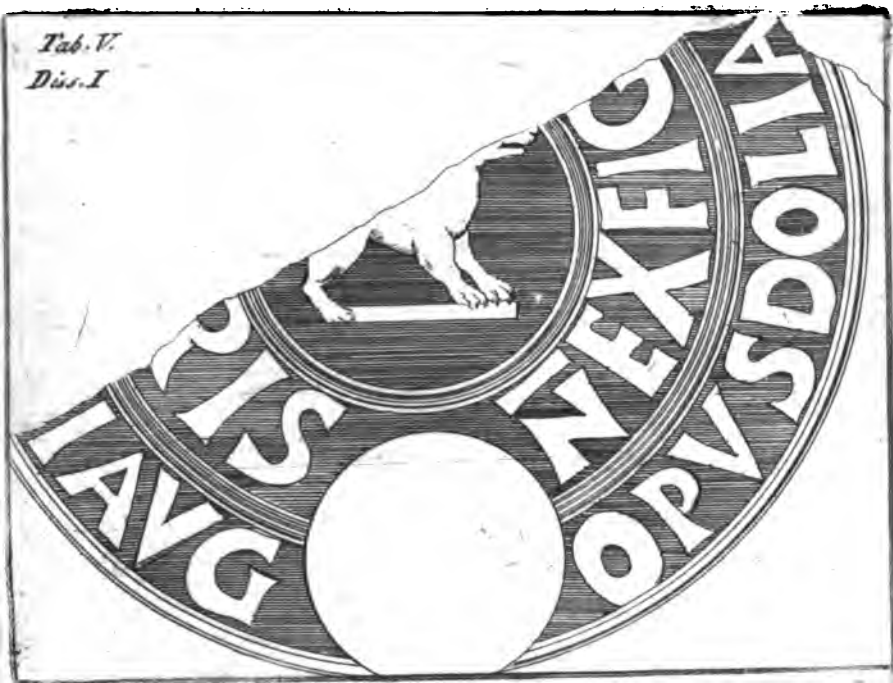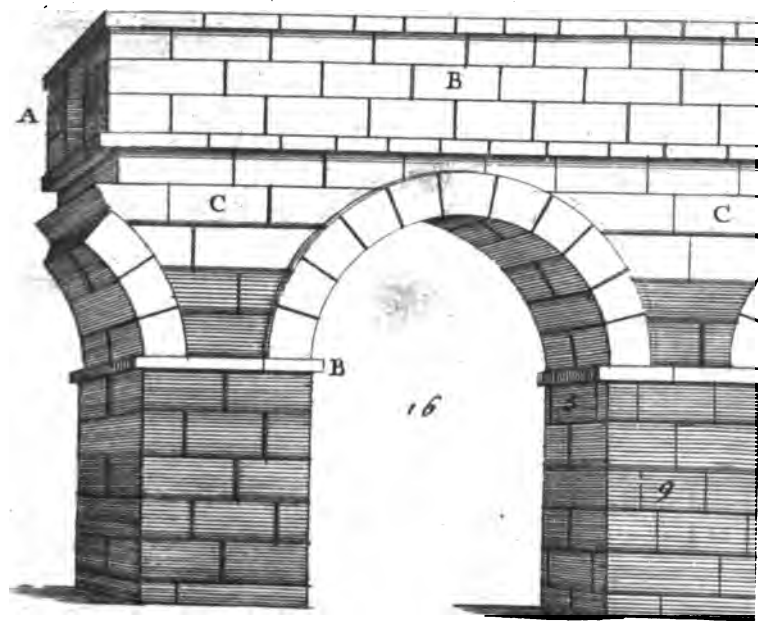
ARCUS IN FUNDO Sette bassi

A. Specus latus ped. II. *& semis, altus ped.* V., *& Latera hinc inde crassa ped.* I. *& unc.* III.

B.B. Tota specus altitudo, & fascia sub arcubus, con[illegible] lapide Collatino rubente.

C.C. Terni lapidum ordines sub specu, ex Tusculano lu[illegible] loris, Sperone *nuncupato.*

Reliquum opus ex lapide Gabino subfusco.
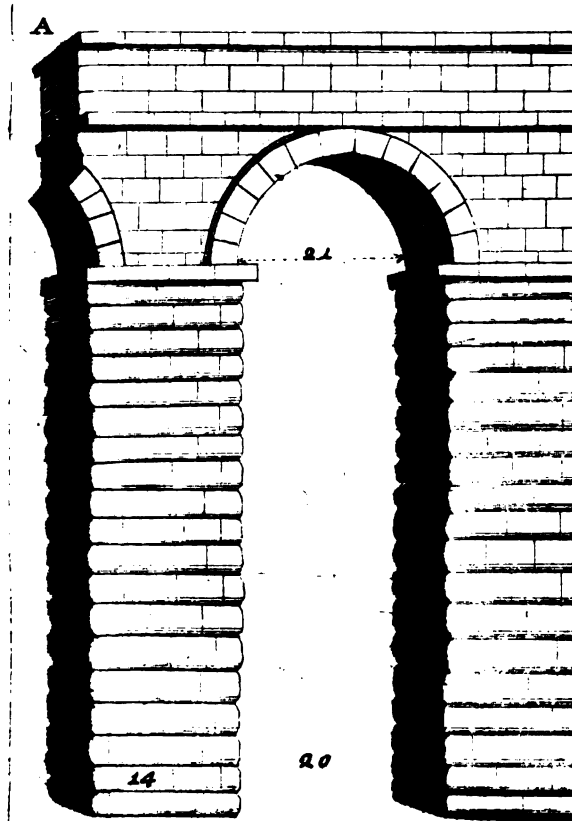
A. Specus Claudiæ lat. ped. IIII., *unc.* I.
B. Specus Ductus Neroniani lat. ped. I IV.
& semis. Fornix ipse ped. I., *& semis.*
C. Lateres arcuum diversa magnitudine. V.
Apertura Arcuum ubi amplior est ped. 25,
& inter hæc extrema passim varia
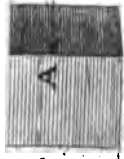
G. Specus Aquæductus ad recentem Portam S. Sebastiani, quem Octavianum esse credimus, latus ped. II., & semis, altus usque ad curvaturam fornicis ped. V. Fornix ipse ped. I. unc. III. Latera hinc inde crassa ped. II. unc. X.
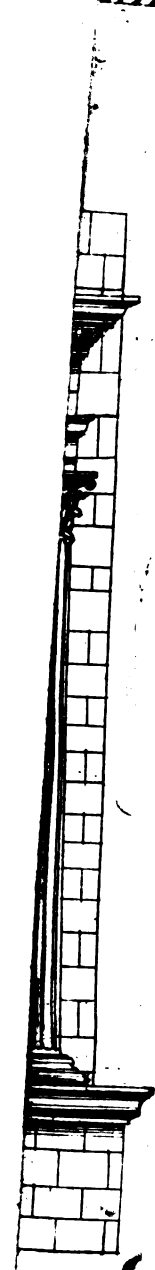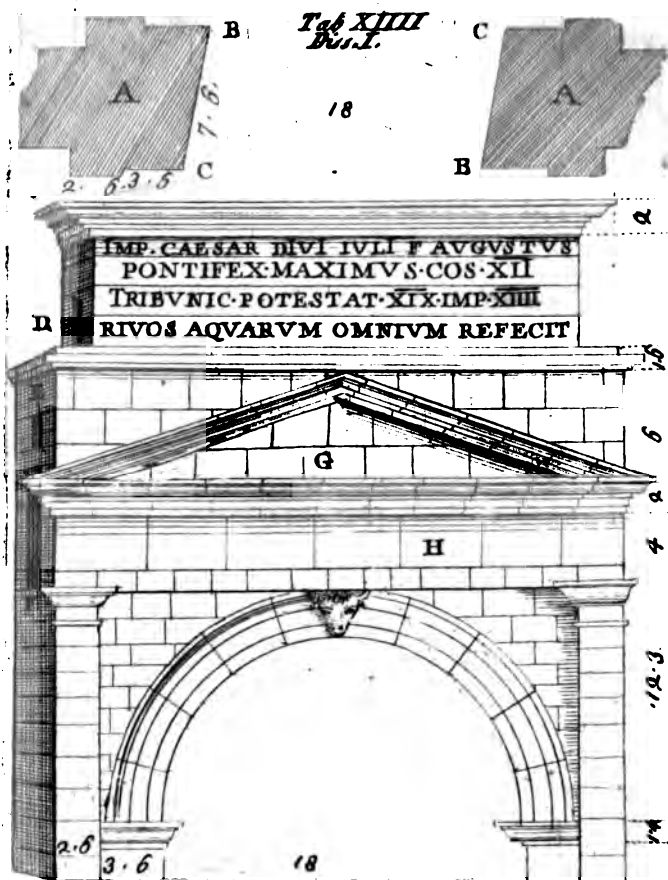
A. A. Ichnographia pilarum.
B. B. Anguli consimiles, recto minores, graduum scilicet 77.
C. C. Alii recto majores grad. 103. *obliquationi Viæ Collatinæ sese conformantes.*
D. Specus Juliæ.
E. Specus Tepulæ humilior quum alibi, sed capacitas suppleta per ampliationem in latum.
F. Specus Marciæ.
G. Locus Inscriptionis Antonini Caracallæ, complanatis lapidibus incisæ supra pag. 17. *expositæ.*
H. Locus Inscriptionis T. Caesaris supra eadem pag. 17. *expositæ.*

SEX·CAE

OXFORD
MUSEUM
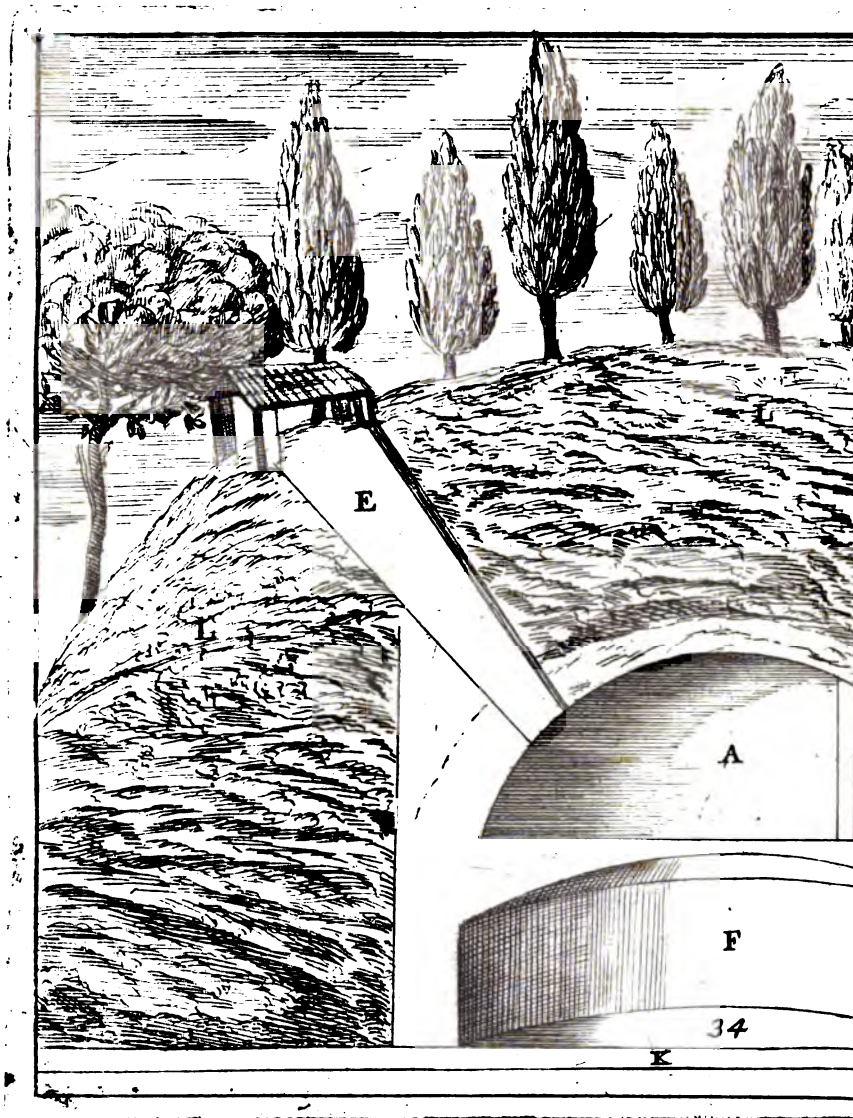
A. Cella rotunda concamerata, in qua repertum fuit Sarcophagum cum imaginibus Alexandri, & Mammææ, hodie in Capitolio existens.

B. Cellula, per quam ad jam dictum Conditorium patebat introitus mediante porta in M.

C. Scala præceps, unde illatum fuit Sarcophagum per portam M.

D. Murus, post illatum Sarcophagum ante ostium Conditorii elevatum, ut omnis aditus occluderetur.

E. Apertura recens, unde illud detectum fuit.

F. Hypogeum rotundum, depressa concameratione, sub Conditorio.

G. Por
sitiei

H. Cry
nata

I. Spat
quie

K. K. K
lapid

L. L. L.
gere

DE AQUIS
ET
AQUAEDUCTIBUS
VETERIS ROMAE
DISSERTATIO SECUNDA.

DISSERTATIO SECUNDA

ARGUMEMTUM.

I. *DE aquarum Marciae, & Claudiae fontibus, ac veriori viae Valeriae derivatione, atque itinere Scriptor se dissertaturum pollicetur.* II. *Charta topographica proponitur, quae fontes aquae Marciae, & Claudiae exhibet.* III. *Antequam milliaris mensura ad certam atque invariatam rationem reducatur, supputationem Lucae Paeti de recentiori palmo architectonico cum antiquo geometrico expendit; in qua, uti & in recentioris palmi longitudine indicanda, Paetus deceptus est; Holstenius vero illustratur, & carpitur.* IV. *Pes Capitolinus, ut legitimus, caeteris omnibus praefertur; ibique nonnulla de pede Cossutiano, Statiliano, & Aebutiano disseruntur. Johannis Baptistae Villanpandi pes, ex congio Farnesiano aestimatus, exploditur; Capitolinus describitur, ac ostenditur, semipedem Ricciolii excedere.* V. *Fontes aquae Marciae, & Claudiae indigitantur ex Frontino; quae fuerit Holstenii sententia in istis assignandis aperitur.* VI. *De fonte aquae Augustae disseritur; quodque Holstenio favere videtur, solidis firmisque rationibus item convellitur.* VII. *Auctor historiae summorum pontificum ex nummis excerptae carpitur.* VIII. *De itinere viae Valeriae disputatur, cujus ignoratio Holstenium in errorem adduxit, dum in Marciae, & Claudiae fontibus, assignandis, versabatur.* IX. *Ad Claudiae, & Marciae fontes iterum acceditur, ac statuitur, Claudiae esse figendos in illis duobus fontibus, qui hac nostra aetate, & communi nomine* Aqua Serena *vocantur.* X. *Statuitur quoque Marciae derivatio in illis venis, quae fluunt sub s. Maria in Arsulis.* XI. *Duo simulacra aquae Claudiae producuntur.* XII. *Tria alia marmora, quae proferuntur, tres fontium Nymphas exhibent.* XIII. *Idem numerus de fontium Nymphis ex picturis statuitur.* XIV. *Quae fontium triplicem Nympharum numerum evertere videntur, paucis explicantur.* XV. *Sulevarum, aliarumque campestrium dearum ideam triplici quoque numero contineri docetur; quodque eas exhibet marmor illustratur; itemque fere omnia faemini sexus numina, quae plurali explicantur voce, eodem ternario plerumque numero concludi adstruitur.* XVI. *Conjectura proponitur de aquae Marciae forma ab Honorio, & Theodosio restituta; ejusdemque aquae Marciae dotes, quibus quum Hieronymus Mercurialis detrahere*

sit conatus, ab illius accusationibus vindicantur. XVII. *Propositi aquae Marciae fontes inscriptionibus lapideis comprobantur; Chifletius emendatur; ac de iis fontibus ineptum Ligorii commentum carpitur. Jugerorum ratio, qua veteres aquarum curatores sunt usi, cum milliaria Frontini mensura exacte conciliatur; quaeque fuerit causa cur ea relicta, haec posterior sit invecta, docetur.* XVIII. *Augustae aquae origo indigitatur.* XIX. *Plinii sententia de Marciae origine ex fonte Piconia exploditur; eaque de re Holstenius commendatur, & Georgius Fabricius reprehenditur.* XX. *Locus piscinae limariae aquae Marciae conjiciendo proponitur; eoque item loci alterius quoque piscinae argumentum se prodit.* XXI. *Conjecturis eo in loco designando erat utendum, quo in his piscinis puteorum cum cisternis non sit explorata communicatio; deprae-hensum tamen ibi est, & subterranearum cellarum indicium, & cloacae vestigium ad aquam limosam emittendam.* XXII. *Ex his piscinis, quae aquae Marciae sit tribuenda, quae item Juliae, & Tepulae proponitur; & ipsarum piscinarum, quae esset forma, exhibetur.* XXIII. *Claudiae, & Anionis novi piscinae limariae ubi essent paucis disseritur.* XXIV. *Praeter aquarum depurationem, piscinas limarias ad aquarum modulum custodiendum maxime commodas fuisse, exploratum erat Frontino; in eumque P. Castellius, uti istiusmodi rei ignarum, perperam subirascitur; quinimo in eam rem Frontini diligentiam ipsum Castellium vicisse, facile intelligitur.* XXV. *Marciae aquae perductorem, non Marcum Titium cum Frontino, fuisse, sed cum Plinio, & Plutarcho ex Marcia familia, quae inter suos majores Ancum recensebat regem, prodjisse existimatur.*

EMI-

EMINENTISSIMO ET REVERENDISSIMO

DOMINO GASPARI

CARDINALI DE CARPINEO[a]

URBIS VICARIO

DOMINO SUO CLEMENTISSIMO

RAPHAEL FABRETTUS

GASPARIS F. URBINAS

FELICITATEM.

DISSERTATIO SECUNDA

I. OTII rationem minime reddendam esse, quicumque dixit, hominem uni sibi viventem, suisque rebus intentum, cum haec diceret, cogitavit; longe enim alia caussa eorum est, quos institutus recto consilio vitae cursus, suae spontis esse non sinit, quibusque adeo, alieno arbitrio vivere, hoc est tam agendi, quam cessandi tempora gubernare, necesse est. Hoc mihi, Princeps Eminentissime, maxime omnium usu venit,

H qui

a Cardinalis Gaspar Carpineus Romae in nobili familia, quae ex civitate Urbini originem ducebat, natus est anno CIↃIↃCXXVI. Inter suos majores jam Cardinalem Uldericum recensebat, illi ordini ab Urbano VIII adscriptum. Praesulis dignitatem quum primum Gaspar gerere coepit, ab Innocentio X, ut Auditoris Signaturae Justitiae, & Aqua-

qui postquam inter administros splendidissimi tui, & summo proximi in Ecclesia Romana muneris, nomen meum professus sum, eique rei operam; industriamque meam semel addixi, meus esse omnino desii; tui autem non juris, & arbitrii modo, sed etiam judicii factus; cui idcirco uni probari, a quo laudari posse, praecipuum vitae meae officium esse puto. Illud itaque summa ope mihi contendendum esse intelligo, ne otium, quo meas in tibi debito obsequio occupationes me distinguere humanissime pateris, temere, inconsulteque susceptum, ejusque momenta inutiliter disperdita existimes. Quod ita demum eveniet, si tempora opportune gravioribus curis subducta, in humaniorum literarum cultura, & meditatione me impendisse tibi ostendam; sequutus in hac re auctorem gravissimum, maximumque, te inquam Eminentissime Princeps, cui altissimas, assiduasque de praecipuis Christianae Reipublicae negotiis cogitationes, his iisdem studiis interdum indulgendi, nullo impedimento esse vidi. Tibi propterea frequentium istarum subsecivis horis, vel etiam quandoque integris feriatis diebus excursionum, quae summam otii mei conficiunt, rationem reddam; & quae olim dum ad Marsos,

De aquae Marciae, & Claudiae fontibus, deque itinere viae Valeriae

Aquarum a Segretis, quam Congregationis dicunt, munere fungi, est jussus. Hinc inter Romanae Rotae duodecenviros; deinde inter sancti Officii, ut ajunt, Consultores adnumeratus. Postea, Clemente x pontifice, Apostolicus Datarius; & quum primum pontifex ille purpuratos patres adlegit, Presbyter Cardinalis titulo sanctae Pudentianae renunciatus est. Egregia non modo praeditus prudentia, & moribus, quibus pontifex impulsus, Vicarium sibi in Urbe delegit; sed multiplici quoque litterarum ornamento excultus fuit, ut literis, & literarum cultoribus ipsis praesidio esset. Musaeum sibi quoque comparaverat satis amplum, & rebus non vulgaribus extructum; ac de eo erudite disseruit Philippus Bonarotius duobus voluminibus, quorum primus inscribitur „ Osservazioni Istoriche sopra alcuni Medaglioni Antichi. Roma 1698. in 4. „ alter vero „ Osservazioni sopra alcuni Frammenti di Vasi Antichi di vetro ornati di figure trovati ne' Cimiterj di Roma. Firenze 1716. in 4. „

fos, te jubente, proficiscerer, raptim, ut nosti, aliudque agens observavi; quaeque nuper repetita locorum inspectione, de aquarum Marciae, & Claudiae fontibus, & veriori viae Valeriae ductu in mentem venere, & scitu digna visa sunt, benigne, ut soles, excipias, meoque qualiquali conatui faveas oro, ac illum clarissima tui nominis luce, fine splendescere. Quo fiet, ut ipse situs, & squallor, ipsaeque tenebrae, quas operibus, & monumentis huic meae scriptioni materiem praebentibus, injuria temporis offuderat, discussae, dissipataeque remaneant.

DISSERTATIO SECUNDA

viae differendum proponitur.

II. Chartam Topographicam, a nobis arte quidem non multa, (nostra enim, prout alii sua solent, extollere pudor vetat) sed multo sane labore confectam, praemittendam duximus; quia omnes hactenus editas, adeo inemendatas, &, ut sic dicam, incuriosas invenimus, ut iis nihil prorsus in hac explicatione, quam exordimur, juvati fuerimus; itaut pessimarum comparatione, haec non indiligens fortasse videri possit. *Oculata* equidem haec omnia *fide mihi comperta esse* testor, nec poenitet, doctissimo viro Lucae Holstenio [a], qui hoc idem jactavit, minime credidisse; sed cognitionem omnium, quae ipse multa, nimiaque, ut constare faciam, auctoritate statuit, ad novam trutinam revocasse. In iis enim, quae eruditam vetustatis notitiam concernunt, neminem ipso meliorem, me reperturum confido; unde laetus libens in *Tab. I* Digentiae rivum, & fanum Vacunae, prout alibi, Regillum lacum, & Labicum oppidum, aliaque complura cum ipso, quin etiam, aliqua ex ipso reposui. Verum in locis ipsis describendis, & distantiis definiendis, a tanto viro, veritate vires, ani-

Topographia fontium aquae Marciae, & Claudiae.

H 2 mos-

a Annotationes In Italiam Antiquam Cluverii, *pag.* 164. Romae 1666, *in* 8.

DISSERTATIO SECUNDA

mosque ministrante, discedere, & illius traditiones frequenter impugnare, & convellere, integrum mihi esse volo.

Supputatio Lucae Paeti de recentiori palmo architectonico cum antiquo geometrico expenditur.

III. Nec satis nobis visum fuit chartam emendasse; nisi, postquam hunc pulverem ingressi sumus, milliariam mensuram, per quam distantiae locorum distinguuntur, ad certam, atque invariatam rationem, hucusque, ut videbis, nutantem, & vacillantem reducamus. Lucas Paetus, quo procurante, mensurae omnes, quibus Roma utitur, in marmore Capitolino incisae, & expositae superiori saeculo fuerunt, cum animadvertisset, palmum recentiorem, quem architectonicum vocant, non ita exacte respondere ad spithamen; sive dodrantem pedis antiqui geometrici; quater de hoc in suo opusculo de Mensuris, & Ponderibus lectorem admonuit, & excessum minute significavit. Primo, per haec verba. *Non minus & aliud te scire volo, quod palmus, quo hodie Romae architecti utuntur, . . . si cum legitimi antiqui pedis dodrante, id est unciis novem . . . conferatur, & examinetur, palmus ipse dodrante, seu spithama, quantum sunt duae nonae partes unciae pedis praedicti; id est unciae sextula, scripulo uno, & triente scripuli, longior esse reperitur* [a]. In eandem sententiam ipso libri secundi initio, rursusque loquitur [b]. Et deinde, quia rem minime latere voluit, quasi erroris communis sequentis hujus saeculi praescius, ita librum illum, in definienda mensura veteris milliarii, recentibus architectorum palmis, sive cannis decempalmaribus comprehensa, concludit, *Milliarium, quod ex quinque millibus pedum priore libro constare dixi, ea supputa-*

a Lib. I, de Antiquis Rom. & Graec. Intervall. Mensuris, *pag. 6 a tergo*, & prope calcem. Venetiis 1573, *in 4.*

b Lib. II, de Rom. nost. temp. Intervall. Mensuris *pag.* 15, & seq. & *pag.* 18. *Edit. jam cit.*

putatione, qua palmum pedis dodrantem, & unciae pedalis sextulam, scripulum, & scripuli trientem esse demonstravimus, erit hodie cannarum sexcentarum quadragintanovem, palmorum novem, digitorum trium [a]. Sed iste dum medicinam adhibuisse credidit, venenum propinavit. Nam; ultra leviusculum erratum in colligenda summa suarum cannarum, quae non sexcentarum quadraginta novem, palmorum novem, digitorum trium, ut ipsi videtur; sed cannarum sexcentarum quinquaginta, palmorum sex, sextulae unius, scripuli item unius cum uno tertio dici debuit, ut in Synopsi videre est *Tab. II*; longe gravius adhuc sphalma admisit, in ipsa recentis palmi longitudine indicanda; hoc est, jam dictarum unciarum pedalium novem, & unciae sextulam, scripulum, & scripuli trientem [b]. Nam ex ipsius marmore Capitolino, non pedem cum palmo sigillatim, sed decempedam cum integra canna componentes, invenimus, cannam continere pedes VII, uncias VI, sextulas V, & scripulum I, cum tribus ex decem & septem partibus alterius scripuli; sive (quod breviorem arithmeticam operationem exigit) pedes VII, uncias VI, & quindecim ex decem ac septem portionibus alterius unciae [c]; & sic excessum palmi recentis ad dodrantem pedis antiquorum, esse in XV ex centum, & septuaginta partibus unius unciae [d]. Ex quo statuimus, milliarium spatium esse cannarum DCLX, palmi I, unciarum XI minuti unius ac semis, ut in Synopsi *Tab. III*.

Hol-

a Ibi *pag.* 20. *Edit. jam cit.*

b Lib. I, *pag.* 6 a tergo, & seq. *Edit. jam cit.*

c Quae quantitas, quam fractionem dicunt, arithmetico charactere ita exprimitur. $\frac{15}{17}$

d Haec item fracta quantitas, quum eodem uti lubet charactere, hac ratione notatur. $\frac{15}{170}$

DISSERTATIO SECUNDA

Holstenius illustratus, & reprehensus.

Holstenius, qui neque Paetum attendit, neque veritatem, non hic in puteo latentem, sed in tabula patentem requisivit, tritam illam, & fallacem agrimensorum praxim amplexus est, ex qua milliare antiquum, cannas DCLXVII paullo minus continere enunciavit in dissertatiuncula de Milliari Aureo [a], prout pluries in aliis suis scriptis calculum posuerat; quasi palmus recens architectonicus, idem prorsus valeat, ac dodrans, seu spithama veterum, ut alia Synopsis ostendit *Tab. IV.* Ideoque ne ex errore non animadverso, fructus laborum egregii viri corrumpatur, haec ad eum potius illustrandum, quam carpendum adnotare libuit.

Pes Capitolinus caeteris praefertur; ac quodam laterculo

IV. Post haec, aliae atque aliae pedis legitimi ambages, dum hi Statilianum [b], isti Cossutianum [c], vel Porphyreticum [d] caeteris anteponunt; sed ego jam Ca-

a Hujus dissertatiunculae ea est inscriptio, de Milliario Aureo, Error popularis, quem omnes fere Antiquarii errant, explosus. Extat in Thesauro Antiquitatum Romanarum congesto a Joanne Georgio Graevio. *Tom.* IV, *pag.* 1805. Traject. ad Rhen. &c. 1697, *in fol.*

b Statilianus, quem dicunt pedem, in Janiculo monte sub Pauli III summi pontificis temporibus inventus, ac refossus, in hortum Vaticanum opera Jacobi Meleghini, qui ab aedificiis illi erat pontifici, est translatus. Ex Guilielmi Philandri Castilionii Annotationibus Castigatioribus in M. Vitruvii Pollionis de Architectura *Lib.* III, *cap.* III, *pag.* 117. Lugduni 1552, *in* 4.

c De Cossutiano pede, qui primus, ut ipsi novimus, aliquid protulerit, is fuit Leonardus Portius J. C. Vicentinus, vir sane multarum literarum; & quidem eo in opere, quod duobus libris partitum inscripsit „ De „ Sestertio, Pecuniis, Ponderibus, „ & Mensuris Antiquis „ sine loco, & anno in 4 impressum; quodque, ut facile intelligitur, aditum Budeo aperuit ad disserendum de eodem argumento aptius, distinctius, & ornatius. Portius quidem Cossutiani pedis formam, & divisionem haud procul a sui operis calce jam exhibebat. Is vero Cossutianus pes, Portii aetate, in hortis Angeli Colotii, qui ad Pincium erant, adservabatur; unde & Colotiani pedis illi nomen factum. Temporibus autem Lucae Paeti, qui & ipse ad calcem *Lib.* V. *pag.* 88 sui Operis inscripti „ De Mensuris, & „ Ponderibus Romanis, & Graecis. „ Venetiis 1573, in 4. „ illius schema protulit, hujusmodi antiquitatis monumentum, ut idem Paetus testatur, a Colotianis hortis in aedes Marii Ridolphini delatum est. Postea vero haereditario jure illius possessionem nacta est Alteriorum familia.

d Porphyretici pedis, sub temporibus

Capitolino [a] acquiesco, postquam diu illum improbaveram; vel potius me improbasse credideram. Res sane ridicula, in hoc mihi accidit. Nam quum olim via Ostiensi prope x lapidem in quibusdam elegantis villae ruinis, residuum pavimenti, ex crustis variorum marmorum, optime inter se convenientium, constrati detexissem; ut hoc, sive studio, sive morbo, vetera scrupulosissime indagandi teneor, laterculum caeteris integriorem extraxi, & mecum abstuli. Duplicem exactissime ejus latera proportionem habebant; majus, Pedem, quem legitimum Lucas Paetus [b] appinxit, sextula & semis excedebat; minus latus, dimidio

DISSERTATIO SECUNDA

culo in quadam villa ad viam Hostiensem reperto illius quantitas confirmatur.

bus Gullielmi Philandri Castilionii, duo adhuc Romae supererant monumenta; quorum alterum ad duodecim Apostolorum basilicam visebatur, atque in eo ad calcem istae erant graecae literae insculptae ΠΟΔ. Θ. Pedes nimirum novem; alterum vero in via Lata extabat, illique erant obsignatae literae item graecae ΠΟΔ. ΙΒ. quae duodecim pedum quantitatem exhibent. *Annotationes Castigatiores* in M. Vitruvii *Lib.* III, *cap.* III; *pag.* 117. Lugduni 1552, in 4. Primum monumentum viderat quoque, quum adhuc esset juvenis, Lucas Paetus, ut ipse testatur *lib.* I, *pag.* 4. a tergo, Operis jam cit.

a Pedem hunc, quem Capitolinum dicunt, in marmorea tabula incidendum curavit Lucas Paetus, ejusque quantitatem ex aliquibus aereis pedibus, qui ad ejus pervenerant manus, dimensus; ibique ut perpetuo in commune commodum adservaretur voluit. Nostra vero aetate, jussu summi pontificis Benedicti XIV, cujus doctrina rerum sacrarum, & in antiquis monumentis servandis studium aeternum viri docti suspicient, ac posterorum inscitiae semper erit pudori, non unus hic pes, a Luca Paeto comparatus in Capitolio custoditur; sed publico bono alii quatuor pedes, qui Romae seorsim visebantur; Caponianus nimirum, Cossutianus, Statilianus, & Aebutianus, ut conderentur factum est. De his vero quatuor pedibus satis fuse, atque erudite D. Didacus Revillas Hieronymianae familiae alumnus, vir suavissimis moribus, ac Mathematicis facultatibus egregie excultus, quasque in Romano Archigymnasio docuit, singulari Dissertatione disputavit. Quae dissertatio ad Academiam Hetruscam Cortonae constitutam missa, fuit inter alias ejusdem Academiae Dissertationes edita, quae hac inscriptione circumferuntur „ Saggi di Dissertationi Accademiche. „ Ea vero reperitur *Tom.* II, *Dissert.* IV, *pag.* 111. Roma 1741, *in* 4. Novissime autem hoc idem argumentum, & quidem summa solertia, expendebat Abbas Barthelemy natione Gallus; ejusque commentario reperitur inter „ Memoires de Litterature de l'Academie Royale des Inscriptions *Tom.* XXVIII, *num.* VI, *pag.* 607. a Paris 1761, *in* 4.

b In opere jam citato ad calcem *Lib.* V, post *pag.* 88. *Edit. cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

dio ad unguem imminutum. Adeo tamen exquisitè similem pluribus aliis laterculis pavimentorum deprehendi, ut ex eo; in laminam aeream translato, pedem meum composuerim. Respondebant omnes murorum crassities, columnarum planarum latitudines, omniaque majora intervalla, absque ulla sextulárum, vel minutorum fractura; unde aliis valere jussis, hunc modulum praetuli. In hac autem pedis Capitolini cum canna comparatione instituenda, pedem istum meum, indiscretae similitudinis cum Capitolino inveni; vel quia Paetus eum in libro non fideliter transtulit; vel, quod magis puto, quia schema aere incisum, & humenti chartae impressum, ea exsiccata contractum fuit. Unde Capitolinum, jam tamquam meum recipere, & propugnare mihi opus est. Et certe, ne meis observationibus aliquid tribuendo, vanitatis arguar, triplex testimonium, quo Paetus [a] suam hanc mensuram confirmavit; nempe totidem pedes aerei complicabiles, eadem longitudine, diversis in locis reperti, & ita in usum efformati; longe praevalet iis monumentis, quae in sepulchralibus duobus lapidibus Cn. Cossutii, & T. Statilii exculpta sunt, potius ad significandum, cujus professionis hominis cineres inibi conservarentur, quam ut exacta pedis mensura demonstraretur; ut observari potest in pede isto Aebutiano *Tab. V*, cippo, qui in hortis Matthaeiis jacet [b], insculpto, inter alia fabrilia instrumenta, (non parum, & ipsa, depravata, quia norma enormis est, & amblygonia, & perpendiculi crura claudicant) in quo, inquam, pede non solum exacta mensura, quia tribus scripulis Capitolinum excedit,

De pede Cossutiano, Statiliano, & Aebutiano aliqua differuntur.

a Ibidem *lib.* I, *pag.* 5, & *seq.* *Edit. cit.*

b Hodie, ut jam praecedenti *pag. lit.* a monuimus, non in hortis Matthaeis, sed in Capitolio asservatur.

dit, quotis sane deficit alius, qui recensetur a Grutero [a], verum etiam diligens partium divisio desideratur. Praesertim, quia nec alii duo priores, Cossutii, & Statilii omnino conveniunt, ut Philander [b] supposuit, sed discrimen, modicum quamvis, inter utrumque intercedit, ut Paetus [c] adnotavit.

Villalpandi pes, ex congio Farnesiano aestimatus, exploditur.

Clarissimus, & solertissimus auctor P. Johannes Baptista Villalpandus [d], pedis Romani mensuram ex congio Farnesiano collegit, non quidem ex altitudine, ut Oiselius [e] intellexit, sed duabus ad invicem inclinatis lineis, in quo, ingenii certe maximam laudem apud omnes, in tabula illa [f] ubi *Instrumentum augendorum, minuendorumve in data ratione corporum* exponit, merito consequutus est; fidei tamen apud nos parum, vel nihil obtinuit. Neque enim suaderi possumus, vas aereum Farnesianum, ad mensuram liquidorum institutum, per tot subtilitates, spatiis quoque dimetiendis applicabile fuisse, lineis non in rectum assurgentibus, &, quod praecipuum est, nullo circulo, nullaque vasis prominentia terminum semipedis designante. *Alium enim congium, huic Farnesiano persimilem, a viro tunc, & hucusque ignoto habitum*, & in primi corroborationem, uti per machinam inductum, vase ostenso, melius examinabimus. Nam unum, & maximum, quod apud nos fidem, ut diximus, hujus men-

I surae

a Corpus Inscriptionum. *Tom.* I. *Par.* II, Clas. Artium, & Negotiationum, *pag.* DCXIV, *num.* 3. Amstelaedami 1707, *in fol.*

b Annotationes Castigatiores in M. Vitruvii *Lib.* III, *Cap.* III, *pag.* 117. *Edit. jam cit.*

c In opere jam citato *Lib.* I, *pag.* 5. *Edit. cit.*

d Apparatus Urbis, ac Templi Hierosolymitani *Tom.* III, *Part.* II, de Hebraeorum Mensuris, *Lib.* III, *cap.* XXV, *pag.* 500. Romae 1604, *in fol.*

e Thesaurus Numismatum Antiquorum cum ejusdem Commentariis, *Tab.* CXVI, *pag.* 566. Amstelodami 1677, *in* 4.

f In opere jam citato *Tom.* III, *Part.* II. de Ponderibus, & Mensuris, *Lib.* I, *cap.* V de Usu Linearum proportionalium, *Problema* XXX, *pag.* 314, & *seq. Edit. jam cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

ſurae labefactat, eſt exceſſus notabilis, ſextulae unius cum quarta parte alterius ſextulae [a] ſuper pede noſtro Capitolino, certioribus teſtimoniis aſſerto, & ex quotidianis veterum aedificiorum menſuris millies comprobato; quae hoc modulo abſque fractionibus procedentes, jam mutilae, & incommenſurabiles, ut ſic dicam pede Villalpandi adhibito, evaderent. Valde autem levis eſt explicatio hujus tituli, congio Farneſiano inſcripti,

IMP. CAESARE
VESPAS. VI COS
T. CAES. AVG. F. IIII
MENSVRAE
EXACTAE. IN
CAPITOLIO
P. X

tamquam ſi τὸ MENSVRAE EXACTAE, pluraliter, & caſu nominandi, accipiendum ſit; ut hinc inferri debeat, *In una tantum menſura, menſuras exactas referri, ita ut menſurarum omnium ratio ex hac una petenda eſſet*. Nam plane non minus, quam latine, nos in genitivo caſu numeri ſingularis ita exponimus, quaſi ſubintellecto nomine ipſius congii, vel vaſis, perinde ſonet, ac ſi ſcriptum fuiſſet, CONGIVS EXACTAE MENSVRAE. Sic enim ſubintelligi apparet in ea inſcriptione, apud Gruterum [b] EXACT. IN. C. ST *Exactae in Capitolio ſtaterae*, hoc verbum, PONDVS, ſive VNCIA, aut ſimile, tamquam ſuperfluum,

a Haec quantitas fracta notis arithmeticis ita ſcribitur. $\frac{5}{288}$

b Corpus Inſcriptionum *Tom.* I. *Part.* I, Claſ. Operum, & locorum publicorum, *pag.* CCXXII, *num.* 8. *Edit. jam cit.*

fluum, & re ipsa suppletum; sicque etiam in alia epigraphe [a]

SEXTARIALIS . EXACTA . T. . . DD. NN
ARCADII . ET . HONORII . . . .

Mensurae, ut hic *congii* nomen, brevitatis, & latinae elegantiae gratia omissum videmus; & in ea, quae istam antecedit,

C. VMBRIVS . EVDRASTVS
FONTVNATVS . IIII VIR
MENSVRAS . LEGE . CIVITATIS
PROPRIO . SVMPTV

verbum, quod *Principale* grammatici vocant, INSTAVRAVIT, POSVIT, vel simile, deficit.

Pes Capitolinus exacte a Villalpando exhibetur.

Modo, ut appendicis loco, diligens aliquod schema Capitolini pedis exteris, & absentibus indicemus; is nullibi exactius reperitur, in suas insuper sextulas distributum, quam apud eundem P. Villalpandum; nempe in LXXII ex CXXV illis spatiis, in quibus diametrum A B sui semicircularis instrumenti dispertivit [b]. Et ut errorem vitent, neque reformationi P. Johannis Baptistae Ricciolii [c] plus justo in hac parte credant, advertant, quaeso, semipedem illum tribus octavis unius unciae partibus semipedem nostrum Capitolinum excedere; excessu scilicet in toto pede unius sexti & decimi[d], sive integri digiti pedalis, ne quid minimum, & contemnendum reputent. Rursusque, eundem [e], aliam, ab isto suo, nec perinde secus a Farne-

a Ibi *pag.* CCXXIII, *num.* 2. *Edit. citat.*

b Ubi supra *pag.* 65, *lit. f.*

c Almagestum Novum Astronomiam veterem, novamque complectens *Part.* I, *Tom.* I, *Lib.* II, de Sphaere Elementari, *Cap.* VII, de Terrae magnitudine absoluta, & prius de mensuris intervallorum *pag.* 58. Bononiae 1651, *in fol.*

d Quod Arithmetici efferunt. $\frac{1}{16}$

e Geographiae & Hydrographiae reformatae Liber II Stadiasmicus, *Cap.* II de Pede, & Cubito antiquo Romano &c. *pag.* 32. Venetiis 1672, *in fol.*

DISSERTATIO SECUNDA

ſiano, quem ſequi ſe credit, variantem exponere, duabus ſextulis Capitolino pede longiorem. Sed jam tandem ad rem noſtram.

Aquae Marciae, & Claudiae fontes indigitantur.

V. Diverſimode Frontinus in egregio illo de Aquaeductibus Opuſculo, cujus unicum codicem barbaricae vaſtationi ſuperſtitem, diligentiae Poggii Florentini [a] debemus, qui, ut teſtatur, *Hunc libellum, paullo ante reperit abſconſum, abditumque in Monaſterio Caſinenſi*; diverſimode, inquam, de origine harum aquarum Frontinus loquitur. In deſignandis enim aquae Marciae fontibus, viam Valeriam, & ab ea diverticulum in viam Sublacenſem uſurpat. In fontibus autem aquae Claudiae, nonniſi Sublacenſem memorat, *Concipitur Marcia*, ait ille, *via Valeria ad milliarium* XXXIII, *diverticulo euntibus ab Urbe Roma dextrorſus millium paſſuum* III *in via Sublacenſi; atque ſub Nerone principe primum ſtrata, ad milliare* XXXVIII *ſiniſtrorſus, intra ſpatium paſſuum* CC, *finita ſubſtructionibus pene ſtatim ſtagnino colore praeviridi* [b]. Rurſus *Claudia concipitur via Sublacenſi ad milliare* XXXVIII, *diverticulo ſiniſtrorſus intra paſſus* CCC, *ex fontibus duobus ampliſſimis, & ſpecioſis, Caerulo, qui a ſimilitudine appellatus eſt, & Curtio* [c].

Holſtenii ſententia de iiſdem fontibus.

Nihil attendens ad diſcretam illam Frontini loqutionem, neque ad minorem utcumque Marciae, quam Claudiae ab Urbe diſtantiam Holſtenius [d], promiſcue utriuſ-

a Hiſtoriae de Varietate Fortunae *Lib.* I, *pag.* 16. Lutetiae Pariſiorum 1723, *in* 4.

b Lectionum varietate, & erroribus, ut Fabrettus ipſe monebit infra VIII, *pag.* 78, *lit.* e hic Frontini locus plurimum laborat; quemque ipſe, ut facile ex hoc eodem teſtimonio intelligitur, ex Frontini editione, quam paravit Jocundus, exſcribebat. Quibus quidem de varietatibus lectionum, & erroribus ad judicandum, adjumentum afferent Johannis Polemi Adnotationes in eumdem Frontini locum. *Art.* VII, *num.* 24, *pag.* 33. *Edit. cit.*

c *Art.* XIV, *n.* 1, *pag.* 52. *Edit. cit.*

d Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 130. Romae 1666, *in* 8.

utriusque aquae fontes in Sublacensi via collocat; Claudiae videlicet, *Aquam Serenam*, *Tab. I*, numero 20, pro fonte Curtio; & *Lacum di s. Lucia*, numero 18, pro Caeruleo; ac Marciae, formam *Della Mola*, numero 22, quae pleno milliari supra Serenam dimanat, confidenter tribuendo. Augustae vero nomen adhuc permanere dicit in uberrima quadam vena, numero 23, quae sub castro, *L'Austa* dicto, duplici scaturigine emergit; Frontino tamen etiam in hoc re pugnante, qui distantiam originis Augustae ita expressit. *Idem Augustus, in supplementum Marciae, quotiens siccitates egerent auxilio, aliam aquam ejusdem bonitatis opere subterraneo perduxit usque ad Marciae rivum, quae ab inventore appellatur Augusta. Nascitur ultra fontem Marciae, cujus ductus, donec Marciae accedat, efficit passus* DCCC.[a] Cum re quidem vera, scaturigo illa *Dell'Austa*, sumpta etiam utraque in origine; quamvis Frontinus ab origine Augustae, non ad originem, sed ad rivum Marciae mensuram posuerit; non distet ab alia *Della Mola*, quae ipsi Marciae est, integris passibus D; & ex alia infra dicenda ratione, tam Marcia, quam ipsa Augusta, intra fontes Claudiae, Romam, viamque Valeriam versus veniant statuendae.

De fonte aquae Augustae disseritur; & Holsteniana cognominatio rejicitur.

VI. Aliquid sane momenti alias afferre posse concederem, loci *Dell'Austa* appellationem; sed non ita, ut in ea, spretis aliis melioribus conjecturis, Augustae nomen certo deprehendi putemus. Quam parum enim vulgaribus istis locorum annominationibus fidendum sit, ipse Holstenius[b] in loco oppidi Arsularum, quem Cluverius Carseolanae coloniae accommo-

a *Art.* XII, *num.* 1, *pag.* 48. *Edit. cit.*

b Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 169. *Edit. jam cit.*

modat; advertit, reprehenditque; nosque alibi, in epistola scilicet ad clarissimum virum Laurentium Panciaticum, portentum illud eruditionis, & memoriae, dum fata sinebant, Holstenium evidentibus demonstrationibus correximus, eo in loco, quo Laurenti situm, ex nominis similitudine, ad Turrim s. Laurentii transportat [a], ubi paullo post Aphrodisium quoque, Cluverio simul, sibique adversatus, intrudit [b]. Praeterquamquod, haec vox, *L'Austa*, bisyllaba, literis aliqualem, sono autem, & prolatione, nullam cum *Augusta* similitudinem habet; eo enim pacto reddunt incolae, uti nos haustam, idest derivatam aquam; unde propius forsan loco, fontique nomen; pronunciaremus.

Quae videntur pro Holstenio facere exponduntur.

Neve ea, quae pro Holstenio adduci possunt, astu premere videar, dicam etiam, in quadam constitutione Clementis III, de aqua Augusta, deque castro Augustae, per sequentia verba mentionem haberi. *Et sub eodem specu lacum, sive fluvium ex eo procedentem, in quibus aquis, nemini, praeter Abbatis, & Fratrum voluntatem, aut piscari, aut molendinum aedificare liceat, usque ad arcum, qui dicitur de Ferrata in territorio Ruviano. De forma quoque antiqua, quae ducit aquam de flumine ad Plebem s. Laurentii, de aqua, quae vocatur Augusta, nemini liceat, praeter voluntatem vestram, aquam derivare, nisi quantum sufficiat terris rigandis, & replendo fonte baptismatis in eadem ecclesia* [c]. Et infra, inter varias Sublacensis monasterii possessiones recenseri *Castellum Augustae, cum fundis, & ca-*

a Ibi *pag.* 172. *Edit. cit.*
b Ibi *pag.* 203. *Edit. cit.*
c Bullarium Casinense &c. select. per D. Cornelium Margarinum, *Tom.* II, Constit. CCXII, quae incipit Clemens Episcopus, eaque data est anno 1189, Aprilis 20, *pag.* 218, *colum.* 2, *num.* 2. Tuderti 1670, *in fol.*

& casalibus suis [a]. Quae omnia ad verbum in alia Bulla Honorii III de anno MCCXVII repetita leguntur; quin imo, altiori quadam origine, a privilegio sanctissimi pontificis Gregorii Magni, in quo eadem aqua Augusta nominatur, in parte derivari aiunt, ut in exemplo, ex registro sacri monasterii Sublacensis desumpto, atque a Reverendissimo Abbate D. Cornelio Margarino, mihi humaniter ostenso, contineri vidi [b]. Sed non proinde ab impugnanda Holstenii sententia recedam. Quandoquidem apostolica haec, vel similia probae notae indulta; nam de hujus, quod Gregorio I adscribitur ingenuitate, alium quam me sponsorem appellabis; quicquid ab ipso monasterio ad arcum usque Ruviani jacet, comprehendunt. Quem credo, esse eundem aquaeductum, qui Anienem, sub Ruviano transmittere conspicitur *Tab. I*, numero 10; & ita, in tanta regionis amplitudine, in incerto propterea locum originis, seu formae ipsius aquae Augustae, quatenus de Frontini Augusta loquerentur, & sub nostro ratiocinio, & probationibus relinquunt. Quinetiam, praedictas Bullas, procul ab his, circa XXXVIII lapidem, locis utramque aquam amovere, & ipsi monasterio approximare patet; quia *Forma*, *quae aquam de flumine ad plebem sancti Laurentii*; prout alia Augusta; *ducere* enunciatur, in vetustiori Bulla Johannis VI *ducere aquam a lacu* dicitur. Cujus verba eo libentius referam, quo, ad notitiam originis castri Augustae procul inde constructi conducunt. *Casale quod*

a Ibi *pag.* 219, *colum.* 1.

b Neque in Casinensi Bullario per D. Cornelium Margarinum selectum, neque in veteribus neque in nova collectione Constitutionum summorum Pontificum haec Honorii III Constitutio reperitur. Quamobrem facile ad existimandum adducor, adhuc illam in Sublacensibus scriniis latere; & quidem Folio secundo illius Regestri, ex quo fuerat exscriptum exemplum, quod Margarinus oculis Fabretti, ut hic testatur, jam subjiciebat.

quod vocatur Augusta, cum integro suo monte; ad castellum faciendum. Item integram aquam Augustae, & antiquum aquaeductum, vulgo Formam, per quam aqua a lacu ducitur, & in fluvium fluit ad s. Laurentii ecclesiam, quae dicitur Plebis, ita quod nullus omnino hominum facultatem habeat ex eo aquam educere, nisi pro fontis Baptismatis, seu horti irrigationem, vel utilitatem [a]. Unde, & fortuita quaedam hujus castri, ab aqua ista Augusta, de qua Bullae loquuutur, longe distantis, denominatio; & lacubus, stagnisve Simbruinis, tam utriusque Formae, quam Plebis s. Laurentii proximitas adstruitur. Sed de hoc ab ipso Holstenio probationem sumere liceat, quem etiam, de secundo, altiorique ductu Anionis Novi, postquam *Ex lacu, qui est super villam Neronianam Sublacensem*, ejusdem aqua ex Frontino [b] repetita fuit, deque ipsius lacubus, referentem audiamus [c]. *Hujus aquaeductus vestigia visuntur nunc sub ipso Sublaqueo, vocaturque vulgo*, Il Buso della Cartiera. *Deinde sub xenodochio D. Antonii, atque inde super juxta sinistram fluminis ripam tendit. Altitudo ejus hoc tempore* xx *pedes ipsum fluminis alveum superat; unde de lacus altitudine conjicere licet. Lacus autem illi tres haud naturales, sed artificiales fuere. Primus quidem sub monasterio sanctae Scholasticae, cujus os angustissimum*,

XVIII

a Quod de Honorii III constitutione nobis conjiciendum fuit, illud ipsum, ut de hac Johannis VI existimemus oportet. Nihil enim de ea cognoscere potuimus ex collectoribus constitutionum pontificiarum. Illud unum nobis constat, hanc esse sancitam anno 1204, die 21 Julii; ac tantum suspicione quadam ducimur, etsi Fabrettus premit silentio, forte Margarinum, quum Honorii III constitutionem ipsi exhibebat, hanc eamdem proposuisse. Utriusque vero argumentum ex iis, quae hic proferuntur, idem fuisse videtur; itaque ut illa ad Sublacense monasterium pertinebat, ita quoque hanc eamdem ad illud pertinuisse, si in animum induxerimus, non erit fortasse a veritate alienum.

b *Art.* XCIII, *pag.* 163. *Edit. cit.*

c Holstenii Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 128. *Edit. jam cit.*

xviii *circiter*, *vel* xx *pedum muro validissimo clausum fuit. Inde aqua defluebat in secundum lacum, qui mox primum excipiebat, cujus os paullo fuisse laxius videtur. Tertius deinde sub ipso oppidulo Sublacensi fuit, ubi etiam nunc magna Anienis pars muro constringitur, ad varia molarum officia. Huic imminet* ecclesia sancti Laurentii, *a Nursio Patritio sub Damaso Papa extructa, quae ad Aquas Altas dicebatur, ut antiqua donationum instrumenta Sublacensis monasterii testantur. Lacus autem eversi fuere ingenti fluminis exundatione anno* mcccv, *die* xx *Februarii*.

Duplex aqua Augusta, alia ab Octaviano, alia ab Antonino.

Vel etiam, si ad Augustam sub castro ejusdem nominis, Bullae coarctari debeant, non de aqua, de qua loquimur, cui Octavianus a se nomen dedit, sed de alia, quam Antoninus Augustus Marciae addidit, easdem intelligemus.

Vel denique, cum omnes illae denominationes, a Monachis ipsis, qui otiose forsan nomina recentia ad veterem eruditionem composuerunt, suggestae fuerint, non est cur pontificum nobis opponatur effatum. Quandoquidem Suprema Sedes, non de genuina nominum aliquorum sibi expositorum veritate, sed de liberalitate in amplissimum, & christiana republica optime meritum ordinem ostendenda, solicita esse debuit. Neque enim hic tantum, vulgares idiotismos sequuti Palatini scriptores, in minutis hisce; atque corollariis decepti sunt; nam Petrus ille Bembus [a] literarum decus, latinaeque puritatis restitutor, dum Flasconensibus gratificari studet, eos nomine Leonis X pontificis maximi in Faliscis pluries adcenset. Quam falso, probabit Massa [b], adstipulante Nardino

K

a Epistolarum *Lib.* xii, *pag.* 103, *num.* 9, *colum.* 1. *Tom.* iv. Venezia 1729, *in fol.*

b Antonii Massae Galesii J. C. De Origine, & Rebus Faliscorum Liber, *pag.* 4. Romae 1547, *in* 4.

DISSERTATIO SECUNDA

no filio [a]. Et ne longius exemplum petam, quae de Trajana aqua, celeberrimoque ejusdem opere, Caesari Augusto attributo, eademque cum Alsietina confusa, in ipsa Bulla LXXV Pauli V [b]; deque aqua Appia, imo & Marcia Romae restituta, & in unum, eumdemque Felicis rivum e distantibus regionibus, abruptis quamvis ductibus, coalita, in Bulla CI Sixti V [c], summorum Pontificum dicta reperies. Miraberis sane, & placitis veterum minime convenire fateberis; non tamen levissimis hisce maculis offenderis, ubi plura, & maxima nitent, magnitudo scilicet publici beneficii, ac providentia cum magnanimitate vix credibili conjuncta; prae quibus, memoriae legislatorum aeternum benedicere, potius quam de legis verbis, non in rei substantiam, sed in quendam ornatum, inconsulto assumptis, tamquam criticis judicare animis legentium occurrit.

Auctor historiae summorum pontificum ex nummis excerptae carpitur.

VII. Quamvis nihilominus in bullaticis scriptoribus haec minima dissimulanda dixerimus; non eadem tamen conniventia erga illos uti convenit, quibus summa operis in erudita oratione consistit. Unde non absque nota, nuperum auctorem Historiae [d] Summorum

a Nicolò Nardini la Catedra Vescovile di s. Timoleo in Nepi. La Pentapoli Nepesina Discorso Apologetico. Roma 1677, *in* 4.

b Bullarum &c. Collectio opera Caroli Cocquelines, *Tom.* V, *Par.* IV, inter Constitutiones Pauli V ad annum VIII, 1612, quae incipit, In Sede B. Petri, CCIV, §. 3, *pag.* 103, *colum.* 1. Romae 1754, *in fol.*

c In eadem Bullarum Collectione *Tom.* V, *Par.* I, inter ejusdem Sixti V constitutiones CLXIX, anno V, 1590, quaeque incipit, Supremi cura Regiminis, §. 3, *pag.* 113, *colum.* 2. Romae 1751, *in fol.*

d Historiae summorum pontificum ex nummis excerptae, quam hic Fabrettus reprehendit, cujusque auctoris nomen reticet, novimus tam ex Philippo Bonanni Jesuitarum alumno, qui de eodem argumento duobus in folio voluminibus disseruit; quam ex ratione, qua ipse Fabrettus in paginis hujus historiae citandis usus est, illius auctorem esse Claudium du Moliner, natione Gallum, & Canonicum ex Congregatione, quam Canonicorum Regularium dicunt; qui Parisiis anno 1679, & quidem volumine in folio, illam protulit, atque ita inscri-

rum pontificum ex nummis exceptae, abire sinemus, non uno in loco facta notissima crassis erroribus involventem. Is enim, quoad aquam Alsietinam in summum Janiculum scandentem,

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit[a],

ad nummum x Pauli V[b]. Quo vero ad aquam Felicem; Bullae Sixtinae, de aqua Marcia Urbi reddita, non quidem impossibilem enunciationem, (cum ea, in ductus aquae Felicis initio, hanc altitudine superaverit, & illuc pertransiverit) ad id quod fieri non potest, sua correctione reduxit. Pro *Marcia* siquidem, *Virginem* emendavit, hinc longe remotam, & in regione infima latitantem; ut adversus tabulam Topographicam P. Kircherii observavimus[c]. Quinimo aquae perductae, quantum in se fuit, & pontis ad Tiberim prope veterem viam Flaminiam, sub Ocriculo integre constructi, gloriam, generosissimo pontifici auferre non veretur; dum nummo XXII, *Aquam Virginem designari*, ait, *quam Sixtus V copiosiorem in Urbem invexit, deque suo priori nomine Felicem appellavit*[d]. Et mox nummis XXVII, & XXVIII refectionem pontis sub Janiculo expressam docet[e]. Proh fidem historicam, & auctorem Romanarum, maximarumque rerum religiosissimum!

scripsit „ Historia summorum Pon„ tificum a Martino v ad Innocen„ tium XI per eorum Numismata ab „ anno M. CCCC. XVII ad Ann. M. „ DC. LXXVIII. „

a P. Virgilii Maronis Æneidos *Lib.* VII, *pag.* 582, *ver.* 88, ad usum Delphini. Amstelodami 1690, *in* 4.

b Inter Numismata Pauli v, Nummo x, *pag.* 147, cujus ea est epigraphe „ Publicae commoditati restituit. „ *Edit. jam cit.* At revera Claudius Molinetus hoc in loco nequidquam peccavit. Utrum enim aqua, quae Paula dicitur, esset antiqua Alsietina, nullo modo definivit; sed tantum eam ipsam inscriptionem protulit, quae Romae legitur in fronte aedificii, ex quo illa aqua erumpit. Quae inscriptio si peccat, error est auctoris inscriptionis, non Molineti, qui edidit.

c Dissertatio I, *num.* 1, *pag.* 7.

d Inter Numismata Sixti v, Nummo XXII, *pag.* 118, cujus epigraphe „ Publicum Beneficium. „ *Edit. jam cit.*

e Ibidem, Nummo XXVII, & XXVIII, *pag.* 120. Quo in utroque loco Molinetus labitur, atque illi Fabrettus non injuria irascitur. *Edit. jam cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

Holstenius ex ignoratione viae Valeriae in aquae Marciae, & Claudiae fontibus assignandis fallitur.

VIII. Sed demum, ut ad Holstenium redeamus; erroris praecipua illi causa fuit, ignoratio veteris ductus viae Valeriae, in qua varius, sibique contrarius existit. Nam alicubi [a], bivium Sublacensis, & ab ea divertigium, agnoscit ad hospitium *Della Ferrata*, in quo forte τῇ εὐςοχίᾳ litavit; alibi [b], viam Sublacensem revocaverat ad hospitium Plagiae, quod XI fere stadiis divertigium antecedit; mox eodem contextu verborum [c], Valeriam, IV fere milliaria post bivium a se statutum, intra podismum Sublacensis viae, imo & viatrii ab hac in Valeriam, producit; dum ipsius vestigia apparere dicit sub Rubiano, in ponte, quem ipse Stratonicum nominat, nobis numero 12; & integrum viatrium, ac diverticulum Valeriae in Sublacensem, de quo intellexisse Frontinum in signanda conceptela aquae Marciae probabimus, pro ipsa Valeria via accipit.

Rectus viarum ductus, cui semper studuerunt Romani, si animadvertisset, in iis assignandis non peccaret.

Et quidem, vir admirandae eruditionis, & in antiquitatibus versatissimus, nunquam credere debuisset, priscos Romanos, qua recta pergere poterant, prolixiorem anfractum quaesivisse, & milliaribus plus minus tribus, in brevi tractu, iter protraxisse. Exemplo etenim esse possunt omnes per orbem Romanum viae, rectitudinis, qua easdem perducere soliti erant, ut olim C. Gracchum instituisse Plutarchus testatur. *Elaboravit autem*, ait ille, *potissimum in viis muniendis, tam utilitatis, quam oblectamenti, & ornatus curam gerens. Ducebantur enim directae adamussim per agros viae, atque hinc lapide quadrato sternebantur, hinc glareae aggeribus advectis referciebantur. Complebat, & pontibus jungebat lacunas torrentibus,*

a Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 165. *Edit. jam cit.*

b Ibi *pag.* 35. *Edit. cit.*

c Ibi *pag.* 165, *& seq. Edit. cit.*

tibus, vel specubus excavatas; ac lateribus pari inter se fastigio utrimque comparatis aequabilem habebat, & visendam undique opus faciem. Ad haec viam omnem per milliaria dimensus (capit autem paulo minus octo stadia miliare) columnas lapideas spatii signandi gratia locavit. Alios lapides modicis inter se intervallis hinc inde secundum viam disposuit; quibus aequitantes sine subjicibus ephippiariis conscenderent commodius equos [a]. Quo argumento ego, atque excultus graeca, latinaque eruditione juvenis Joseph de Juliis [b], persuasi, improbo labore, jugum, quod in charta notatum vides, conscendimus, anni quidem incommodo tempore, quia aestatis ineuntis calor, pedestre iter male concedebat; equus vero, in duorum milliarium & semis arduo, & continuo ascensu, vix sibi, ac cisio trahendo sufficiebat. Veteris porro viae, per jugum, & castrum *Di Riofreddo*, indubia vestigia, inoperosa, & vere Romanae magnanimitatis dignissima rupium scissura, ac optima viae in inferiori parte marginatione, & alicubi etiam in silicis stratura, maxima admiratione, & gaudio deprehendimus. Haud absimile utrique studium laborem nostrum fefellit; nam ipse quoque certiorem viae Valeriae derivationem quaerebat, ejus scilicet viae, quae brevior ex consularibus in Aequicolas, Marsos, Pelignos, & Marrucinos se aperit, quorum, ac circumjacentium populorum historiam con-

a Plutarchi Chaeronensis ex interpretatione Cruserii, & Xylandri, Tib. & C. Graochi *Tom.* I, *pag.* 837, *lit.* B. Lutetiae Parisiorum 1624, *in fol.*

b Hujus Josephi de Juliis vidimus, typis commissam, grammaticam graecam, mole quidem exiguam, sed quae forte inscriptioni respondet. Est enim ea „ Josephi de Juliis in „ Bibliotheca Vaticana, & in Col„ legio Urbano de Propaganda Fi„ de graecarum litterarum interpre„ tis Manuductio ad linguam Grae„ cam Abbati Stephano Gradio Bi„ bliothecae Vaticanae praefecto „ nuncupata. Romae 1681„ *in* 8.

DISSERTATIO SECUNDA

conſcribit, ut natalis ſoli memorias, valde apud auctores confuſas, excitet.

Per hanc igitur veram, rectamque Valeriam viam, a Tibure ad ſancti Georgii fanum, ſub quo diverticulum ad Sublacenſem deſcendit, XVI milliaria cum tribus amplius ſtadiis, quae aliquali obliquitati recentis itineris, ab antiquo, ſub Cantalupo praeſertim, declinantis tribuere poſſis interſunt; ita ut, cum Tibur XX ab Urbe milliariis, tam ab Antonino in Itinerario [a] quam a Tabula Peutingeriana [b] debite ut per Cluverium [c] emendata, ac etiam a Martiale [d] diſtare dicatur iis verſibus,

Tu colis Argivi Regnum, Fauſtine, coloni,
Quo te bis decimus ducit ab Urbe lapis.

Ea propter, diverticulum iſtud a via Valeria in Sublacenſem, ad XXXVI lapidem reponendum erit, & Frontini [e] numerus XXXIII, junctis in imo priorum unitatum apicibus, ſic XXXVI, pluribus ſuadentibus emendandus.

Suadet, inquam, jam dicta a Tibure XVI milliarium

a Antonini Auguſti Itinerarium, *pag.* 309, cura Petri Weſſelingii editum. Amſtelaedami 1735, *in* 4.

b Tabula Peutingeriana, & in editione P. Bertii Lugduni Batavorum anno 1618 *in fol.* comparata, eaque ad calcem Theatri Geographiae veteris appoſita, & in altera editione, quam ſuperioribus annis exornabat Franciſcus Criſtophorus de Scheyb, hac ratione inſcripta „ Peutingeriana Tabula Itineraria, quae in auguſta Bibliotheca Vindobonenſi nunc ſervatur adcurate exſcripta. Vindobonae 1753 „ *in fol.* Peutingeriana ajebam Tabula in IV ſegmento prioris editionis, & in V poſterioris, Roma proficiſcenti per viam Tiburtinam ad aquas Albulas XVI milliaria adnumerat, atque hinc Tiburem, VIII, quae quidem XXIV conficiunt.

c In exemplo Peutingerianae Tabulae, quo utebatur Cluverius, numerus milliarium, quae Romam inter & Tiburem intercedunt, ut ipſe teſtatur, exciderat, atque ſpatium ex menſura noſtrorum temporum dimetiendo ſtatuit eſſe milliaria XX. Philippi Cluverii Italiae Antiquae *Tom.* II, *Lib.* III, *pag.* 955. Lugduni Batavorum 1624, *in fol.*

d M. Val. Martialis *Lib.* IV, *Epigram.* LVII ad Fauſtinum, *pag.* 228, ad uſum Delphini. Pariſiis 1680, *in* 4.

e *Art.* VII, *num.* 25, *pag.* 33. *Edit. cit.*

rium distantia, cujus mensuram, rotario instrumento ad cisium applicito, rite collegimus; quae quamvis non omnino adamussim mathematicam consistat; parum tamen, nec quid, quod ad rem faciat, a vero aberrantem expertus sum.

Dissertatio Secunda

De eadem Valeriae itinere monet columna milliaria ad oppidum, quod dicitur Celle di Carsoli.

Duae insuper probationes, rem in aperto constituunt; prior scilicet ex lapide milliario, numero 14, prope oppidum *Le Celle di Carsoli* dictum, existente, & prae foribus ecclesiae Beatae Virginis de Carmelo erecto, cum inscriptione milliarii xxxxi, cujus hoc est exemplar, qua legi potuit, nam superne mutilus, & corrosus existit;

. . . . . . RVA
. . . . . · MAX
TR. P. COS. III
VIAM. VALERIAM
FACIENDAM. CVRAVIT
XXXXI [a]

Quum enim via recenti, quae per diversorium *Del Cavaliere* deflectit, a bivio ad cellas sint ultra milliaria v, & semis; recto itinere, per Carseolanae coloniae rudera, erunt millia passuum v justissima, quae addita emendatis per nos Frontini notis xxxvi, numero xxxxi hujus columnae exacte respondent.

Valeriae iter indicant quoque alia milliaria columnae.

Alia probatio habetur ex lapide milliario xxxviii in ipso diverticulo a Valeria in Sublacensem *Ad Fontem Somnulae*, ut Gruterus [b] refert, olim stante; nunc vero

ro

a Hanc eamdem Inscriptionem in superiori parte, temporis injuria deturpatam, idem Raphael Fabrettus typis mandabat in sua *Inscriptionum Antiquarum Explicatione*, Romae 1699, in fol., & quidem *Cap.* x, Miscellanearum Inscriptionum sylva, *pag.* 684, *num.* 81; ejus tamen redintegratio nullo labore ex ea, quae subsequitur, fere patet.

b Jani Gruteri Corpus inscriptionum. *Tom.* I, *Par.* I. *Clas.* Operum publicorum, *pag.* CLV, *num.* 4. Amstelaedami 1707, in *fol.*

DISSERTATIO SECUNDA

ro in platea proximi castri Arsularum erecto; sub hac epigraphe;

na, quae ad Somnulam stabat.

XXXVIII
IMP. NERVA
CAESAR. AVGVSTVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNICIA
POTESTATE. COS. III
PATER. PATRIAE
FACIENDAM. CVRAVIT

Locus enim Somnulae, etiamnum eandem denominationem retinens, duobus ad unguem milliaribus a bivio sub s. Georgio distat; unde bivium ad XXXVI milliarium recte collocatur.

Arsulae ex veteribus Carseolis non prodierunt.

Gruterus quoque lapidem istum *Ad Pontem Somnulae secundum viam Valeriam* prostare scripsit; ex fide tamen Herculis Ciofani [a]; quod summi viri excusandi gratia dictum volo; qui in ea fuit cum Cluverio opinione, quod Arsulae ibi proximae, ex veteribus Carseolis prodierint. Id quod Holstenio [b] minime suffragatur, qui rudera veteris coloniae, recte quidem observavit, uno circiter milliari ultra diversorium *Del Cavaliere*, in colle leniter edito, ad laevam viae Valeriae Roma euntibus; quamvis non aeque recte, sed eodem errore, quo viam Valeriam per pontem Scutonicum, & Arsulas ducendo porrexit, Carseolorum ab Urbe distantiam XLII, vel XLIII passuum millium ex Itinerariis definiverit. Quia nostra haec Frontini correctio, ex qua divertigium in Sublacensem ad lapidem XXXVI, duobus citra Carseolos milliaribus

a Herculis Ciofani Sulmonensis in P. Ovid. Nason. *Trist.* IV, *pag.* 127. Antuerpiae 1583, *in* 8.

b Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 164. *Edit. cit.*

ribus statuitur, hanc etiam Tabulae Peutingerianae correctionem secum trahit.

Dissertatio Secunda

Ad Urbe via Tiburtina

Ad aquas Albulas	*XVI*	*Ad Lamnas*	*V*
Tibur	*IV*	*Carseoli*	*V*
Variae	*VIII*		*XXXVIII.*

De palatio Evandri, deque Lanuvii loco, ac Ampilionis excidio, quae Kircherius proponit commenta, deridentur.

Holstenii autem ingratiis, vetustae glandis ferino retento pabulo, quamvis miti jam commostrato cibo, in contraria currens, dum scriptorum antecedentium vitat vitia, Auctor *Novae, &, si ipsi credimus, exactae Tabulae Agri Romani anno* MDCLXXIV *editae* [a], Carseolos ultra Thoranum fluvium, & in eo ipso loco, ubi hodie *Le Celle di Carsoli*, & columnam milliariam lapidis XLI extare dicimus, sono vocis delusus, transtulit; & tamen huic, Holstenium non ignotum, quamvis aeque male intellectum, fuisse scimus. Nomen enim *Regilli Lacus*, quod illi, qui sub *Monte Falcone*, & Columna oppido visitur, Holstenius rite quidem indidit, indebite aufert, ut alteri sanctae Praxedis, quem Buranum, & Gabinum Holstenius [b] nominat, temere appingat. Eodemque neglectu, novus Latii auctor [c] in suae *SABINAE ANTIQUO-MODER-*

L

a Quae de tabula hoc anno obsignata animo obversarentur, jam supra *pag.* 51 monuimus. Nunc autem subjicere lubet, aliam quoque de hoc eodem argumento extare tabulam, quae fere hanc ipsam habet inscriptionem, etsi in ea non reperiuntur, quae Fabrettus reprehendit, nec ullum praeferat annum. Hujus quidem inscriptio ea est „ Tavola esatta dell' antico Lazio, e nova campagna di Roma, situata sotto il quinto clima, dedicata all' illustrissimo, & eccellentissimo Signore D. Sigismondo Chigi Gran Priore di Roma, e signore suo benignissimo da Innocenzio Mattei Romano M. C. Aut. Descrit. Geogr. In Roma nella stamperia del G. Jac. de' Rossi alla Pace „.

b Lucae Holstenii Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 192. *Edit. cit.*

c Equidem ex operis inscriptione, quam Fabrettus hic profert, non illico, nisi est Oedipus, deprehenditur Athanasii Kircherii Latium indigitari. Illius enim operis inscriptio ea est „ Athanasii Kircherii e Soc. Jesu Latium, id est nova, & paralella

DERNAE exactissima delineatione, sic ipse vocat *Arsuli*, olim *Carseoli*, non longe ab Aniene, & supra *Austam* reposuit; itaque passim appellat. Et quidem non parum commoveor, Holstenium, talem virum, suaeque laudem Germaniae, plura ad vetus Latium Cluverii, optimaque adnotantem, ab auctore isto de eodem argumento tractante, vel non visum, vel contem-

" tella Latii tum veteris, tum novi " Descriptio. Amstelodami 1671," *in fol.* Quae nunc quaeso, sunt communia cum illa " Sabinae Antiquo " Modernae exactissima delineatio- " ne? Nulla prorsus. " In eo opere habetur quidem, *pag.* 216, Tabula inscripta " Sabinae antiquo-mo- " dernae nova, & exactissima cho- " rographica delineatio " sed omnino inusitatum, ut ex chorographicarum tabularum epigraphis opera indigitentur. Quae ex opere Kircheriano hoc loco culpantur, ea reperiuntur in illius Elucubratione *Lib.* IV, *cap.* VIII, *colum.* 2, *pag.* 188; itemque ejusdem Libri *Part.* III, *cap.* VII, *pag.* 208. Caeterum ex iis ipsis, quae Fabrettus Kircherio exprobrat, quaeque avidius etiam carpit, apertissime demonstratur, non alium, quam Kircherium, sibi deridendum proposuisse. Eadem prorsus dicteria, eademque scommata in eum intorquet alia in elucubratione, quae inscribitur " Dissertazione IX di Monsignor " Rafaelle Fabretti sopra alcune " correzioni del Lazio del P. Ata- " nasio Kircher " quae typis est commissa *Tom.* III, *pag.* 221 in Dissertationum collectione, quae inscribitur " Saggi di Dissertazioni Acca- " demiche pubblicamente lette nell' " Accademia Etrusca di Cortona, " In Roma 1741 " *in* 4. Qua in Dissertazione *pagin.* 224 haec ipsa leguntur " Con l' autorità dell' " Arciprete d' Albano, e d' un " Medicastro di Castel Gandolfo, " che ricercava l' antichità per le " vigne si determinarono le se- " guenti proposizioni. Che tra " Genzano, e Civita Lavinia, in- " tesa sempre per *Civita della Vi-* " *gna*, quelle rovine a destra dell' " Appia siano del palazzo d' Evan- " dro, λιθόπολις; perchè noi ab- " biamo validissimi rinconrri, che " vi fosse il tempio di Giunone Ar- " giva, o Sospita; ed Evandro eb- " be il suo stato, o per dir meglio " il suo casale molto lontano di quì; " nè arrivò a posseder palazzi, ma " era un re barone, che viveva *an-* " *gusti subter fastigia tecti*, e dor- " miva sulle foglie secche delle " frasche, come un cane di pecora- " jo, che così cel descrive Virgilio " nell' VIII. dell' Eneide. Che in " questo luogo del palazzo d' Evan- " dro fusse Lanuvio antico, traspor- " tato poi durante la guerra al col- " le, dove è adesso, da Lavinia, " che vi si rifugiò per una grotta " sotterranea, come un tasso, è so- " gno mero; perchè Lanuvio non " ha che far con Lavinia, nè con La- " vinio, a cui essa diede il nome. " Haec quidem Fabrettus in Kircherium, quum in suo versaretur musaeo, nec scriptionem typis committendam arbitrabatur. Eadem illa vero, in hunc locum, quem edendum parabat, veluti per machinam, Kircheriano fortasse nomine perterritus, obtrudit.

temptum; dum alioquin, manuscriptas de excidio Ampiglionis, & putidas de palatio Evandri fabulas, ac Lanuvii cum Lavinio confusiones, ex traditionibus Archipresbyteri Albanensium, atque ex epistolari relatione Jatrophysici Arcis Gandulphi, sagacissimi illius antiquitatum indagatoris, qui auras earum inter vineta captabat, admittere, & egregio operi, ad prolixitatem usque inserere, minime gravatus fuit.

Dissertatio Secunda

Holstenii sententia de lapide xxxviii a ponte Anticoli per Scutonicum enumerando refellitur.

Si vero cum Holstenio [a] lapidem xxxviii apud Somnulam, dixerint a ponte Anticoli, & per pontem Scutonicum *Tab. I*, numero 12, ad laevam divertendo, numerandum esse, hoc multipliciter refellitur. Nam primo Holstenius supponit ibi, pontem Scutonicum, quem graeca denominatione honestando, Stratonicum nuncupat, esse in via Valeria, quod, ex supra ostenso Valeriae ductu, falsum esse probavimus. Ulterius, itineris mensuram iniquam colligit; quia a Variis ad hospitium Ferratae, quae ipse v enunciat; & tamen, ut supra ostendimus, ejus milliaria, plus justo sunt prolixiora; nonnisi iv sunt milliaria; & totidem, plus minus, ad pontem Scutonicum, ultra quem non integro milliario stetit olim columna lapidis xxxviii ad fontem Somnulae, secundum viam; unde subducta summa, ibidem nondum lapis xxxvii attingebatur. Adde, quod cum antiquior sit via Valeria, cujus meminit Strabo [b], qui sub Augusto vixit, ipsa via Sublacensi *Sub Nerone principe primum strata*, ut de ea ait Frontinus [c]; ac insuper, praecipua Italicarum viarum, utpote ea, quae usque ad ostia Aterni, & superum mare exporrigebatur; ab ea potius, quam a Sublacensi,

L 2

a Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 165. *Edit. cit.*

b Strabonis Geographia *Tom.* I, *Lib.* vi Sicilia *pag.* 408, *lit.* B. Amstelaedami 1707, *in fol.*

c *Art.* vii, *num.* 87, *pag.* 34. *Edit. cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

censi, quae ipsius appendix dici poterat, lapides milliarios diverticulorum ab una in alteram, numerari par erat. Et tandem, cum numerus a via Valeria, per bivium sub s. Georgio dextrorsum sumptus, egregie respondeat; numerus autem a Sublacensi, duodecim stadiis deficere appareat, nil ultra quaerendum, aut ambigendum videtur.

Columna milliaria XXXVIII in via Sublacensi nuper detecta.

Accessit demum evidens rei demonstratio, quae Holstenio occurrere non poterat, cum recens supervenerit, nempe columnae milliariae alterius lapidis XXXVIII viae Sublacensis, tribus milliariis, stadio minus, distantis a bivio dicti viatrii, quod post pontem Anticoli Sublacensem cum Valeria jungit; per quem novae columnae situm, constat, bivium hoc fuisse ad lapidem XXXV; & proinde, columnae ad fontem Somnulae, sesquimilliari ab inde per viatrium, & pontem Stratonicum distanti, quatenus cum Holstenio istam esse viam Valeriam diceremus, non convenire numerum XXXVIII, ut ipse perperam credidit.

Columna haec nova, de qua loquimur, lapidis XXXVIII, aquarum impetus immota penitus excipiens, adhuc extat super sua basi, in ipso fluminis alveo, via Sublacensi, in hac parte, alluvionibus immutata, cum sequenti epigraphe amni obversa.

IMP. CAESAR
NERVAE. F. NERVA
TRAIANVS. AVGVSTVS
GERMANICVS. DACICVS
PONTIFEX. MAXIMVS
TRIBVNICIA. POTESTATE
IMP. IIII. COS. V
RESTITVENDAM. CVRAVIT
XXXVIII.

Hujus

Hujus indicium Johanni Baptistae, ac Petro de Maximis, Fabritii oppidi Arsularum domini, & inter priscae probitatis patritios numerandi, filiis, me debere libens, fateor. Ipsi enim, ea qua humanitate praestant, & duces itineris, & laboris comites, in purganda a limo, & abluenda columna, sese obtulerunt, non sine periculo subditorum Anienis gurgitum, a quibus lubrico, & udo solo ramis vicinarum arborum inhaerentes, vix palmari intervallo disjungebamur.

Claudiae fontes eo in loco sunt statuendi, qui nunc dicitur Aquaserena.

IX. Distincta itaque via Valeria, & Sublacensi, ac reperto diverticulo ex una in alteram, a Frontino in designanda aqua Marcia assumpto, & manente etiamnum columna lapidis XXXVIII viae Sublacensis, planus, ac facilis redditur Frontini intellectus, propriaque tam hujusmodi aquarum, quam Augustae fontium determinatio.

Profecto enim Claudiae fontes ad lapidem XXXVIII, jam certum, *Sinistrorsus intra passus* CCC, si cum Frontino quaeras, non alii esse possunt, nisi duo illi *Amplissimi*, *& speciosi*, sic cum eodem Frontino eos vocare liceat, numero 19., & 20, in *Tab. I*, signati. Quorum alterum; ambo enim communi nomine *Aqua Serena* vocantur; nescio cur Holstenius, omiserit, cum abundantissimus uterque sit, & passus CXX ab invicem distent, ad diverticulum sinistrorsus intra passus CCC propemodum erumpentes. Cujus diverticuli vesti-

a Holstenium non omisisse alterum fontem, ita ex ipso Fabretto est in promptu, ut res disputatione non egeat. Ipse enim continuo Holstenium deridet, quasi fontibus illis, qui adesset genius, utrum vel hic Curtius, vel ille esset Caeruleus, reseraverit. Accusationem certe, minime futilem, quaeque sibi ipsa consentiret, ut intenderet Fabrettus, illud oportebat, ut doceret, lacum, qui s. Luciae dicitur, non esse, ut Holstenius instituit, fontem Caeruleum. Id tamen Fabrettus nullo modo praestitit; & ad accusandum, locum, quo alter ex his fontibus erumpit, & quidem nullo antiquitatis testimonio, alibi proponere, esse sibi satis judicavit.

DISSERTATIO SECUNDA

vestigium non amplius extare, minime mirum est; si ingentem illius planitiei, quae duobus ferme milliaribus longe lateque patet, in altum excrescentiam recogitemus, per quam columna, quae certe viam superextare debuerat, modo nonnisi in magna anni siccitate ab undis emergit.

Uter autem Caeruleus, an Curtius fuerit, in medio relinquam, neque enim mihi, aquae quamvis amantissimo, diuque abstemio, aeque ac Holstenio, ex penitissima Germania homini, Genius fontis, aut Najades incolae ita faventes fuerunt, ut hanc ambiguitatem coram monendo, aut ex visu tollerent. Ille [a] enim Curtiam, & Caeruleam nominatim ostendit, nescio qua distinctionis nota adjutus, quae nobis nulla sese obtulit.

Marciae derivatio ex illis venis, quae fluunt sub s. Maria in Arsulis.

X. Marciae caput, ne dum ex Frontini textu satis constat, fuisse in abundantissimis illis venis sub sancta Maria in Arsulis *Tab. I*, numero 10, ex distantia III millium passuum a via Valeria, & intra spatium CC passuum sinistrorsus a diverticulo, per quod ab ea in Sublacensem fit transitus; sed ex alio Frontini loco bene perpenso, colligitur, supra fontes Claudiae, ad ripas Anienis, cum Holstenio [b] minime statui potuisse. Ait siquidem Frontinus [c], ubi altitudines ductuum explicat, *Altissimus Anio est Novus, proxima Claudia, tertium locum tenet Julia, quartum Tepula, deinde Marcia, quae a capite etiam Claudiae libram aequat.* Quod si consideremus cum Holstenio [d], fontem Marciae esse *Alla forma della mola*, numero 22; quid mirum erit, si Marcia, quam decem stadiis superiorem inori.

a Annotationes in Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 130. *Edit. cit.*

b Ibi *pag.* 129, *& seq. Edit. cit.*

c *Art.* XVIII, *num.* 9, *pag.* 63. *Edit. cit.*

d In nuper citatis Annotationibus, *pag.* 130. *Edit. cit.*

origine facit, in decursu fluminis rapidissimi, & plurimum declivis, aequet libram Claudiae inferius positae, & humili loco inter recentem viam, quae aliquanto ad laevam recessit, ut situs columnae docet, & ipsum flumen scaturientis? Atqui locus nostrae originis Marciae, licet duobus, & ultra milliaribus infra Claudiae fontes, vere ipsius libram aequat, ut libella experti sumus, quia vallis, in qua emergit, valde praecipitem descensum habet; ita ut eadem, ac Claudia, altitudine perduci potuisset. *Sed veteres*, ut statim Frontinus subdit, *humiliore directura perduxerunt, sive nondum ad subtile explorata arte librandi, seu quia ex industria infra terram aquas mergebant, ne facile ab hostibus interciperentur, cum frequentia adhuc contra Italicos bella gererentur*. Quam vere autem hanc veterem librandi imperitiam notaverit Frontinus, in ipso Marciae ductu prope Urbem de facili cernere datur; qui in loco, ubi ejus opus arcuatum incipit, ad viam Latinam, v circiter ab Urbe lapide, cum ductu Claudiae collatus, xx pedes sub eo reperitur. Et mox ad portam Majorem, totis v pedibus & semis; ni aliquid tantae declinationi descensus post piscinam contulerit; deprimitur, ut, in prima nostra Dissertatione ad Lucium, ex Tabula sectionis ductuum apparet [a].

Dissertatio Secunda.

XI. Humilitatem vero Claudiae, quam in ima planitie, & ad Simbruinorum montium radices oriri diximus, quid si sequens ejus imago *Tab. VI*; nihil enim apud veteres, in istiusmodi monumentis inane, & sine aliqua significatione reperias; nobis ad vivum ostendat? Non enim sub ea *Loquaces lymphae desiliunt*; nec

Claudiae fontes ad Simbruinorum montium radices; illiusque duo simulacra.

[a] Supra *num.* viii, *pag.* 16, & in *Tab.* vii ejusdem primae Dissertationis.

DISSERTATIO SECUNDA

nec ipsa suum rivum, ut alia Nympharum, & fluminum numina praecipitat; sed urna, pigris veluti, & stagnantibus aquis immersa, humorem potius haurire, ut alibi transmittat, quam effundere videtur; illudque referre, quod in ara pervetusta, Caeruleis hisce nymphis dedicata (Caeruleus enim unus ex praecipuis Claudiae fontibus, ut vidimus, qui κυάνεος graece, & poetice) non obscure de ortu, & mox in se interitu ejusdemmet aquae continetur in iis versibus;

VNDIS . CYANEIS . DONVM . PLA
CAVILE . FECIT
CONTVRCIVS . BLANDAS . PER . A
QVAS . ARAM . VENERANDAM
HINC . ORITVR . PERGITQVE . FLV
ENS . DEINDE . OCCIDET . IN . SE
RIPAI . MOX . VIRIDIS . RENOVAN
TIBVS . INCLYTA . NYMPHIS
NVMINE . FONTIGENO . GRATES
EX . VNDIQVE . SOLVENS
SOSPES . CVM . COMITE . PRAE
STAT . RENOVANTE . LIQVORE

Epigramma citat, & ad Caeruleum fontem trahit Pighius [a]; ultimo tamen versu relicto, quem ex Grutero [b] supplemus; & hunc rursus ex Pighio oculato teste corrigimus, ubi *Tabulam marmoream*, eam quae Pighio, & ipsi carmini ARA est, nuncupat. Esto attamen nil arcanum in hoc signo, ejusque urnae positione

a Stephani Vinandi Pighii Annales Romanorum *Tom.* II, in praefatione ad *Lib.* VII, inscript. Character Salisubsili, *pag.* 4. Antverpiae 1615, *in fol.*

b Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* I, *Part.* II, *Clas.* Diis dedicatorum *pag.* XCIII, *num.* II. Amstelaedami 1707, *in fol.*

ne subsit; rarum nihilominus ex se, & notabile redditur hoc anaglyphum, aquam ipsam Claudiam ex subdita sibi, hicque relata inscriptione, quae etiam apud Gruterum [a] legitur, repraesentans.

D sic . M
CLEMETI . CAESAR
VM . NN . SERVO
CASTELLARIO
AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . CLAVDIA
SABBATHIS
ET . SIBI . ET . SVIS.

Castellarii, Villici, Vicarii ductibus aquarum tuendis constituti.

Aliud, infabre quidem scalptum, sed non omittendum ejusdem aquae Claudiae simulachrum, dabit haec tabula lapidea, ex tuo Museo [b] publicae literatorum notitiae nunc primum exposita *Tab. VII.* In qua novum, nec Grutero cognitum, & a superiori CASTELLARII diversum, hoc est VILICI ministerium, quod familiae ductuum tutelae assignatae juxta Frontinum [c] proprium erat, expressum vides. Et insuper alia, Frontino ipsi non commemorata VIKARII istiusmodi VILICORVM nomenclatura, continetur. Utrumque nomen a recta quidem scribendi ratione discedit; in *Vikario* namque evidens est abusus literae K pro C, quem in pluribus aliis nominibus Gru-

M te-

a Ibi *Tom.* I, *Part.* II, *Clas.* Officiorum domus Augustae, *pag.* DCI, *num.* 7. *Edit. cit.* Hanc inscriptionem longe alia linearum, & versuum dispositione profert Gruterus, atque ea, qua Fabrettus, qui forte ex Boissardo, apud quem in secundo versu duplex est litera N, exscribebat.

b Hanc eamdem tabulam protulit Raphael Fabrettus in sua „ Inscriptionum Antiquarum Explicatione „ *Cap.* IV inscriptum Affectus Conjugum *pag.* 301, *num.* XXVI, ubi multa de Vicariis. Romae 1699. *In fol.*

c *Art.* CXVII; *num.* I. *pag.* 201. *Edit. cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

terus[a] adnotavit; sed in *Vilica*, quamvis duplici LL scribendum hoc nomen doceat Varro[b], ubi *a Villa* ejus etymon deducit, nescio tamen cur in marmoribus frequentius, eo quo hic habetur modo, reperiatur, tam apud Gruterum[c], quam in iis quae sequuntur inscriptionibus: Quarum prior, est inter meas[d] ineditas; alteram Dausquejus[e] affert in Orthographia.

SILVANO . SAC	SILVANO . SACRVM
SPERATVS	ONESIMVS
IMP . CAESARIS	VILICVS
HADRIANI . AVG	L . V . P
SER . VILICVS	

Ubi, hoc nomen ex origine unicum L poscere, argute magis fortasse, quam vere, probare contendit.

Alia tria marmora fontium tres Nymphas exhibentia.

XII. Rarior adhuc redditur, solitaria, quam adduximus Nymphae jacentis imago, quo semper ternas marmora, picturasque veterum exhibere cernimus; cujus rei, ultra ea quae passim obvia sunt exempla, haec à me observata, novaque, ut puto, in unum contuli.

Primum hoc erit, quod ex tuis MM. SS. Antiquitatum Recollectionibus[f] huc transtuli, *Tab. VIII*, cujus

a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* II, *Part.* II, *Cap.* XIX, Index eorum, quae ad grammaticam pertinent, *pag.* LXXXXIX, *lit.* K. Amstelaedami 1707, *in fol.*

b M. Varronis de Re Rustica *Lib.* I, *Cap.* I, *pag.* 5, *ver.* 17. Amstelaedami 1623, *in* 8.

c Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* I, *Part.* I, *Clas.* Diis dedicatorum, *pag.* LXXIX, *num.* 4. Et *ibi pag.* CVII, *num.* 9. Et *ibi Tom.* I, *Part.* II, *pag.* CCCXXXIX, *num.* 5. Amstelaedami 1707, *in fol.*

d Neque edidit in „ Inscriptio„ num Antiquarum Explicatione „ Romae 1699, *in fol.* inter quas studiose conquirebam, ut cognoscerem, quum inter suas adhuc ineditas adnumeret, si quae ad hanc ipsam inscriptionem illustrandam essent adjecta; & id maxime *Cap.* VI inscripto „ Sa„ era, & ministri Sacrorum „ ac *Cap.* X inscripto item „ Miscellanea„ rum Inscriptionem sylva „ in quibus alia vel multa Silvano sacra, non tamen haec oculis se subjecit.

e Claudii Dausquii Tornacensis Ortographia Latini sermonis vetus, & nova. *Tract.* XX, *pag.* 330. Parisiis 1677, *in fol.*

f Inter Recollectiones Cardinalis Carpinei haec extabat *Tom.* XI, *pag.* 228.

Lineę = duplices Viam veterem denotant puncta ...... Viam recentem Lineę undulatę, ductus subterraneos.
1 Aqued. Claudię et Anionis Novi mirabili opere se ostendens hod. Ponte Lupo.
2.3 idem Aqued. ad Pontes sub Gallicano.
4 iterum ad Pontem Amatum sub S. Pastore.
5 iterum in loco di Valle inversa prope Sacellum B.M. de Cavamonte
6 iterum et ultimo procul ab Urbe
7 rudera veteris oppidi
8 rudera alterius opp. ad Viam Collatinam.
9 tumulus arte perforatus ad Viam complanandam.
10 rudera oppidi ad AEdiculum D. Franc. Xaverij.
11 Semita ex agro Laricano prope Algidi iuga ad Tusculum ducens
S.M. della Mentorella
Capranica
Poli
R. di Capranica
Genazzano
R. di Cavi
ARX
PRAENESTE
Cavi
VIA PRAENESTINA
Ponte de Croce
Tesoro
mura de Ponti
Sacco Fiume
Valmontone
S. Maria in Silice
S. Hilario
AD BIVIVM
VIA LABICANA
Cimmero
MILLIARIA LAP. XXXIV
VIA CORAM
M. Fortino
IN LATINAM ET APPIAM TENDENS
Ost. di Mezza Selva
ALGIDVM OPP.
Fonte della Macca
della Cava
DVPLICIS PAXEWC siue DORSI PRAENESTINI ET TVSCVLANI ductusq. Latinae Viae ad mentem Strabonis explicatio
inseratur pag. 90.

cujus autographum Neapoli in aedibus Hadriani Guilielmi extitisse dicitur, nulla non sui parte conspicuum; tum ex Aquario ad aram coronatam sacrificante, intecto quidem capite, ex quo sacrum fit medioxumis, & de plebecula numinibus, ut solemne fuisse probavi in meo de Columna Trajani Syntagma [a]; tum ex serpente expresso, notissimo illo salutis typo in Caesarum nummis, per quem salubritas adumbratur, quae in hac inscriptione legitur,

NYMPHIS . SALVTIFE
RIS . SACRVM
M . LVCILIVS . LVCILI
ANVS . AVG. COL . PRO
SALVTE . SVA . ET
L . ANTISTI . ONE
SIMI . AVG . COL
V . S . L . M . [b]

Cui par CVRANDIS AEGRITVDINIBVS alius fons apud Gruterum [c] celebratur; tum demum ex herbae illius latifoliae gestamine, ob rationem, per Plinium [d] in ejusdem descriptione allatam. *Nymphaea*, ait ille, *nata traditur, Nympha, zelotypia erga Herculem mortua. Quare Heracleon vocant aliqui.... Nascitur in aquosis, foliis magnis in summa aqua, & aliis ex radice prodeuntibus, flore lilio simili, & cum defloruit, capite papaveris, tenui caule, secatur autumno.*

Aliud, quod sequitur exemplum, observavi, & excepi ex cippulo bipalmari, muro vineae cujusdam inser-

M 2 to

a Raphaelis Fabretti De Columna Trajana Syntagma *Cap.* VI, *pag.* 169, *lit.* F. Romae 1683, *in fol.*

b Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* I, *Part.* I, *Clas.* Diis dedicatorum, *pag.* XCIV, *num.* I. Amstelaedami 1707, *in fol.*

c Ibi *Clas.* Operum, & locorum publicorum, *pag.* CLXXVIII, *num.* 5. *Edit. cit.*

d C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* IV, *Lib.* XXV, *Cap.* VII, *Sect.* XXXVII, *num.* I, *pag.* 399, ad usum Delphini, Parisiis 1685, *in* 4.

DISSERTATIO SECUNDA

to, in semita, quae a porta s. Pauli, ad viam Appiam ducit. Marmor pessime se habet, ut vides *Tab. IX*; sed nos fideliter reddere malumus, potius quam, ut alii in nummis, & lapidibus faciunt, absentes speciose decipere; nam isti dum corrigere tentant, vetera saepe monumenta corrumpunt. Licentiam enim, vel minimam, male cedere in his rebus, interminat in suis corrigendis accuratissimus Janus Gruterus [a].

Tertium suggerit votivus hic lapis, qui in hortis Matthaeiis visitur *Tab. X*, in quo, praeter ea, quae de ternario Nympharum numero praecipue notanda proposui, communis ille Silvani, & Herculis cultus, in una eademque regione XIII, aede juxta Victoriam praestitus, & quinquies in opere Gruteri [b] expressus, recursat; quem ipsum, ex communi epitheto, novo iterum, arctiorique vinculo jungemus. Uti enim unice hactenus titulum POLLENTIS, Herculi datum vidimus apud Gruterum [c]; ita Silvano quoque, tam POLLENTIS, quam, qui synonymus est, VALENTIS, vel VALENTII tributum fuisse, monstrat apud me lapidis nuper reperti fragmentum [d] *Tab. XI*; aliaque in Labicana apud aedem turris Novae existens inscriptio [e].

VALENTIO
SILVANO
A. PLVTIVS
ATHENAEVS
V. S. L. D. D.

Aliud

a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* II, *Part.* II. Corrigenda, & addenda toto opere Inscriptionum, *pag.* CCCIV, *colum.* I. Amstelaedami 1707, *in fol.*

b Ibi *Tom.* I, *Part.* I, *pag.* I. *numer.* 4, & *pag.* XLII, *num.* 4, 5, 6. *Edit. cit.*

c Ibi *Tom.* I, *Part.* I, *pag.* L, *n.* 3, & *Part.* II, *pag.* CCCXV, *n.* 7. *Edit. cit.*

d Protulit Fabrettus eumdem lapidem de Silvani sodalitio, cum Decurialibus nominibus, quae hic praetermisit, in sua „ Inscriptionum Antiquarum Explicatione „ *Cap.* VI, Sacra, & ministri sacrorum, *num.* 57, *pag.* 448. Romae 1699, *in fol.*

e Ibi *pag.* 450, *num.* 63. *Edit. cit.*

Aliud ex lapide apud Gruterum [a] eruitur, in quo, ſuper hac inſcriptione,

BATINIA . PRISCILLA
NYMPHIS . SACRVM

Signa, non quidem Nympharum, ſed trium Gratiarum erecta fuerunt. Unde ad praeſens inſtitutum ſufficerit, ternarium noſtrum, aliis quamvis numinibus ſignificatum, inferre; omittendo plurima, quae de Gratiarum, & Nympharum conſortio dici poſſent, doctique viri ad Horatium [b] congeſſerunt.

Nympharum ternarius item numerus ex pictura ſtatuitur.

XIII. Accedit ternarium idem in veteri pictura contentum, quae e ſepulchro gentis Naſoniae via Flaminia ad v lapidem nuper ad hortos Alterios tranſlata fuit. In ea Nymphae, Hippocrenides forſan, Pegaſo, fontis ipſius productori, ſeu Tritonidis paludis incolae, in qua Pegaſus genitus dicitur, aqua infuſa blandiuntur, ipſumque manibus demulcent. *Tab. XII.*

Idem ex Theocrito docetur.

Et poſtquam a marmoribus ad picturas tranſitum fecimus, aliam, non evanidis, & intermorituris coloribus, ſed gemmarum ipſarum tinctu nitentem pictam hanc tabulam, cum tribus pariter Nymphis, ex Theocrito [c] ſpectandam proponemus.

Κῷχεθ' Ὕλας ὁ ξανθὸς ὕδωρ ἐπιδόρπιον οἰσων
Αὐτῷ θ' Ἡρακλῆϊ καὶ ἀστεμφεῖ Τελαμῶνι.
(Οἳ μίαν ἄμφω ἑταῖροι ἀεὶ δαίνυντο τράπεζαν)
Χάλκεον ἄγγος ἔχων. τάχα δὲ κράναν ἐνόησεν

Ἡμέ-

a Jani Gruteri Corpus Inſcriptionum Tom. I, Part. I, pag. XCIIII, num. 5. Edit. cit.

b Q. Horatii Flacci Carminum Tom. I; Lib. I; Ode IV, ad L. Sextium, pag. 21. ver. 6; & in eodem Lib. Ode XXX, in qua roga Venerem, ut veniat in ſacellum a Glycera ipſi dedicatum, pag. 117, ver. 163, ac eodem item Tom. Lib. IV, Ode VII, ad Torquatum, pag. 392, ver. 5. ad uſum Delphini. Pariſiis 1691, in 4.

c Theocriti Syracuſii Idyllium XIII, ver. 36, pag. 112, opera Danielis Heinſii. Ex Bibliopolio Commeliniano 1604, in 4.

Ἡμένῳ ἐν χώρῳ· περὶ δὲ θρία πολλὰ πεφύκει,
Κυάνεόν τε χελιδόνιον, χλωρόν τ' ἀδίαντον,
Καὶ θάλλοντα σέλινα, καὶ εἰλιτενὴς ἄγρωστις.
Ὕδατι δ' ἐν μέσσῳ νύμφαι χορὸν ἀρτίζοντο,
Νύμφαι ἀκοίμητοι, δειναὶ θεαὶ ἀγροιώταις,
Εὐνίκα, καὶ Μαλὶς, ἔαρ θ' ὁρόωσα Νυχεία.

Et abiit flavus Hylas, aquam ad coenam allaturus,
Ipsique Herculi, atque forti Telamoni,
(Qui socii existentes ambo una semper instruebant mensam)
Aereum vas ferens. Statim vero fontem animadvertit
In loco declivi, ubi multae herbae nascebantur;
Caeruleum chelidonium, & viride adiantum,
Et apium virens, & crispa agrostis.
In media vero aqua Nymphae choream ducebant,
Nymphae pervigiles, metuenda rusticis numina;
Eunica, & Malis, & instar veris suaviter aspiciens amica Nychea.

DISSERTATIO SECUNDA

Quae fontium triplicem Nympharum numerum evertere videntur, paucis explicantur.

XIV. Nec destruit hanc nostram observationem locus Pausaniae [a], ubi, prope Cytherum fluvium, quatuor Nympharum, quae Jonides vocatae fuerunt; Calliphaeae nempe, Synallaxi, Pigaeae, & Jasidi, templum erectum ait. Quoniam, etsi fateamur, Jonides istas, aquaticas Nymphas fuisse, eo quia proprie, & κατ' ἐξοχὴν, Nympharum vocabulum deabus aquarum praesidibus conveniat, ut probat clarissimus hujus aevi scriptor Vossius [b]; attamen, ut tot monumentorum

a Pausaniae Graeciae Descriptio ex Romuli Amasei interpretatione, Eliacorum posterior, sive *Lib.* VI, *pag.* 510. Lipsiae 1696, *in fol.*

a Gerardi Joannis Vossii De Origine, & progressu Idololatriae, *Tom.* I, *Lib.* II, *Cap.* LXXVIII, *column.* 1, *pag.* 255. Amsterdami 1668, *in fol.*

Dissertatio Secunda

rorum consensum sustineamus, dici potest, tribus Nymphis aliquam heroidem adjunctam, & veluti superadditam fuisse; eodem graecanicae adulationis genere, quo in marmore a Grutero descripto [a], cujus exemplum ex autographo damus, *Tab. XIII*, tribus gratiis sese de more amplectentibus, quarta; quam novam nuptam reor, ex geminis aviculis in tympano ludentibus, a Smetio [b] non animadversis, & velo, quo ob pudorem caput operit, obnubitque, unde nuptiae dictae; earum choro inseritur, tanquam si numerum gratiarum augere, & communiter cum ipsis coli mereretur, atque ejusdem lapidis inscriptio, AD SORORES IIII, hisce Ausonii [c] versibus explicanda sit,

Tres fuerant Charites; sed dum mea Lesbia vixit,
Quatuor; ut periit, tres numerantur item.

Sulevarum, aliarumque campestrium Dearum idea triplici numero continetur, easque exhi-

XV. Nec solum in aquatilibus Nymphis, verum in aliis rusticis ejusdem sexus numinibus, eandem ternarii numeri observationem vigere adverti, miratusque sum. Tres enim sunt Matronae illae Vacallinehae apud Gruterum [d]; totidem Mairae [e]; totidemque Sulevae, & Campestres [f] in lapide, jam pridem im-

a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum, *Clas.* Diis dedicatorum, *Tom.* I, *Part.* I, *pag.* XCIII, *num.* 4. *Edit. citat.*

b Inscriptionum Antiquarum, quae passim per Europam Liber. *Clas.* Deorum, Dearumque &c. *fol.* XXXII, *num.* 8. Lugduni Batavorum 1588. *in fol.* Inscriptionum Liber iste a Martino Smetio jam primum fuerat congestus, qui tamen non edidit, quo immature vitam cum morte commutavit; nec tandem, nisi cura Justi Lipsii, qui illum indicibus ornavit, cujusque Auctarium accessit, publici juris factus. Smetio autem teste, qui certe avicularum, quas Fabrettus observavit, nullam fecit mentionem, lapis iste Romae in domo Caesiorum adservabatur.

c D. Magni Ausonii Burdigalensis opera *Epigramma* CXXI, *pag.* 74. cum notis Variorum. Amstelaedami 1671, *in* 8.

d Jani Gruteri Corpus Inscriptionum. *Clas.* Diis dedicatorum, *Tom.* I. *Part.* I, *pag.* XCI, *num.* 3. *Edit. citat.*

e Ibidem *pag.* XCII, *numer.* 1. *Edit. cit.*

f Inscriptionem Sulevarum, ac Campestrium dearum marmori subjectam, jam Jacobus Sponius proferebat, & quidem non ea ratione, qua Fabrettus, etsi a Fabretto ipso acce-

DISSERTATIO SECUNDA

Libens marmor illustratur.

impluvio privatae domus ad plateam Matthaejorum muro inserto, sed a me primum superioribus annis inter suas sordes, & araneas animadverso, & repurgato. *Tab. XIV.* Sed qui marmori lucem dedi, obscuritati vocis illius SVLEVIS; non quidem omnino corruptae latinitatis, quia Ap. Annii Braduae, & T. Vibii Bari consulatus ad annum Urbis CLXII in Fastis reponitur; me lucem aliquam afferre posse diffido; & proinde, ad alia, in hoc marmore notatu digna, me convertam. Inter quae, occurrit Verres fronde lustrali praecinctus, ut Columna Trajani in primo Suovetaurili, hoc eodem ornatu, hanc victimam ostendit, cui postea vittam, sive fasciam vocare libeat, serti hujusmodi succedaneam tribuit. Promiscuum enim apud veteres fuisse, de eadem Columna scribens, probavi, modo coronae, modo vittae, tam in victimis, quam sacrificantibus usum [a]; prout hic quoque, Centurio, quem sua vitis, non minus, quam titulus inscriptionis indicat, vitta, seu fascia, a sinistro humero pendente, insignitur. Sed quod unice hanc inscriptionem nobilitat, est formula illa LAETVS LIBENS, ex

accepit. Fatum fere rerum, quae ab antiquitate petuntur! Quam quidem ad inscriptionem haec scribebat Sponius. „ Obmutesco in his numinum „ monstris, *Sulevis*, quibus simul „ ac *Campestribus Titus Aurelius* „ *Quintus Centurio Legionis deci-* „ *mae septimae Geminae votum sol-* „ *vit*. Adsunt in superiori parte „ lapidis Deae tres sedentes, infra „ quas sacrificium verris peragitur, „ a quibusdam figuris sago vestitis. „ Dedicatio arae VIII Kalendas „ Septembris facta est, Bradua & „ Vero Consulibus, qui integro no- „ mine in Fastis Capitolinis *Titus* „ *Vibius Barus & Appius Annius* „ *Bradua* vocantur. Ubi loco *Ba-* „ *ri*, vel *Vari*, reponendus, *Ve-* „ *rus*, ut ex hoc marmore, tum ex „ Fastis Siculis constat. Incidit is „ Consulatus in annum Aerae Chri- „ stianae 161 sub Antonino Pio. „ In Grecas, & Romanas Graevii & Gronovi Antiquitates nova supplementa congesta ab Joanne Poleno *Tom.* IV. Miscellanea Eruditae Antiquitatis in quibus Marmora &c. illustrantur cura Jacobi Sponii, *Sect.* III, Ignotorum, obscurorumque quorumdam Deorum Arae &c. *Colum.* 861, & *seq. num.* LXXXIII. Venetiis 1737, *in fol.*

a De Columna Trajani Syntagma *Cap.* VI, *pag.* 162, & *seq.* Romae 1683, *in fol.*

ex qua tandem notarum studiosis intellecta est haec L.L, quae antea, *Libens Libens*, vel *Libentissime* interpretabatur; & quod magis miror, etiam post visam epigraphen apud Gruterum [a], ubi τὸ LAET. LIB. paullo minus quam in hac nostra extensus, ad veram notarum illarum L. L. intelligentiam manuducere videbatur.

Numina foemini sexus, quae plurali explicantur voce, ternario numero plerumque concluduntur.

Quid multis? Si fere omnia foeminini sexus, quae pluralitatem habent, numina, sive monstra, laeva, an auspicata ea sint, ternario hoc numero concludi, uno verbo, dicere possimus? Quales nempe, Gorgonas, Graeas, Parcas, Fatas; distinguit enim utrasque Ausonius [b], Sirenes, Harpyjas, Hesperides, Stymphalidas, Eumenides, Gratias, Sybillas; si eidem Ausonio credimus; & Musas ipsas fabulosa antiquitas induxit. Musas dixi, juxta vetustiorum sententiam, de qua Plutarchus [c], Pausanias [d], Varro [e], Ephorus [f], Arnobius [g], D. Augustinus [h] abunde testantur. Imo ex Plutarcho [i], qui scribit, *Sed & simulacrum*

N *Apol-*

a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum Appendix Deorum, Dearumque *Tom.* II, *pag.* MLXXIV, *numer.* 4. *Edit. cit.*

b Ausonii Burdigalensis Edyll. XI, Inscript. *Griphus Ternarii numeri pag.* 451, *& seq.* Amstelaedami 1671, *in* 8.

c Plutarchi Symposiacon, id est Convivalium Disputationum, *Lib.* IX. *Quaestio* XIV, *Tom.* II, ex interpretatione Gulielmi Xylandri, *pag.* 744, *& seq.* Lutetiae Parisiorum 1624, *in fol.*

d Pausaniae Graeciae Descriptio accurata *Lib.* IX, inscript. *Boeotica*, *Cap.* XXIX, *pag.* 755. ex Romuli Amasaei interpretatione. Lipsiae 1696. *in fol.*

e Varro in testimonium assumitur a Mauro Servio Honorato in Commentario ad Eclogam VII Pub. Virgilii Maronis, & *ver.* 21, *pag.* 37. *lit.* A. Parisiis 1600, *in fol.*

f Ephorus iste profertur ab Arnobio Afro in suo Opere adversus Gentes *Lib.* III, *pag.* 54. Edit. cum S. Cypriani Operibus Parisiis 1666, *in fol.*

g In loco, & opere nunc citato.

h S. Augustini Episcopi Operum *Tom.* III, *Part.* I, *Lib.* II de Doctrina Christiana, *Cap.* XVII, *numer.* 27, *pag.* 30. Parisiis 1680, *in fol.*

i Plutarchi Cheronensis Operum Gulielmo Xylandro interprete *Tom.* II, in Commentario de Musica, *pag.* 1136, *lit.* A. *Edit. cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

Apollinis in Delo positum in dextra manu arcum, laeva Gratias habet, quarum quaevis aliquod musicum instrumentum tenet; lyram una, alia tibias, media fistulam ori admotam, Musas ternas, ex instrumentis unicuique propriis, Gratiis vero ineptis, sustinuisse dicemus; & hoc idem simulacrum respexisse Ausonium[a], dum cecinit,

Tris solas, quondam tenuit quas dextera Phoebi.

Verum, jam tandem, Nymphis, Musisque, & eorum fonte Caballino relictis, ne, dum flores,

Debitae Nymphis opifex coronae,

circa viam consulto legimus, a via ipsa aberrasse videar; nostra, quae lustrabamus, circa Anienem fluenta repetam.

De aquae Marciae forma ab Honorio, & Theodosio restituta, conjectura proponitur.

XVI. Ex loci originis Marciae vicinitate, probabile est, fragmentum lapidis cum hac inscriptione,

SALVIS . DD . N
PERPET
FORMAM

existens in ara proximae Ecclesiae sub invocatione Beatae Mariae in Arsulis, ad hanc Marciae formam, illiusque refectionem spectasse; nam formula ista, *Salvis DD. Nostris*, Honorii, & Theodosii peculiaris esse legitur apud Gruterum[b]. Honorius autem, qui in occidente imperavit, quemadmodum una cum Arcadio legem de aqua Claudia edidit[c]; ita fortasse cum Theodosio II aliquid in hac aqua Marcia operatus fuit.

Aquae Marciae dotes ab

Hanc illam aquam Marciam, *Clarissimam*, ut ait Pli-

a Ubi supra.

b Jani Gruteri Corpus inscriptionum *Tom.* I, *Part.* I, *Clas.* Operum, & Locorum Publicorum, *pag.* CCXX, *num.* 5. Et *Clas.* Caesarum Imperatorumque, *pag.* CCLXXXVI, *num.* 7. *Edit. cit.*

c Codicis Theodosiani cum Commentariis Jacobi Gothofredi *Tom.* V, *Lib.* XV, *Tit.* II de Aquaeductu, *Leg.* IX, *pag.* 338. Lugduni 1665. *in fol.*

Dissertatio Secunda

ab Hieronymi Mercurialis accusationibus vindicantur.

Plinius [a], *aquarum omnium in toto orbe, frigoris, salubritatisque palma, praeconio urbis*; & proinde, ad vinum miscendum, caeteris omnibus a Tibullo [b] antepofita,

Temperet annosum Marcia lympha merum;

indigne, cum aliis omnibus illius regionis, vituperat Hieronymus Mercurialis [c], & Galeni auctoritate fretus, in usu pro cibo, & potu, olim fuisse negat. *Quanquam haud facile credo, eas, quae ex Tiburtinis montibus Romam ducebantur, multum pro cibo, potuve in usu fuisse, propterea quod Galenus, omnium Romae conditionum diligentissimus observator, illas omnes, crudas, & coquendis eduliis ineptas extitisse asseverat; addens, eam urbem, ut alias excellentissimas dotes, sic & plurimos, & pulcherrimos habuisse fontes, ex quibus aegri, nedum sani potarent.* Haec ille. At iste, nedum luculentis de bonitate Marciae Plinii [d], & Frontini [e] testimoniis, qui eam totam potui addictam fuisse dicit, adversatur; itemque Arriani [f], qui eam, celebratissimae apud Thebas Dirces aquae praeferre videtur. τὸ γὰρ Μάρκιον (ὕδωρ) χεῖρόν ἐστι τῆς Διρκῆς; hoc est, *num Marcia* aqua *deterior est Dircea*? Sed ipsum Galenum suum iratum, & contrarium habet, qui inter laudes omnibus urbanis aquis communes, a quibus Marciam excludi, nec mens Galeni, nec verba patiuntur, leviusculum quid admiscet, ad has

a C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* IV, *Lib.* XXXI, *Cap.* III, *pag.* 791, *numer.* XXIV, in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

b Albii Tibulli *Lib.* III, Elegia VII, *pag.* 327, *vers.* 26, in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

c Hieronymi Mercurialis Variarum Lectionum in Medicinae Scriptoribus, & aliis *Lib.* II, *Cap.* IX, *pag.* 36 *a tergo*. Venetiis 1598, *in* 4.

d In loco nuper citato.

e *Art.* XCII, *num.* I, *pag.* 162. *Edit. cit.*

f Arriani Commentariorum de Epicteti disputationibus *Lib.* II, *Cap.* XVI, *pag.* 179. Hieronymo Wolfio interprete. Coloniae 1595, *in* 8.

DISSERTATIO SECUNDA

Tiburtinas aquas spectans, quod non vitium, sed qualitatem denotare videtur. Ipsemet vero audiatur in loco per Mercurialem laudato [a]. *Romae..., sicut & multa alia in ea urbe eximia sunt, ita & fontium elegantia, & multitudo est admirabilis; eorum nullo foetidam aquam, aut medicatam, ac turbidam, aut asperam, crudamque effundente, sicut neque Pergami in patria nostra; in multis autem aliis urbibus haud paucae depravatae aquae reperiuntur. Illae sane, quae ex Tiburtinis montibus per lapideas fistulas in Romanam Civitatem derivantur, aliis quidem vitiis carentes, crudiusculae tamen sunt, ut neque celeriter calefiant, ut urbani fontes, neque refrigerentur, neque celeriter in ipsis, ut in fontanis aquis, quaecumque injeceris elixentur legumina, olera, & carnes. Ex his autem, aliae aliis in locis multo crudiores sunt, & ab ipsis indigenis durae, gravesque nominantur, quia ventriculum infestent, & a potu, onus quoddam plures percipiant.* Quae enim hisce ultimis verbis adversus aquas illius regionis dixit, Marciam, aliasque Romae advectas certe non tangunt, ut Mercurialis forsan accepit. Alias enim, Galenus medicorum disertissimus, antilogia in eadem fere periodo laboraret, qui primis illis verbis, *Nullam Romae aquam medicatam, aut foetidam, aut asperam, crudamque*, effundi praemittit, quibus, Mercurialis paraphrasis ex diametro opponitur.

De fontibus aquae Marciae proposita sententia inscriptionibus comprobatur.

XVII. Sed jam tempus est, ut novam, & raritate argumenti, ni fallimur, egregiam conjecturam depromamus, per quam, nostros Marciae fontes loco jam dicto affigamus, & Frontino quam dedimus interpretationem, lapideis literatis monumentis congruere pro-

a Galeni Librorum Tertia Classis, in *Lib.* VI Hipp. de Morbis Vulgaribus, Com. III, *num.* 10, *pag.* 182, *a tergo*, *lit.* B. Venetiis 1576, *in fol.*

probemus. Qua igitur diverticulum, a Valeria versus meridiem procedendo, in Sublacensem recto tramite incidit; nam aliud viatrium, in quo pons Scutonicus, ab hoc diverticulo versus hybernum occasum dextrorsus flectitur, in gratiam forsan aquae Marciae, ejusque fontium invisendorum, quos recta respicit, adapertum; veteris aedificii rudera concamerata visuntur ad numerum decimum sextum *Tab. I*; inter quae, & statuam togatam, & tabulam marmoream sic inscriptam jacere reperimus, rustico quodam, qui inter arandum illam offenderat, monstrante.

IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
CIƆCCXLII. P. CCXL

Haec inscriptionum formula, in enumeratione P. CCXL desinentium, ad aquas pertinere jam compertum est, quia in aliis, quas modo adducemus, apud Gruterum extantibus, nomen aquae, cui unaquaeque applicabatur, expressum erat; prioribus nempe *Virginis*, tertiae, *Juliae*, *Tepulae*, *Marciae*.

VIRG.
TI. CAESAR. AVG
PONTIF. MAXIM
TRIB. POT. XXXVIII
COS. V. IMP. VIII
I
P. CCXL.

VIRG.

a Jani Gruteri Corpus Inscriptionum Tom. I, Part. I. Cas. Operum, & Locorum Publicorum, *pag.* CLXXVI, *num.* 3, *Edit. cit.*

VIRG.
TI. CLAVDIVS
DRVSI . F. CAESAR
AVG. GERMANICVS
PONTIFEX . MAXIMVS
TRIBUNIC. POTESTAT . IIII
COS. III. IMP. VIII. P. P.
I . P . CCXL [a]

Chifletius, emendatur.

Corruptas has duas exhibuit Chifletius [b], nam ultimum numerum CCXL in CCXI deformavit; id quod monitum volui, ne inſcriptionibus, quibus, uti ſcorpio, ut videbis, in cauda vires ſunt, vis omnis auferretur.

IVL. TEP. MAR
IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
XXV
PED. CCXL [c]

Ligorius, uti nugigerulus, traducitur.

Ligorius, qui aliquam ex antecedentibus fortaſſe viderat, eam non aſſequutus, ſilentio praeteriit; ſed, ut fuit literatorum ſimius, hanc ex capite effinxit, ut viciſſim crucem eruditis figeret, & nullo ſimul literario arcano ſe deſtitutum oſtenderet,

AQVAE.

a Ibi *num.* 4. *Edit. cit.*

b Joannis Chifletii Canonici Tornacenſis Aqua Virgo. In Theſauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congeſto, *Tom.* IV, *pag.* 1791, *colum.* 1, & *ſeq. lit.* F. Trajecti ad Rhen. &c. 1697, *in fol.*

c Jani Gruteri Corpus Inſcriptionum, *Tom.* II, *Part.* I, Auctarium Sacrorum, *pag.* MXIX, *numer.* 10. *Edit. cit.*

AQVAE . JVLIAE . TEPVLAE
IMP . CAES . DIVI . IVLI . F
AVGVSTVS . PONTIF
MAX . COS . XII . TRIB . POT
XIX . IMP . XIII . CVRANTE
M. VIPSAN . AGRIPPA
AEDIL . CVRVL . I . C . Ɔ
P . MILL . X[a]

Quam dixit extare in cippo ex Tiburtino lapide, invento via Latina, tertio ab Urbe milliari. Sed quo pluribus munimentis insistere conatur, eo magis fraudem, & spurietatem patefacit. Nam III lapis viae Latinae, circa quem, cippum fuisse repertum asserit, non potuit X milliaris nota signari, si locum, non a fontibus, ut mox videbimus sed ab erogatione in Urbe, distantem significat. Praeterea, quia intra septimum ab Urbe milliare, Julia, & Tepula, cum Marcia junctae procedebant, tanquam ejus substructionibus supra terram, & operi arcuato innixae; ergo ad III, vel IV lapidem non poterant duae priores seorsim ab altera nuncupari. Accedit affectata aedilitatis mentio, ut cum Plinio [b] consentire videatur, qui de operibus id genus in aedilitate Agrippae perfectis loqui-

a Haec Inscriptio inter ejusdem Pyrrhi Ligorii Lucubrationes, quae in Bibliotheca Vaticana adservatur, & quidem *pag.* 45, reperitur. Sed Pyrri Ligorii autographus Codex, triginta quinque annorum labore Romae comparatus, & in triginta volumina, imperiali quidem, ut ajunt, charta digestus, in Taurinensi Bibliotheca, quidquid aliqui scripserint, certe adservatur. Bibliotheque Ancienne, & Moderne pour servir de suite au Bibliotheques Universelle, & Choisie par Jean le Clerc, *Tom.* XXVII. &c. Seconde Partie, Article IV. *Extrait d'une Relation de la Bel Billioteque de Turin*, *pag.* 336. A le Haye 1727, *in* 12.

b C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* V, *Lib.* XXXVI, *Cap.* XV, *Sect.* XXIV, *num.* 9, *pag.* 316. „ Agrippa „ inquit „ in aedilitate sua, adjecta „ Virgine aqua, ceteris corrivatis „ atque emendatis, lacus septingen„ tos fecit. „ Ad usum Delphini. Parisiis 1685. *in* 4.

quitur. Sed in hoc quoque *fidem non decoxit*, *& idoneo provisu priscae eruditionis*, *& solertiae judicatricis*, *se destitutum detexit*, ut eleganter Spanhemius [a], inter

a Cum Pyrrho Ligorio forte non ita male egisset Fabrettus, atque illum falsi crimine non traduxisset, si secum reputasset, Ligorio nullam fuisse causam, qua hujusmodi inscriptionem ex suo ingenio procuderet; cujus quidem causae, ut Fabrettus nullum profert indicium, ita ex Ligorii scriptis nullum colligitur argumentum. Aequiore sane egisset animo, si potius alterius negligentia, aut imperitia deceptum judicasset. Doctissimi viri, & quidem plurimi, Ligorii diligentiam, ingenium, laborem, industriam quàm maxime suspexerunt; quorum testimonia in hunc locum congerere mihi consilium non est. Multa reperiuntur in Praefationis appendice, quae Antiquis Iscriptionibus a Marquardo Gudio collectis, & a Coolio digestis, ac typis Leovardiae 1731 *in fol.* editis, praemittitur. Animum tamen cohibere non possum, quin integrum Ezechielis Spanhemii judicium, sententiamque de Pyrrho Ligorio proferam, quoniam & eo Fabrettus utebatur; idque eo consilio, ut istius manes nunc saltem intelligant, qua fide egerit, quamque illius testimonio vehementer abuteretur. Haec igitur de Ligorio Spanhemius. „ Illud tamen in „ lectoris gratiam, & ad majorem „ quamdam lucem hujus rei, haud „ alienum erit praemonere, magnam „ utique fuisse superiori saeculo, „ quod tu non ignoras, Pyrrhi hu„ jus Ligorii in colligendis undique „ residuis prisci aevi monumentis „ diligentiam, ac in iisdem deli„ neandis, describendis, in certum „ ordinem redigendis, & pro captu „ etiam interpretandis, incredibi„ lem quandam, neque satis unquam „ praedicandam sedulitatem. Hinc „ optimos illius industriae praeco„ nes nactus est, jam olim sibi con„ junctos arcta id genus studiorum „ communione, Antonium Augu„ stinum, Fulvium Ursinum, Onu„ phrium Panvinium, Annibalem „ Caro, & his aetate proximum „ Laurentium Pignorium, omnia „ clarissimae famae nomina. Sed „ certiores adhuc ejus rei testes ex„ tant Herculei viri lucubrationes „ antiquariae etiamnum superstites, „ in quadraginta & plura volumina „ digestae; quae integrae adhuc in „ Taurinensi Bibliotheca, & Romae „ magna sui parte, in supellectile „ Libraria Christinae Augustae, „ Farnesiana, & Barberina, instar „ praestantissimi cujusdam Thesauri, „ adservabantur. Complectuntur ve„ ro illae, tum consueto litterarum „ ordine, & libris totidem, Geo„ graphicam locorum, hominumque „ prisci aevi enarrationem, insertis „ passim lapidum ac Nummorum „ monumentis; tum praeterea Com„ mentarios singulares in Graecorum „ & Caesarum aliquot Nummos; ac „ insuper tractatus quosdam peculia„ res, ad illustrationem Romanae, „ omnisque remotae antiquitatis com„ paratos; de Religione & Diis „ Gentilium; Heroibus & Viris „ Illustribus; Ponderibus; Mensu„ ris; Statuis; Monetis; Funeribus; „ Re Nautica; Vestiaria; Claris Fa„ miliabus Romanorum; de eorum „ Magistratibus; ac tandem de di„ stinctis quibusdam Tiburis, Villae „ Hadrianae, aliorumque id genus „ vel rituum, vel locorum explica„ tionibus. Dum vero easdem fama, „ & commendatione eruditorum hu„ jus,

ter alia, de eo profert; nam Agrippae aedilitas, ex Frontino *post ejus primum consulatum Imp. Caes. Augusto,*

„ jus, ac superioris saeculi mihi pri-
„ dem notas, obiter versare licuit
„ aliquoties facile deprehendi mul-
„ tas latere in iis optimas prisci ae-
„ vi reliquias, quibus vel maxime,
„ prioribus Inscriptionum aut Num-
„ morum veterum collectionibus,
„ ingens, & praeclara quaedam ac-
„ cessio fieri posset; ac inde in omne
„ litterarum & doctrinae genus uti-
„ litas non levis redundare. Multa
„ enim id genus hodie etiam haud
„ amplius obvia, ibi recondi adver-
„ sus injuriam temporum; multa
„ etiam ab aliis secus, aut properan-
„ ter descripta, accuratius ibi aut
„ fidelius, quam vulgo in editis ea
„ de re libris legi; praeter conspi-
„ cuam singularis cujusdam in colli-
„ gendis iis, ac ubi opus fuit deli-
„ neandis, industriae laudem. Sed
„ neque illud vicissim dissimulabo,
„ plura passim occurrisse congesta in
„ tam vasta mole, quae aut dubiae
„ fidei, aut confossae videbantur;
„ magnam in primis Nummorum se-
„ getem, ipsa locorum, aut inscri-
„ ptionum notatione quam oppido
„ singularem. Et quidem erratum
„ videbam frequentius in Graecis id
„ genus monumentis vel tradendis,
„ vel explicandis; adjunctas certe
„ iisdem interpretationes, nullum
„ ferme usum Graecarum aut inte-
„ riorum alias litterarum manifesto
„ nimis arguere. Varia ejus rei
„ exempla possem huc adferre, quae
„ subinde sese mihi, ac dolenti qui-
„ dem ingerebant; & quae suo loco
„ nonnumquam ac ordine, sed cum
„ pace ejus viri, cujus ossa quiescant
„ molliter, lectorum oculis subjicie-
„ mus. Sive itaque fatum illud sit
„ omnium vastarum collectionum, in
„ quibus vulgo πολλὰ μὲν ἐσθλὰ,
„ πολλὰ δὲ λυγρὰ, sive ea sit
„ consueta humani ingenii pluribus
„ intenti imbecillitas; sive fucus ab
„ aliis bono ac diligenti viro subin-
„ de factus sit; sive nimis omnia ve-
„ tera ac nova promiscue congeren-
„ di studio laborarit; sive revera
„ majore animo, ac labore impro-
„ biori, quam idoneo provisu pri-
„ scae eruditionis, & solertiae il-
„ lius judicatricis instructus, rem
„ tantam sit adgressus; id certo mi-
„ hi constat, quod nec fidem ubique
„ decoquat, nec ubique mereatur,
„ ac in amplissima messe „ *Infelix*
lolium, ac steriles dominantur avenae.
„ Unde etiam, si mei voti res esset,
„ mallem ego a viris eruditis ac in
„ litteris id genus subactis, spici-
„ legia inde colligi bonae frugis ma-
„ gna fide, & cura, publico usui
„ eximie profutura; ex quo (uti post
„ haec olim a me monita, subinde a
„ Cl. Holstenio in suis ad Stepha-
„ num, quae postea prodierunt, No-
„ tis factum) sua Ligorio sedulitatis
„ ac industriae laus maneret illibata;
„ quam ut tota illa qualis extat far-
„ rago promeretur; quae vel incau-
„ tis posset imponere, avidis ad
„ quamcumque ciborum novitatem;
„ vel etiam, ut licet subvereri, au-
„ ctoris sui celebritati, ac meritissi-
„ mis alias laudibus, haud parum va-
„ leret detrahere. Atque candidum
„ hoc meum de immensibus laboribus
„ Pyrrhi hujus Ligorii judicium,
„ probatum quoque tuo calculo, ci-
„ tra ullam ejus contumeliam prola-
„ tum velim; neque certe in alium
„ finem, quam ut inde constet, quo-
„ usque fidei ejus, ac auctoritati,
„ quam maximam publica illi jam fa-
„ ma conciliavit, sit tribuendum, de
„ qua hic etiam quaestio vertebatur,
„ & for-

gusto, & M. Laelio Volcatio Consulibus [a], incidit, qui fuit secundus Augusti consulatus, ut Fasti omnes conveniunt. Unde patet, quam inscite aedilitas ista cum XII Augusti consulatu, post XXVIII annos inito, copuletur. Quo insuper tempore jam Agrippa decesserat, cujus obitum Panvinius ex Dione [b] refert ad Tribuniciam potestatem Augusti XII, hoc est VII ante hanc CURATIONEM anno. Post haec adeo crassa, & pinguia, leve erit mendum in enumeratione acclamationis Imperatoriae XIII, cum hoc XII consulatu, cum quo passim nummi XIV habent, quae etiam cum consulatu XI, & tribunitia potestate XVI copulatur apud Occonem [c]; itemque aliud expressionis nominis gentilitii M. Vipsanii, nusquam in publicis monumentis, aut in pluribus ipsius nummis usurpati, tanquam generis, cujus pudebat memoriam referentis; de quo etiam Seneca [d] verbis fidem facit, *Vipsanius Agrippa fuerat, Vipsanii nomen, quasi argumentum paternae humilitatis sustulerat, & M. Agrippa dicebatur. Cum defenderet reum, fuit accusator, qui diceret, M. Agrippa, & quod medium est, volebat Vipsanium intelligi.*

Post-

„ & forte saepius in processu operis „ mentio erit, facienda.„ Dissertationes de Praestantia, & usu Numismatum Antiquorum, *Tom.* I. *Dissertatio* IV, *pag.* 191. Londini 1706, *in fol.*

a *Art.* XCVIII. *num.* I. *pag.* 171. *Edit. citat.*

b Dion quidem Cassius Coccejanus *Historiae Romanae Lib.* LIV, *pag.* 541. Hanoviae 1606, *in fol.* adfirmat, M. Agrippam supremum obiisse diem anno Urbis conditae 742, consulibus M. Valerio Messala Barbato, & P. Sulpicio Quirinio; atque eodem anno, eisdemque consulibus Onuphrius Panvinius Commentario in Librum II Fastorum *pag.* 181, in Officina Sanctandreana, *in fol.* M. Agrippam vita functum scribebat; sed de XII Augusti Tribunitia potestate ne hilum quidem; quae tamen in eumdem annum, & consules posse recidere aliunde explorata res est, quamvis Panvinius non tradat.

c Imperatorum Romanorum Numismata ab Adolfo Occone olim congesta, illustrata a Francisco Mediobarbo Birago, & expurgata curante Philippo Argelato. *Augustus pag.* 38. Mediolani 1730, *in fol.*

d M. Annaei Senecae Rhetoris Controversiarum *Lib.* II, *Controversia* IV, *pag.* 41, *num.* 50. Parisiis 1599. *in fol.*

Postquam igitur, pluribus forsan quam opus fuit, supposititiae hujus, & ineruditae inscriptionis offendiculum sustulimus, aliam, vir Eminentissime, meminisse potes, nos observasse in vinea Bartholomaei Virginii, duobus milliariis, stadio minus, a porta Majori, & inter rudera arcuum Marciae, & Claudiae jacentem; quae concedente possessore, tuo ornatissimo musaeo accrevit. Locum unde eruta fuit, non frustra, ut mox videbis, minute recensui. Ea ita se habet.

IVL. TEP. MAR
IMP. CAESAR
DIVI. F
AVGVSTVS
EX. S. C
LXIII
P. CCXL

Jugerorum ratio, qua veteres aquarum Curatores sunt usi cum milliari Frontini mensura exacte conciliatur.

Jam vero sollemnis ista omnibus hisce lapidibus pedum CCXL; pedes enim expressos habes in tertia earum, quae apud Gruterum [a] sive duorum actuum duplicatorum, quodque idem est, unius jugeri in longum mensura, me inducit, ut credam, veteres illos aquarum curatores, isto modulo longitudines rivorum cujusque ductus dimetiri solitos fuisse. Id quod, uti verissimum reperimus in hoc numero I duorum priorum lapidum, repertorum in ipso primo jugero erogationis aquae Virginis, nempe sub aede Trinitatis, ubi terminum istius aquae Lucas Paetus [b] agnoscit, qui etiam easdem inscriptiones affert. Ita ad verum accedit in cippo modo allato ad jugera LXIII, hoc est ad passus III M. XXIV; quotis distare debuit a loco ubi cippus repertus est, locus erogationis Marciae, qui, ut ex

 Fron-

a Supra pag. 102.
b Lucas Paetus de Restitutione ductus aquae Virginis, pag. 119. Venetiis 1573, in 4.

DISSERTATIO SECUNDA

Frontino [a] habemus, erat ad Viminalem portam, nempe in medio aggeris Tarquinii, ubi veteres scriptores eam collocant; qua etiam dirigi videmus ipsius Marciae ductum, qui post arcum ad portam s. Laurentii, laevorsum deflectit, & recentiora moenia Urbis ad dexteram linquit. Cumque a loco ubi lapis jacuit, secundum seriem ductuum, usque ad portam s. Laurentii sint passus II. M. CCCC; quantum per vinearum impedimenta, & flexus earumdem, a longe, non quidem exacte, colligere valuimus; reliquum spatium passuum DCXXIV ad jugera LXIII implenda, denotabit in villa Peretta, per quam aggeris pars decurrebat, priscum Viminalis portae situm, linea producta a rectitudine viae Collatinae, quae non aliunde, quam ex hac porta Viminali exire potuit; & ut alias diximus, secundum latera arcus ad dexteram obliquata dirigebatur, ut in schemate alias per nos allato videre est.

Unde affirmare non dubitemus, jugera illa MCCXXXXII. nostrae inscriptionis, hunc ipsum locum, in quo Augustus memoriam statuit, indicare, & optime cum mensura Frontini consentire. Quia MCCXLII jugera, per pedes CCXXXX sive passus geometricos XXXXVIII multiplicata, dant passus LIX. M. DCXVI. Et Frontinus [b] pariter integro ductui, millia passuum LX, cum aliis DCCX & semis assignat. Quae mille circiter passuum differentia, addita distantia hujus lapidis terminalis ab ipsis fontibus, unde Frontinus suae mensurae sumit terminum, & considerata obliquitate ductus per illam vallem, supplenda, & aequanda venit, ut exacte milliarem Frontini mensuram, cum nostra jugerorum concordare, jure merito dicere possimus.

Qua-

a *Artic. XIX, pag. 67, num. 7. Edit. cit.*

b *Artic. VII, pag. 35, num. 29. Edit. cit.*

Qua caussa impulerit, ut explosa jugerorum mensura, alia per pedes sit instituta.

Quamobrem autem in Frontino, qui adeo accurate de Aquis scripsit, nulla de hac mensura fiat mentio, exinde profectum arbitror, quia illius aevo istud mensurae genus incertum, & fallax remanserat. Etenim, ut ipse advertit *Jam tamen quibusdam locis sicubi ductus vetustate dilapsus est, omisso circuitu subterraneo, vallis tractus, brevitatis caussa, substructionibus, arcuationibusque trajicitur* [a]; unde decurtato ductuum circuitu, nil mirum, quod vetus jugerorum mensura obsoleverit.

Praeterea, additis post Augustum aliis duobus aquaeductibus Anionis Novi, & Claudiae, operosa nimium videri potuit curatoribus aquarum, qui sub Claudio, & aliis successoribus fuerunt, haec jugeratim distributio, totque terminorum, & cipporum erectio; & proinde alia faciliori methodo Frontinus, per typum, ac delineationem omnium ductuum, usus est in suo munere, ut ipsemet scriptum reliquit. *Non alienum mihi visum est, longitudines quoque rivorum cujusque ductus, & etiam per species operum complecti; nam cum maxima officii pars in tutela eorum sit, scire Praepositum oportet, quae majora impendia exigant. Nostrae quidem sollicitudini non sufficit singula oculis subjecisse, sed formas quoque ductuum facere curavimus*; intellige vestigium, seu ichnographiam, recepta in re agraria loquutione; *ex quibus appareret, ubi valles, quantaeque, ubi flumina trajicerentur, ubi montium lateribus specus applicitі, majorem, assiduamque perterendi, ac muniendi ii exigant curam. Hinc illa contingit utilitas, ut rem statim in conspectu habere possimus, & deliberare tanquam assistentes.* Ita Frontinus [b].

XVIII. Au-

a *Artic.* XVIII. *pag.* 64. *num.* 14. *Edit. cit.*

b *Art.* XVII. *pag.* 59. *num.* 1. *& seq. Edit. cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

Augustae aquae origo indicatur.

XVIII. Augustae origo, postquam rivus Marciae sub dictis ruderibus nobis innotuit, jam latere non potest; eritque indubie, ex distantia passuum DCCC a rivo Marciae, non ab origine; ita enim Frontinus [a] designavit; ad lacum *Di santa Lucia*, ubi reliquiae substructionis apparent. Ex vicinia autem passuum CCXXV alterius fontis numero 17 *Tab. I*, circa quem non spernenda vetusti operis vestigia adhuc extant; & quia alias, fons, & rivus iste, ductum aquae *Di santa Lucia* intersecasset, & impediisset; crediderim, ejus quoque fontis venas in Augusta interceptas fuisse. Caput autem Augustae hic repositum, alteri Frontini [b] loco optime consentit, qui utrique aquae, Claudiae, & Marciae, Augustam accomodatam tradit, id quod optime fieri poterat, si media inter easdem consisteret.

Plinii sententia de Marciae origine ex fonte Pinconia exploditur. Holstenius commendatus, & Fabricius reprehensus.

XIX. Originem Marciae, quam ei Plinius [c] tribuit, qui tradit, eandem *A fonte Piconia in ultimis Pelignorum montibus; Marsos, & Fucinum lacum pertransire*; a quo Statius [d] suum illud mutuatus est,

> . . . *Marsasque nives, & frigora ducens*
> *Marcia* . . . . .

inter ἀδύνατα merito reputat Holstenius [e], cujus verbis subscribo. *Hanc*, inquit ille, *fabulam, non alio loco habendam existimo, quo occultos amantis Alphei meatus*. Minuere hanc certe improbabilitatem Georgius Fabricius [f] conatus fuit, sed infelici, & pudenda subtili-

a *Art.* XII, *pag.* 49, *numer.* 3. *Edit. cit.*

b *Art.* XIV, *pag.* 53, *numer.* 5. *Edit. cit.*

c C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* IV. *Lib.* XXXI, *Cap.* III, *Sect.* XXIV, *pag.* 791, *num.* 10, ad usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

d P. Papinii Statii Sylvarum *Tom.* I, *Lib.* I, *Sylva* V, Hetrusci amici balneum describit, *pag.* 88, *ver.* 26. ad usum Delphini. Lutetiae Parisiorum 1685, *in* 4.

e Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Philippi Cluverii Annotationes, *pag.* 145. Romae 1666, *in* 8.

f Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae, *Cap.* XVII. De Aquaedacti-

tilitate, dum lacum Fucinum in flumen vertit, & transitum plumbeis fistulis molitur. Hic ille Author, ita nihilominus in Epistola Nuncupatoria [a] de se magnifice pollicetur, *Hoc enim, quamvis arrogantiusculum sit, quia tamen verum est, dicam, me posse, aliorum, qui de Urbe nuper scripserunt, errores varios certis veterum Scriptorum testimoniis convincere.* Nobis tamen perinde est, vera ne, an improbabilis sit Plinii sententia, qui non hydrophylacia lynceis oculis in terrae visceribus perscrutamur; sed locum, ubi rursus cum eodem Plinio [b] *in Tiburtino se aperit*, & unde Romam deducta fuit, ad Frontini mentem explicavimus.

Locus piscinae limariae aquae Marciae.

XX. Non abs re hic erit de piscina hujus aquae Marciae, quam dubius indicavi [c], aliquid sub eadem quamvis dubietate referre. Ad ipsam itaque viam Latinam, quae eo loci paullo post IV lapidem inter arcus Marciae, & Claudiae procurrit; in fundo *Dello Spedaletto*, & prope rudera plurium aedificiorum; quae hodie ex quantitate, vulgo *Le Cento Celle* dicuntur, & nos ex loco, reliquias pagi Lemonii fuisse credimus; aliis integrior forte fortuna cisterna, & eam inter ac veterem Marciae ductum, puteus remansit; quibus duobus membris conspirantibus, Piscinae Limariae effectum resultasse putamus, ut *Tab. XV*, & triplices ejus partium declarationes palam faciunt.

Alterius piscinae indicium.

Similis putei, & juxta eum cisternae triquetra figura, ad numerum 28 *Tab. XVI.* collocatio, haud diversam piscinae structuram arguit, conjecturis sese mutuo juvantibus. Geminatum enim hoc opus, in-

tra

ductibus, quorum vestigia nunc feiuntur extare. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* III, *pag.* 455. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

a Ibi *pag.* 395. *Edit. cita.*

b Plinius ubi supra, *pag.* 792. *Edit. citat.*

c In *Tab. I*, Dissertationis Primae, quae topographica est, *num.* 27.

tra eam ab Urbe VII milliariorum distantiam, quam Frontinus [a] piscinis omnium aquarum statuit, maximam nostrae assertioni probabilitatem conciliat.

Conjecturis eo in loco designando erat utendum. Subterranearum cellarum indicium, & cloacae vestigium.

XXI. Cur vero certitudinem ostendere non curaverim, & conjecturis utar in re, quae facto potius, quam verbis demonstrari debuisse dicent? Excusationi erit explorata non semel puteorum cum suis cisternis communicatio, ut testis, idemque auctor fuit, operibus adductis, nobilissimus Marchio Camillus de Astallis fundi hujus possessor, irrito semper labore; quia loca haec ductui Marciae proxima, ruderibus ipsius plurimum excreverunt, & cisterna illa major, numeri 27 *Tab. XVI*, aggesta intus terra, fimoque ad nitri confectionem oppleta reperitur; & id saltem nostra diligentia profecimus, ut detectis muri D E, *Tab. XVI*, in ima concameratione lateribus nullum ibi specum, per quem putei aqua influeret, sed indicium inferioris adhuc, & subterranei cellarum ordinis, adepti fuerimus. Nec desunt vestigia cloacae, ad aquam limosam in subterranea hac cisterna subsidentem emittendam, in triplici terrae hiatu *Tab. XVI*, inter numeros 27, & 28, primo versus aliam piscinam ad ejus quoque purgamenta excipienda, & mox versus mausoleum Alexandri, & inferiora illa loca, continuatum quendam sub terram specum indicante.

Quae Marciae, quae Juliae, quae Tepulae esset piscina.

XXII. Majorem e duabus cisternam, Marciae inserviisse credideram, quia puteus amplior aquae copiosiori deberi videbatur; eoque magis, quia puteum alterius, orificium extantis cisternae duplo fere excedere vidi, itaut contiguae alicui ad alterum, seu etiam ad utrumque latus, cum hinc inde murorum reliquiae cernantur, inservierit. Ex quibus, concursus

a *Art.* XIX, *pag.* 66, *num.* I. *Edit. cit.*

Dissertatio Secunda

ſus Juliae & Tepulae, ex communi puteo ante piſcinam, de quo Frontinus [a], & exinde, ex duplici hic quoque ſpecu, proprius uniuſcujuſque canalis, nomenque deduci poterat [b]. Turbant tamen, fateor, tam loci aſpectus, & exactius, hac occaſione, examinata per nos utriuſque ciſternae libra; ſiquidem, major illa, ad numerum 27, *Tab. XVI*, quatuor circiter pedibus alia altior eſſe dignoſcitur, quam ipſius Frontini traditiones, per quas Marciae piſcinam, alia Juliae, & Tepulae Urbi proximiorem fuiſſe infertur. Ait enim Frontinus [c] de Tepula loquens, *Ex ea*, hoc eſt ex communi piſcina Juliae, *primum accipit Quinarias* cxc; *deinde ſtatim ex Marcia quinarias* xcii; & antecedenter quoque [d], has eaſdemmet quinarias xcii in ſumma, quae erogabatur ante piſcinam Marciae comprehendit. Quae ſi ita intelligenda ſunt, nec in Frontino mendum ineſt; poſſitque aliqua ratione ex aqua Marcia inferiori, Tepulae, quae ſuperior erat ſupplementum adjungi, jam noſter piſcinarum ordo inverteretur; me tamen non multum pro nunc de hac quaeſtione laborante, cui formam ſaltem, & uſum piſcinarum, ſi non certam ſingularum denominationem, & quae cujuſque aquae diceretur, oſtendiſſe ſatis fuerit.

Piſcinarum ſtructura.

Addam tandem in praedictorum confirmationem, ſtructurae noſtrarum piſcinarum formam cum aliis id genus veteribus aedificiis, quae ad aquas depurandas inſtituta ſcimus, congruere. Simile enim quid in piſcina aquae apud Piſas conſpici, plurimi occulati te-

P ſtes

a *Art.* viii, & ix, *pag.* 36, & *ſeq. Edit. cit.*

b Supra in Prima Diſſertatione *num.* viii, *pag.* 15, & *ſeq.* Et in eadem Diſſertatione *num.* xii, *pag.* 26, & *ſeq.*

c *Art.* lxviii, *pag.* 122, *num.* 1. *Edit. cit.*

d *Art.* lxvii, *pag.* 120, *num.* 1. *Edit. cit.*

DISSERTATIO SECUNDA

ftes retulerunt; & hic Romae, sub Pincio colle, aquam Virginem parum diverse limum, sordesque olim deposuisse ex peritis accepimus, & ut licuit, citra mensurarum fidem, crassaque minerva delineavimus, *Tab. XVII*; quia locus jamdiu inaccessus, utpote coeno repletus, suoque muneri inutilis remanet, Aquariis, & Castellariis nostris, non quidem Nymphis, sed Mercurio perbelle litantibus.

Claudiae, & Anionis novi piscinae.

XXIII. Ut piscinam Claudiae conquirerem, quo incoeptam de piscinis hujusmodi explicationem promoverem, & quantum fieri posset exornarem, auctor, ductorque Frontinus [a] extitit, qui eam, *Ad septimum ab Urbe milliarium* fuisse dicit. Ad hanc absolute distantiam, rudera, quarum ichnographiam damus, *Tab. XVIII*, ad cisternae modum, sed longe privatae cisternae modum excedentia, durissimo silice compacta, & reticulato opere contecta inveni, ad laevam recentis, quae Marinum ducit viae, milliario & semis ultra hospitium *Mezza via di Marino* dictum. Operis, quod subterraneum esse debuit, cum paullo ultra v ab urbe lapidem arcus Claudiae finiantur, parum quamvis, tantum certe remanet, quod conjecturae non improbabili locum faciat. Plurimi namque lapidis quadrati circa hoc aedificium fragmenta, & ingens crustae, quae olim rivo accreverat copia, nedum passim sparsa jacet, sed recentiorum ibi prope parietinarum caementis immixta cernitur. Conjunctas vero Claudiae, & Anionis Novi piscinas fuisse arguit, tam aedificii duplicitas, quam alius Frontini [b] locus, ubi omnes, quae suas piscinas habebant, sex aquas, intra hunc eundem VII milliarium ambitum concludit.

Qui-

a *Art.* LXXII, *pag.* 136, *numer.* 4. *Edit. cit.*
b *Art.* XVIII, *pag.* 62, *numer.* 9. Sunt quoque in eamdem rem *Art.* XIX, *pag.* 66, & *Art.* XX, *pag.* 72. *Edit. citat.*

Quibus haec nostra informia, & debilia videbuntur, si aliquid melius adduxerint, credere parati sumus. Interim nostros saltem conatus aequi bonique faciant, & in tanta rerum obscuritate, & vetustate, nostro labori Horatianum [a] illud aspergant,

Est aliquid prodire tenus, si non datur ultra.

Aquae modulus Piscinis Limariis custodiebatur, qui usus Frontino utilis fuit exploratus, ita a Castellii censura vindicatur.

XXIV. Alium, praeter notissimum depurationis aquarum usum, piscinas habuisse, Frontinus docet; in modo, scilicet, quam certissimo uniuscujusque aquae apud eas ineundo, *Ubi indubitatae mensurae sunt*, ut ipse ait [b]. Ratio autem hujus certitudinis, ea esse poterat, quia, *Respirante ibi rivorum cursu*, & aqua, omni jam impetu destituta, ductum suum repetente, fallaciis, quae ex velociore, vel segniore progressu oriebantur (Frontino optime notis, ut ex variis ejusdem locis patet) minime obnoxia erat. Unde explodendam esse indicimus P. Castellii [c] de hoc egregio auctore censuram, quasi Frontinus magnum illud suum theorema, *Ex velocitate aquae, modum ipsius variare*, ignoraverit; nec ad veriorem hanc caussam, varietatem quantitatis aquarum, in conceptela, & in erogatione retulerit. Quicumque enim non lippis, ut Castellius, oculis Frontinum perlegerit, idem theorema non jam novum, sed ex veteri recusum agnoscet. *Meminerimus*, ait ille, *omnem aquam, quotiens ex altiore loco venit, & intra breve spatium in castellum cadit, non tantum respondere modulo suo, sed etiam exsuperare. Quotiens vero ex humiliore, idest ex minore pressura, longius ducatur, segnitia* du-

a Q. Horatii Flacci Epistolarum Lib. 1, Tom. II, Epist. 1, pag. 727, ver. 32, ad usum Delphini. Parisiis 1691, in 4.

b Art. LXXII, pag. 136, num. 4. Edit. cit.

c D. Benedetto Castelli Monaco Casinese della Misura dell'Acque Correnti. Appendice prima al Corolario Quindicesimo pag. 28. Roma 1628, in 4.

DISSERTATIO SECUNDA

ductus modum quoque deperdere; ideo secundum hanc rationem, aut onerandam esse erogationem, aut relevandam [a]. Rursus, *Virgini in Commentariis adscriptus est modus Quinariarum* DCCLII *minus. Mensura ad caput inveniri non potuit, quoniam ex pluribus acquisitionibus constat, & leniore rivo intrat; prope urbem ad milliarium* VII *in agro, qui nunc est Cejonii Commodi, ubi velociorem sane cursum habet, mensuram egi, quae efficit Quinariarum* II *millia* DIV, *amplius, quam in commentariis, Quinariis* MDCCLII. *Omnibus approbatio nostra expeditissima est. Erogat enim omnes, quas mensura deprehendimus, idest duo millia* DIIII [b]. Et demum per haec verba. *Praeterea intercipi non tantum* DXXVII (Quinarias Anionis Novi) *quae inter mensuras nostras & erogationem intersunt, sed & longe ampliorem modum deprehendi; ex quo apparet, etiam exuberare comprehensam a nobis mensuram. Cujus rei ratio est, quod vis aquae rapacior, ut ex largo & celeri flumine excepta, VELOCITATE IPSA AMPLIAT MODUM* [c]. Constat itaque ex praeallatis, non ignarum fuisse Frontinum ejus alterationis, quam modus ex velocitate patitur. Etsi dixerint, apud eundem ex velocitate modum augeri, non autem imminui, prout Castellius docuit; communis tamen est ratio, per quam id quod in acceptione augetur, vicissim, & per conversam propositionem in erogatione minuitur.

Sed neque etiam damnosa esse potuit Frontino tanti axiomatis ignoratio, nec ipsi ob acquisitam velocitatem, & imminutum ex ea modum, quicquam deperire poterat in nova apud Urbem mensura aquarum, ut ex

a *Art.* XXXV, *pag.* 100, *per totum. Edit. cit.*

b *Art.* LXX, *pag.* 125, *per totum. Edit. cit.*

c *Art.* LXXIII, *pag.* 141, *num.* 2. *Edit. cit.*

ex eodem P. Castellius deducere se putat. Quia nedum mensura in piscinis inita, sed ea quae Romae quoque in erogatione sumebatur, ad mensuram *A capite Aquarum* necessario redibat. Aqua etenim intra extraque Urbem, non ex rivis publicis, sed ex castellis, ac receptaculis, postquam pristinam quietem recuperasset, per Senatus Consultum a Frontino [a] recensitum, duci jubebatur, ut etiam supra fieri dixerat [b].

Quae apud Castellium, eadem apud Frontinum leguntur.

Imo enimuero, postquam tantum unica illa geometrica propositione, quae utramque libri paginam facit, Castellius sibi postulat, ut optimos scriptores jurgio lacessat; sciant, principia ipsa, unde non novam, ut vidimus, speculationem sibi enatam dicit [c], apud Frontinum in eandem sententiam legi. „ Atque, ut hæc omnia „ inquit Castellius „ aliquo „ exemplo expressius demonstrentur, sit aliquod receptaculum, ut dolium, jam aqua plenum, quae „ etsi perpetuo erogatur, ea tamen dolium semper plenum tueatur. Insigantur praeterea dolio binae fistulae ejusdem moduli, & ipsarum fistularum altera sit „ in linea inferiori, altera vero in superiori; jam patet, „ eo temporis spatio, quo ex superiori certa quaedam „ aquae quantitas erogabitur, eodem tempore inferiorem fistulam erogaturam eamdem aquae quanti-„ ta-

a *Art.* CVII, *& seq. pag.* 193, *num.* 3. *Edit. cit.*

b *Artic.* III, *pag.* 10, *numer.* 24. *Edit. cit.*

c Ubi supra *pag.* 9. *Edit. cit.* Atque ibi haec verba leguntur. „ E per „ esplicare con esempio più vivamente il tutto, intendasi un vaso „ pieno di acqua, come sarebbe una „ botte, la quale si mantenga piena, „ ancorchè di continuo esca l'acqua. „ Ed esca l'acqua per due cannelle „ eguali d'ampiezza, una posta nel„ la parte inferiore del vaso, e l'al„ tra nella parte superiore; è ma„ nifesto, che nel tempo nel quale „ dalla parte superiore uscirà una „ determinata misura d'acqua, dalla „ parte inferiore usciranno quattro, „ cinque, e assai più delle medesi„ me misure, secondo che sarà mag„ giore la differenza dell' altezza „ delle cannelle, e la lontananza „ della superiore cannella dalla su„ perficie, e livello dell' acqua del „ vaso &c. „

DISSERTATIO SECUNDA

„ tatem in quater, in quinquies, & plus etiam deductam; & quidem juxta majorem fistularum distantiam, & maxime superioris fistulae ab aquae superficie.„ Quae Asiatice dicta, ita Frontinus [a] laconismo perstringit. *Circa collocandos quoque calices observari oportet, ut ad lineam ordinentur; nec alterius inferior calix, alterius superior ponatur. Inferior plus trahit; superior quia cursus aquae ab inferiore rapitur, minus ducit.*

Exactior tandem Frontinus, & diligentior in hoc fuit, qui in fistulis aequalibus, & in eadem superficie dispositis, ne intra quinquaginta pedes a receptaculo ex quo aquam ducerent, laxiorem fistulam subjicerent S. C. cautum refert [b], *Unde acciderat, ut aqua non per legitimum spatium coercita, sed per breves angustias expressa, facile laxiorem in proximo fistulam impleret* [c], Quo monito, tanquam de re utilissima, & in praxi saepe contingente, Castellius erudiendus erat. Aliquid namque ad hanc quaestionem faciens adduxit [d], sed eam in hac parte non absolvit, dum magis Frontinum de re, quam non ignorasse probavimus, incassum arguere, quam ignotam sibi propositionem ab altero accipere cogitavit.

Aquae Marciae perductor ex Ancii Marcii familia prodiit.

XXV. Post adeo multa, summus nobis labor erit, inter oppositas nobilissimorum scriptorum de Auctore nominis, & perductionis hujus aquae Marciae sententias, dijudicare. Hinc enim Frontinus, cui primas in hac tractatione aquarum deferre soliti sumus, Marcum Titium eam duxisse, & a suo praenomine deno-

a *Art.* CXIII, *pag.* 197, *num.* 1. *Edit. cit.*

b *Art.* CV, *& seq. pag.* 190, *num.* 6. *Edit. cit.*

c *Art.* CXII, *pag.* 196, *numer*, 6. *Edit. cit.*

d Ubi supra in *Appendice* VII, ad *Corrolarium* XVI, *pag.* 32, *& seq. Edit. cit.*

nominasse persuadet [a]. In contraria vero distrahit auctoritas Plinii [b]. *Primus eam in urbem ducere auspicatus est Ancus Marcius, unus ex Regibus; postea Q. Marcius Rex in Praetura*. Accedit non leve testimonium Plutarchi [c] Μάρκιοι δ' ἦσαν καὶ Πόπλιος καὶ Κόϊντος, οἱ πλεῖστον ὕδωρ καὶ κάλλιστον ἐν Ῥώμῃ καταγαγόντες. Hoc est, *P. & Q. Marcii fuere, qui magnum & insignem aquaeductum Romae fecerunt*. In hac dubitatione, quam pro Frontino exemplum aquae Appiae, a praenomine Apii Claudii nuncupatae, tollere videtur; potior nihilominus mihi est Plinii, ac Plutarchi fides, hoc nummo gentis Marciae praesertim asserta. *Tab. XIX*. Quis enim in publice cuso numismate imposturam, & ἀνιστορίαν suspicetur? Imo hujus nummi apud Plinium auctoritatem ita invaluisse puto, ut Ancum, quem in regale gentilitatis cum eo communis decus in altera parte Philippus reddidit, hinc forsan, nec aliunde profecto; quia merito hoc vix persuasibile reputat P. Donatus [d], hinc, inquam, aquaeductus aversa parte signati Ancum auctorem Plinius conjecerit.

Utrumvis ex ipsis tandem aquae huic nomen reliquisse placuerit, patet eam non *Martiam*, ut vulgo scriptores omnes, & inemendatissimus caeteroqui Frontini codex perpetuo retinent, sed *Marciam* esse dicendam, quemadmodum geminae inscriptiones Titi, & Ca-

a *Art.* VII, *pag.* 27. *num.* 5. *Edit. citat.*

b C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* IV, *Lib.* XXXI, *Cap.* III, *Sect.* XXIV, *pag.* 792. *num.* 4, ad usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

c Plutarchi Cheronensis *Tom.* I, ex Cruserii, & Xylandri interpretatione. C. Marcius Coriolanus, *pag.* 213, *lit.* F. Lutetiae Parisiorum 1624, *in fol.*

d Roma Vetus ac Recens auctore Alexandro Donato *Lib.* III, *Cap.* XVIII, Aqua Virgo, & aliae aquae, & Aquaeductus, *pag.* 404, *& seq.* Romae 1675, *in* 4.

& Caracallae allatae [a], & haec alia apud Gruterum [b] exemplo sunt.

D . M
TIMBRAEO. AVG. L
CASTELLARIO
AQVAE. MARCIAE
CLAVDIA. DYNAME
MARITO. OPTVMO

Alia plurima, de incerta orgine Anionis veteris; & de specubus harum, & Anionis novi aquarum, de fontibus Antoniano, Herculaneo, atque Albudino, deque mensuris ductuum, in Frontino, aperto numeralium notarum errore expressis, eorumque directura, dicenda remanerent. At vero, ne certiora (qualia superius dicta credimus) cum dubiis misceamus, rem alio rejiciam, & in praesens, quam mihi proposui scribendi materiem, non excedam; sed manum de tabula tollam, & epistolae, quae in libellum propemodum excrevit, fausta tibi omnia Eminentissime Princeps a Deo optimo maximo praecatus, finem imponam; hoc enim tantummodo meae tenuitati suppetit, quod maximo benefactori, & tutelari veluti numini, devotissimo animi cultu rependam. Dabam ex tua Bibliotheca, pridie Idus Augusti, AN. RED. ORBIS MDCLXXIX.

DE

a Dissertatio Prima *numer.* VIII, *pag.* 17.

b Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* I, *Part.* II. *Clas.* Officiorum Domus Augustae, & Privatorum, *pag.* DCI, *num.* 8. Amstelaedami 1707, *in fol.*

5. *Rudera ingentis aedificii forsan super Ductu Anienis Novi*
6. *Pons sub* Vicovaro *super ruderibus veteris Aquaeductus*
7. *Veteris alterius Aquaeductus e proximis a Septentrional*
8. *Aquaeductus ad latus boreale montis sub* Saracinesco
9. *Alius prope hospitium* la Spiaggia *idem forsan, ac ill* *Cella Vinaria visitur*
10. *Alius Anienem a dextra in laevam sub Rubiano trans* *mergens*
11. *Locus Somnulae, ubi lapis* XXXVIII. *Diverticuli a Via*

T A B. II.

Palmus unciar. 9. *sextular:* 1. *scripulor.* 1 $\frac{1}{3}$ *reductus ad tot trientes scripulorum ad fractiones fractionum vitandas, facit tertias* 664. *hoc pacto* ☞

☞ *unciæ* 9. ——	648
sextula una ——	12
scripulus unus	3
tertia scripuli	1
	664

Pes antiquus constat 12. *unciis, sive sext.* 72. *sive scr.* 288. *sive tertiis scrip.* 864. *Multiplica per ped.* 5000., (*qui sunt mille passus geometrici*) *quotiens dat tertias* 4320000.

Divide Milliare h. e. tertias 4320000. *per suum Palmum, h. e. tertias* 664 ☞

Fient palmi 6506. *cum* 16. *amplius tertiis, hoc est scripulis* 5 $\frac{1}{3}$; *quodque idem est, sextula* 1. *scripulo* 1 $\frac{1}{3}$ *ut prædiximus.*

664 |	4320000
6506	3360
	400
	4000
	16

T A B. III.

Palmus unciar. 9. & $\frac{15}{170}$ *reductus ad tot* 170^ns^ *efficit* $\frac{1545}{170}$ *hoc pacto* ☞

☞ *Unc.* 9.	1530
15. *reliquæ*	15
	1545

Pes Vetus, h. e. $\frac{2040}{170}$ *Mult. per ped.* 5000.: *quotiens dat* $\frac{10200000}{170}$

Divide Milliare, h.e. $\frac{10200000}{170}$ *per suum Palmum, h.e. per* $\frac{1545}{170}$

Fient palmi 6601. & $\frac{1455}{1545}$ *Mult. numeratorem per unc.* 12; & *producto per denominatorem diviso, fient unciæ* 11. & $\frac{465}{1546}$

1545 |	10200000
6601	9300
	..300
	3000
	1455

Rursus, multiplicato numeratore per minutos 5. (*in* 5. *enim minutos divisa est Palmi Vncia*) & *numero producto per denominatorem diviso, fiunt minuti* 1 $\frac{780}{1545}$. *Sive diviso utroque numero per* 15. *quo fractio ad minores numeros reducatur, fiunt* $\frac{52}{103}$, *quod pro dimidio min. proxime accipimus.*

M·AEBVTIVS·M·L
MACEDO·PATER
M·AEBVTIVS·M·L
CALLISTRATVS F
V·M·AEBVTIVS·M·L·EROS
V·IVLIA·L·L·BERENICE·V·F
IVLIA·L·L·HESVCHIVM
POMPONIA·L·L SELE N
CLODIA·Ɔ·L· ANTIOCIS E

Diss. II. Tab. VI.

D . M .

SABBIO . CAES . N̄ . S.
VILIC . AQVAE . CLAVDIAE
FECIT . SIBI . ET . FABIAE
VERECVNDAE . CONIVG
SVAE . CVM . QVA . VIXIT
ANNIS . XXIV . SANCTISSI
MAE . ET LIBERTIS . LIBERTA
BVSQ. EIVS . ET VIKARIS
SVIS . POSTERISQVE . EO
RVM . OMNIVM . IN
PARTE . DIMIDIA . SVA

SPC
VILI
FEC
HER
SVA
ET L
BVS(
SVIS
EOR
IN .

Dus·II·Tab·VIII
NVMINI · NYMPHARVM
AVGVSTALIS AVGGG·LIB·AQVA

Diss.II.Tab.IX.
EBIVS EVTYcHE
TVS FECIT
MFABV

Diss.II.Tab.X
TI·CLAVDIVS·ASCLEPI
ET·CAECILIVS·ASCLEPIA
EXVOTO·NYMFABVS·D

Diss.II. Tab.XIII
pars hec tempori cessit
AD SORORES IIII

SVLEVIS·ET·CAMPESTRIBVS·SACRVM
L·AVRELIVS·QVINTVS·7·LEG·VII·GEMINAE
VOTVM·SOLVIT·LAETVS·LIBENS
DEDICAVIT·V·K·SEPTEMBRE·BRADVA·ET·VARO·COS

A. A. Ductus Aquæ Marciæ super quo Tepula, & Julia deferebantur.

B. Puteus, eumdem ac alius in superiori tabula expressus usum in depuratione Aquæ præstans.

C. D. E. F. Cisterna, in quam Puteus Aquam immittebat.

G. Orificium, per quod Aqua ad pavimentum superius Cisternæ, seu Piscinæ, ascendebat, suæque libræ restituebatur

Prominentiæ, & indicia murorum in C. D. E. F. qui alias Cisternas isti connectebant, ubi reliqua Putei Aqua admitti potuit.
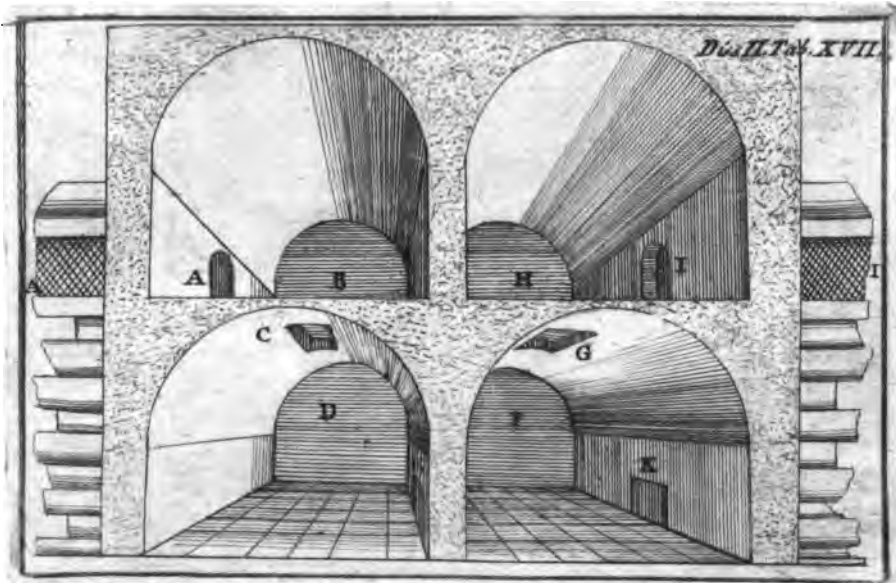
A. A. Ductus Aquæ Virginis se exonerans in receptaculum B.
C. Ostium, per quod Aqua descendit in Cellam subterraneam D.
E. Porta ex qua Aqua defertur in aliud Receptaculum subterraneum F.
G. Ostium, per quod Aqua iterum assurgit ad Receptaculum H., & Ductui I. I. se restituit.
K. Porta cataracta, ex qua limum, & purgamenta in Cloacam emittebantur.

9
8
pars Albam versus
2
4
2
4
pars hoc radiribus tergot
64
pars Romam versus
2

Diss. II. Tab. XIX.
ANCVS
Æ
PHILIPPVS
AQVA
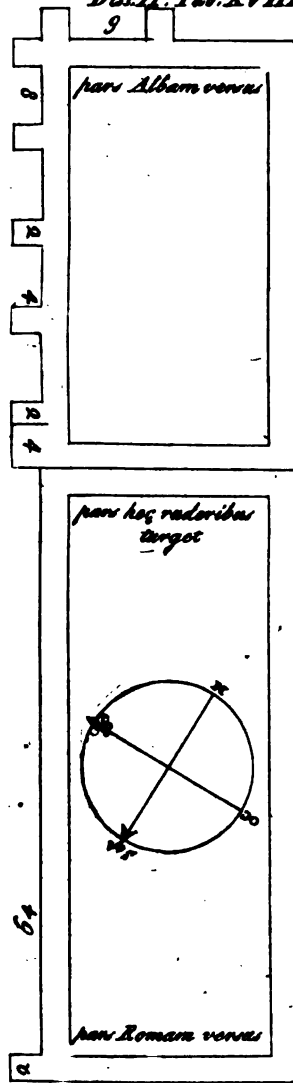
DE AQUIS
ET
AQUAEDUCTIBUS
VETERIS ROMAE
DISSERTATIO TERTIA.

DISSERTATIO TERTIA

ARGUMEMTUM.

I. *Ex quatuordecim aquaeductibus, qui Procopii aetate in Urbem Romam aquas erogabant, quatuor tantum sunt reliqui, per quos Crabra, sive Damnata, Virgo, Trajana, Alexandrina difluunt; earumque vitia, & incommoda recensentur.* II. *Ad exactam topographicam tabulam conficiendam postulat, ut sibi liceat, milliare dimetiri a portarum situ ante Aurelianam productionem; a crepidinibus scilicet collium, a Tiberis ripa, & ab aggere Servii, sive Tarquinii Superbi.* III. *De portarum Collinae, Viminalis, & Esquilinae situ breviter pertractatur.* IV. *Praenestina, & Labicana via a porta prodibant Esquilina. Minervae Medicae pantheum, quo esset, indigitatur. A porta Viminali viae Collatinae, & Tiburtinae iter se aperiebat; uti & a Collina Numentanae, & Salariae. Arcus ductuum aquarum, quum in vias inciderent, ampliores, ornatioresque fieri consueverunt.* V. *De duplici aggere Nardinii sententia exploditur.* VI. *Lipsii item, & Cluverii, aliorumque consilium de Urbanis moenibus dilatandis rejicitur.* VII. *Aquaeductus sunt praecipua Romanae magnitudinis indicia.* VIII. *Nec Frontinus, qui novem, nec Plinius, qui septem aquas Romam properantes recensent, sibi ullo modo adversantur.* IX. *De numero aquarum, quae posterioribus saeculis in Urbem fuere perductae; uti quoque de ductuum numero, qui jam aedificatis accesserint, frustra apud Victorem, & Notitiam Imperii exquiritur.* X. *Procopius omnino quatuordecim adnumerat aquaeductus; eique de illorum numero esse assentiendum statuitur.* XI. *Recensitis ex Frontino novem aquaeductibus, demonstratur ex eodem Frontino, ductum aquae Crabrae, quae ex agro Tusculano Urbem petebat, Procopii decimum efficere; quae Crabra, etsi a ductu Juliae a Marco Agrippa seclusa, tamen seorsim perducta est; eaque etiam Damnata est dicta. Quae huic assertioni videntur adversari, paucis enodantur. Keuchenius, & Dempsterus accusantur.* XII. *Loco undecimi, duodecimi, & decimitertii aquaeductuum Procopii, illi existimantur, qui in Urbem aquam Trajanam, Alexandrinam, & Septimianam erogabant; quae quidem postrema aqua ex collibus Albanis juxta viam Appiam*

 piam

piam deferebatur per rivum, qui supra Claudiam attollitur; quique forte etiam Anionem Novum admittere potuit. Kircherius, itemque Ligorius carpitur. XIII. *Aquae Algentianae ductum, decimum quartum Procopii fuisse statuitur; quae tamen Algentiana Urbis moenia non ingrediebatur.* XIV. *Urbis nomine quae continentur moenibus indigitabantur; Romae vero ipsa quoque circumjacentia loca; quibus sane abutitur Lipsius.* XV. *Inter haec circumjacentia loca recensetur Vicus Alexandri ad portam Ostiensem; quae inter sanctae Priscae, & sancti Sabbae ecclesiam statuitur; idque aedificio Septizonii, itinerario Antonini, & Tabula Peutingeriana exigente; quae quidem porta eadem non fuit cum Trigemina, sive Navali; atque hujus occasione aliqua de antiquo emporio, quod huic inerat, disseruntur, ejusque tres tabulae explicantur.* XVI. *In via Ardeatina sua erant circumjacentia loca, & sub Metellae sepulchro, & ad aedem s. Urbani, inter quae Gallieni circus adnumeratur.* XVII. *Per viam Appiam circumjacebant, & pagus ad Camoenas, & pagus Camoenarum, uti & pagus, qui hoc ipso tempore Statuarii nomine appellatur.* XVIII. *Duo erant vici, qui in via Latina circumjacentes erant; pagus forte Lemonius alter appellatus, alter vero situs in loco, qui nunc dicitur* Settebassi. XIX. *In via Praenestina, qui circumjaceret, suus erat ornatissimus vicus.* XX. *De viae Collatinae cursu, de Collatiae, sive castri Osae situ, deque Gabiis, & s. Juliani parietinis aliqua disseruntur. Holstenius corrigitur. Ratio proponitur, qua nullus appareat vicus, qui in Collatina circumjaceret. Fabricius carpitur.* XXI. *Viae Tiburtinae, & Nomentanae suos fuisse circumjacentes vicos, rudera depraedicant, quae in ipsis supersunt.* XXII. *In via Salaria, si qui fuerit pagus, qui circumjaceret, ignoratur. Campus Martius ad Flaminiam, & Triumphalem viam expansus, Romam extramuranam ex ea parte claudebat.* XXIII. *Triplex Urbana mensurarum ratio proponitur; at ea tantum expenditur, quae per vicos ad extrema tectorum, & ad Castra Praetoria discurrendo colligitur.* XXIV. *Duo pagi in fundo* Settebassi, *& in fundo Statuarii post Plinii tempora sunt extructi.* XXV. *Quae de magnitudine Romae apud Dionysium, & quandoque apud Plinium leguntur, hyperbolice sunt intelligenda; Nardinus tamen, & Panvinius culpantur. Frontinus Romam extra Urbem agnovit. Ligorium cachinnatur.* XXVI. *Aggreditur ostendere, aquas omnes, quarum apud Victorem, & Notitiam Imperii occurrit mentio, esse im-*

immittendas in quatuordecim Procopii aquaeductus; & quidem praetermissa Appia, Marcia, Virgine, ac Claudia, de quibus nihil est quod disputetur, a quinta Victoris exorditur, quae est Herculanea; eamque Anionis Novi ductu fuisse actam docemur. De rivo Herculaneo, qui per Urbem Marciae partem deferebat, aliqua disseruntur, & Ligorius deridetur. XXVII. *De Tepula, quae est sexta, de septima Damnata nihil disseritur; de octava vero, quae est Trajana, ex agro Sabatino in Janiculum, & in Aventinum deducta; aliqua disputantur; quumque proximis temporibus moletrinarum usui sit restituta, nonnulla proponuntur de incommodis Urbanis ex earum causa in alveo fluminis; earumque forma, quam primus excogitavit Bellisarius, proponitur.* XXVIII. *Annia, quae est nona, eadem cum Aniene statuitur. Ligorius iterum deridetur, & Pancirolus commendatur.* XXIX. *Decima, quae Alsia dicitur, eadem est cum Alsietina, quae & Augusta; quod nomen tributum quoque est rivo, in Marciam, & Claudiam sive in Appiam derivato, perperam tamen Virgini. Nardinus, & Angelonius decepti.* XXX. *Caerulea, quae undecimo adnumeratur loco, est pars Claudiae; Julia vero, quae duodecima, suo agitur ductu, & a Ligorio Venocis dicitur; qua de re ille iterum, iterumque deridetur.* XXXI. *Algentianae aquae nomen, quae est decimatertia, illi aquae videtur congruere, cujus arcus sunt ad viam Tusculanam, quique Algidum spectant. Aliqua de montibus Algido, Tusculano, atque Albano, uti & de agro Labicano, ac valle, quae interjacet expenduntur. Kircherius, & Gronovius culpantur.* XXXII. *Decimaquarta, quae est Ciminia aqua, eadem cum Sabatina demonstratur; etsi secus Pancirolo videatur.* XXXIII. *De decimaquinta, cui nomen Sabatinae, uti ex laeu Sabate derivatae, in Alsietinam fuisse immissam statuitur.* XXXIV. *Decimasexta, quae appellatur Aurelia, est ipsa Trajana. Septimiana vero, quae decimum septimum obtinet locum, eamdem esse cum decimatertia argumentatur; quaeque, uti jam est demonstratum, per Appiae dorsum in primam Regionem deferebatur, & maxime ad thermas, quae a Septimio Severo fuere Severianae appellatae.* XXXV. *Decima octava est Severiana, quae eadem dicenda cum aqua Septimii Severi, sive Severi Alexandri. Antoniniana autem, quae est decima nona, ad Marciae ductum accedebat. Kircherius in hujus perductionis auctore fallitur.* XXXVI. *De Alexandrina, quae vigesima, uti jam actum, hic loci, nibil disseritur. Vigesima prima Anio No-*

Novus; vigesima secunda Anio Vetus, sunt ex novem Frontini ductibus; & vigesima tertia Albudina ex eodem Frontino est pars Claudiae; uti quoque vigesima quarta Crabra, est ipsa Damnata. XXXVII. *Aqua Setina, & Auseja, quarum meminit Notitia Imperii, sunt eaedem ac Alsietina, & Marcia.* XXXVIII. *Aliqua disputantur de aquis, quae in ipso Urbano solo emergunt. Ligorius, & Nardinus carpuntur.*

NO-

NOBILISSIMO VIRO

ET AMICORUM

ANTIQUISSIMO JULIO

EX COMITIBUS

MONTIS VETERIS[a]

RAPHAEL FABRETTUS

GASPARIS F. URBINAS

FELICITATEM.

DISSERTATIO TERTIA

I. QUOD tibi, Juli praestantissime, tertiam hanc de Aquis Dissertationem dedicare statuerim, nemo certe plus te mirabitur. Quicumque enim antiquam,

Perque tot annorum seriem quot habemus uterque,

promotam nostram necessitudinem novit; & quisnam qui

a De Julio ex Comitibus Montis Veteris, quae hoc ipso tempore dicenda, haec pauca occurrunt. Illius familia, multis jam clara majoribus, longa annorum serie inter praeclaras familias Coloniae Fanestris recensetur. Eodem anno, quo Fabrettus, ut ex iis, quae is subdit, facile intelligitur, ex Hyppolito natus est. Romae diu, multumque vixit, litteratis viris charus, atque iis maxime, qui nocturnis horis frequentes aderant apud clarissimum Ciampinium, cujus domi omnium fere musarum chorus consedisse videbatur. Poeticam facultatem sedula cura excoluit; quod testantur aliqua typis edita, ac longe plura, quae MSC. apud haeredes reperiuntur. Superiori saeculo jam jam ad finem properante supremum obiit diem. Pietromaria Amiani Memorie Istoriche della Città di Fano, Parte I, Anno 1345, *pag.* 270. Parte II, Anno 1647,

qui alterum nostrorum novit, id ignorat ? Noster enim

Pene magis quam tu, quamque ego notus amor [a]

jure me fecisse existimabit, si concordiam istam,

. . *viridi quae coepta juventa*,

Venit ad albentes illabefacta comas [b],

quamque fatalis veluti animorum concursus; nam

Utrumque nostrum incredibili modo

Consentit astrum [c] ac

. . . *studii communia foedera sacri* [d]

junxerunt, scribendi officio colere studeam; & quod ex ea decoris mihi partum est, id praesentibus, & posteris testatum relinquam. Te vero ex incongruo hoc, ut dices, scribendi argumento, prae caeteris admiratione non levi affectum mihi videre videor, atque in haec, vel parum distantia verba prorumpere. Cur (malum) homo iste de Aquis ad me deblaterat; ad me, qui ne illarum quidem aspectum substineo, & potius vini laudes cum Homero, poetarum nostrorum principe, & magistro, pronis auribus audio ? Ut quid, inquam,

1647, *pag.* 286. Fano 1751, *in fol.* Antonio Caraccio L'Imperio Vendicato. Roma 1690, *in* 4. „ Cujus „ Poematis Julius allegoriam enodabat, & cuique cantico argumenta faciebat. „ Le Vite degli Arcadi illustri pubblicate da Gianmario Crescimbeni, *Parte* II, Vita di Monsignor Giangiusto Ciampini, *pag.* 219. Roma 1710, *in* 4. Et ibi *Part.* I, Vita di Antonio Caraccio, *pag.* 152. Roma 1708, *in* 4. Francesco Saverio Quadrio della Storia, e della Ragione di ogni Poesia *Vol.* II, *Lib.* I, *Dist.* II, *Cap.* VI, *Particel.* IX, *pag.* 562. & *Particel.* XI, *pag.* 567, „ Ubi recensetur satyra a Julio exarata, quae inscribitur „ La Scorneide „. In Milano 1741, *in* 4. & *Vol.* IV, *Lib.* II, *Dist.* II, *Cap.* IV, *Particel.* III, *pag.* 690, In Milano 1649, *in* 4.

a Tam hic, quam superior versus sunt desumpti ex Publii Ovidii Nasonis Operibus *Tom.* III. *Ille* quidem ab Epistol. ex Ponto *Lib.* IV. *Epist.* XII, *pag.* 360, *ver.* 15; hic vero, ibi quidem, sed ex Tristium *Lib.* III, *Elegia* VI, *pag.* 96, *ver.* 6. ad usum Delphini. Lugduni 1689, *in* 4.

b Ibi Epistolarum ex Ponto *Lib.* IV, *Epist.* XII, *pag.* 361, *ver.* 3, ubi hac ratione legitur

„ Hic tenor, haec viridi concor-
„ dia coepta juventa. „

c Q. Horatii Flacci *Tom.* I, Carminum *Lib.* II, *Ode* XVII, *pag.* 222, *ver.* 21, in usum Delphini. Parisiis 1691, *in* 4.

d Ovidius ubi nuper, *Epist.* XIII, *pag.* 364, *ver.* 11.

quam, mihi irrequietas istas suas suburbanas circuitiones, veluti surdo fabulam narrat; mihi, qui Urbi, & otio adeo addictus sum, ut ne Tusculanas quidem rusticationes, amoenissimas quamvis, unquam appetiverim; & quicquid extra Urbem agri jacet, *extra anni, solisque vias* esse videatur? Attamen ego, veniam praefatus, hac vice, & forsan primum, a te dissentire cogor; cum non una suppetat ratio, cur tibi potissimum, prae amicis omnibus, haec tractatio nuncupanda veniat. Quamquam enim, & Homeri studiosissimum, nec eo minus vinosum, poetica, ut puto, jactantia te nobis ostendas. Quia tamen tibi lyricam poesim sequi, Pindarumque potius, quam Homerum imitari visum fuit; non male admodum Pindarico vati vetus aquarum Romam intrantium copia describetur, cum ipse Pindarus [a] in limine suorum carminum *Optimam esse aquam* praedicaverit. Praeterea, cum nos XIV aquarum ductus, tempore Procopii extantes, requiramus, ex quibus, decem omnino deperierunt; ex reliquis autem quatuor; Crabra, sive Damnata, omnium sordidissima, ipsoque aspectu foeda, non solum hortorum rigationi, ut olim, sed pellibus a laniario detergendis inservit; Virgo, ad nihilum fere redacta, & nomine suo indigna, tanquam in rivum Herculaneum; quem olim refugiens, Virginis nomen obtinuisse dicitur; maxima sui parte effusa, & quassatis ductibus perflua; Trajana, immissa nuper ex Sabatino lacu aqua, ne gravius dicam, deterior reddita, & molis in clivo Janiculi, ut olim, trudendis, teste eodem Procopio [b], merito destinata; Alexandrina de-

Ex quatuordecim aquaeductus, quatuor tantum supersunt; quaeque per eos diffluunt aquae, suis laborant vitiis.

R

a Pindari Olimpia, Ode I, *pag.* 9. Excudebat Henr. Stephanus 1566, *in* 12.

b Procopii Caesariensis De Bello Gotico *Lib.* II *Cap.* XIX, *Tom.* I, *pag.* 359, *Lit.* B. Interprete Claudio Maltreto. Parisiis 1662, *in fol.*

DISSERTATIO TERTIA

denique, ut a priscis Romanis diu spreta, ita hodie, ut plurimum spernenda, quum imbribus turbetur, & limosa saepe saepius adveniat. Tot ergo aquarum damna, quis alius constantius legendo ferat, quam tu, qui, sive pyrrhonia prorsus indifferentia, & ἀπαθείᾳ, gravissima quaeque transmittere, sive perpetua aquae abstinentia, re optima carere assuetus es? Jam vero, sedentaria tua prorsus studia, imo unicum sedendi studium, summaque hujus suburbani agri, nec prope, nec procul unquam per te inspecti ignoratio, me compellunt, ut quemadmodum te in externa Geographia optime versatum scio; ita in hac domestica Romanarum rerum cognitione, meis assiduis excursionibus otium tuum juvare, atque instruere procurem. Id enim praecipue

Illud amicitiae sanctum, & venerabile nomen a;

quinimo ipsius humanae societatis vinculum expostulat, ut alter alteri prosit, & quae sibi quaesivit, in usum aliorum conferat;

Sed tamen amoto quaeramus seria ludo b.

Quae sequenda sit ratio in antiquo Suburbano agro dimetiendo.

II. Nostri moris est, Chartam Topographicam cum elaborata, quantum fieri potuit, viarum directione, & celebriorum veterum monumentorum collocatione praeparare, ad faciliorem dicendorum captum; si usquam alibi utilem, hic certe, ut videbis, maxime necessariam. *Tab. I.* In ea, aliqua mihi concedi nunc postulo, quae alibi plenius probaturus sum; hoc est, primo, itinerum mensuras non a Milliario Aureo in capite fori, ut multi putarunt; sed a veteri portarum situ ante productionem moenium ab Aureliano factam

a Ovidii Nasonis *Tom.* III, Tristium *Lib.* I, Elegia VIII, *pag.* 31, *vers.* 5, ad usum Delphini. Lugduni 1689, *in* 4.

b Q. Horatii Flacci Satirarum *Lib.* I, Satira I, *pag.* 508, *ver.* 27, in usum Delphini. Parisiis 1691, *in* 4.

ctam incoepisse. Item, ambitum veterum murorum valde angustum fuisse, nempe per crepidines collium, Tiberis fluenta ab occasu, & aggerem Servii, sive Tarquinii Superbi ab ortu processisse. Unde, & cognitae aliquot locorum distantiae, & viarum directiones, ac praecipue Latinae ab Appia extra Urbem cum Strabone [a] derivatio, de qua in prima Dissertatione [b] longus fuit sermo, optime a variis recentiorum absurditatibus vindicantur.

Dissertatio Tertia

Collinae, Viminalis, & Exquilinae portae situs.

III. Et ut ibi paucis de Capena [c] suo loco restituenda egimus, paulloque infra de Ostiensi, seu alia, quae diverso forsan nomine ad eandem viam fuit, idem conabimur; ita hic eadem brevitate, de situ portarum Collinae, Viminalis, & Esquilinae, quae orientale illud Romae latus claudebant, ad chartae declarationem non minus, quam ad veterum scriptorum intellectum breviter pertractabimus.

Omnes istas tres ad aggerem positas fuisse, Strabo [d] testis est. *Complevit*, ait ille de Servio, *murum, adjectis Urbi Exquilino, & Viminali collibus; quae omnia cum facile capi extrinsecus possent, fossam altam egerunt, terraque intro recepta, aggerem sex circiter stadiorum in interiore fossae margine fecerunt, murosque, & turres in eo constituerunt a Collina porta usque ad Exquilinam; tertia porta Viminalis sub medio est aggere.* De Collina, & Esquilina aggerem comprehendentibus, simile quid habetur apud Dionysium, qui Viminalem quidem omittit, sed a loco per Strabonem designato non propterea excludit. *Ea vero urbis pars, quae facillime expugnari poterat, ab Esqui-*

a Strabonis Rerum Geographicarum Tom. I. Lib. v, Italia, *pag.* 362, *Lit.* A, & B. Amstelaedami 1707, *in fol.*

b Supra *num.* XII, *pag.* 23.

c Ibi *pag.* 24.

d Ubi supra, *pag.* 358, *Lit.* B.

DISSERTATIO TERTIA

quilina porta usque ad Collinam, opere manufacto munita est; nam & fossa ante eam ducta est lata pedes centum & amplius, qua minimum est lata, alta triginta, murusque fossae imminet, alto, & lato aggere intrinsecus suffultus, ita ut nec arietibus quassari, nec funditus actis cuniculis everti possit. Hujus loci longitudo est ferme septem stadiorum, latitudo vero quinquaginta pedum [a] *&c.*

Summa igitur VII stadiorum juxta Dionysium longitudo, si a Collina porta, parum a crepidine Quirinalis distanti, explicari incipiat, procedendo per jam dictum aggerem, cujus certa durant in vinea patrum Chartusianorum, & successive in hortis Perettis vestigia, ante ecclesiam s. Eusebii, plus minus, finietur; ad ipsamque portam Esquilinam quodammodo manuducet; de qua adeo inter se antiquarii digladiantur, & in re aperta, tam foede caligarunt. Inter haec extrema, diviso rursus aggere, patebit Viminalis porta inter utramqae, Collinam, & Esquilinam, quae propterea optimo jure ea erit, quae aliquando *Inter Aggeres* appellata fuit; tanquam ea, quae *Sub medio est aggere*, ut Strabo ait [b]; hoc est ubi aggerem a porta Collina eousque rectum procedentem, flecti, & in duos dividi, etiam hodie cernimus.

Et quia veterum, receptissimorumque auctorum monumentis, & loci ipsius naturae insistimus, neque hic omnia recentiorum placita confutare vacat; sed solum in transitu, iter nostrum, sentibus, & offendiculis, qualia praedicti passim sparserunt, liberare proposuimus; satis proinde nobis erit, oculis, & considerationi subjicere, hac, non exquisita arte, sed sim-

a Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum Tom. I, *Lib.* IX, *pag.* 595, *num.* LXVIII, *vers.* 47, Oxoniae 1704, *in fol.*

b Ubi supra.

ſimplicius confecta delineatione, quam bene viae omnes, quae ex hac parte initium ſumunt, loco quem portis aſſignavimus, & communi, quam alibi expendimus, caeterarum viarum directurae reſpondeant. Sic enim quiſque proprio ratiocinio, ex ſola locorum conſideratione aſſequetur, quod plurimi ex recentioribus ignorarunt, qui vias, & unde illae exibant portas non advertentes, varia unus adverſus alium ſtatuerunt. *Tab. II.*

Praeneſtina, & Labicana via a porta Eſquilina prodibant.

IV. Poſita igitur hac noſtra locorum ordinatione, a porta Eſquilina optime, & inflexo tramite utraque via, Praeneſtina ſcilicet, & Labicana, quae ab ea ſecundum Strabonem [a] prodibant, continuatae apparent. Quamvis enim modo Praeneſtina, uſque ad arcum portae Majoris cum Labicana confundatur; attamen videre eſt veterem Praeneſtinae ductum, per portam, quae in gratiam hujus viae relicta fuit ab Aureliano in productione moenium, modo clauſam, & exinde ejuſdem viae veſtigia; quae a porta Majori nulla apparent, niſi poſtquam ad laevam deviando, veterem Praeneſtinam aſſequamur. Cujus etiam viae, ad dictam portam clauſam ferentis, ſulcum intra recentia Urbis moenia Nardinus [b] deſcribit; manetque initii veſtigium, ſecundum latus ſeptentrionale emiſſarii Claudiae, alias prima noſtra Diſſertatione [c] deſcripti; ideoque denormati, & a recto angulo utrinque recedentis, ut hinc ad dexteram Labicanae viae; inde vero ad laevam Praeneſtinae rectiſſimum indicet ductum. In quo ab emiſſario ad dictam portam clauſam itinere, obviam fit templum illud decagonum in vinea Cultella, quod non temere aliqui Minervae Medi-

Minervae Medicae pantheum.

a Ubi ſupra *pag.* 362, *Lit.* B.

b Famiano Nardini Roma Antica *Lib.* 1, *Cap.* IX, Delle Porte del Re Servio, *pag.* 40, & *ſeq.* Roma 1704, *in* 4.

c Supra *pag.* 20, *num.* XII

Collatina, & Tiburtina via a porta Viminali.

dicae pantheum, ita a rotunditate appellatum, & in hac v regione Esquilina, per Sextum Rufum [a] repositum fuisse, autumant. Simile quid prorsus a porta Viminali, sive inter Aggeres in duabus viis Collatina, & Tiburtina contingit; quae & ab ea rectae exeunt, parique compendio, porta ad viam Tiburtinam occlusa; hanc enim eam esse dico, quae ad latus meridionale Castri Praetorii, cum certissimis viae veteris vestigiis apparet; per arcum ad viam Collatinam, detorto ad laevam itinere, Tiburtinam viam sub Aede divi Laurentii petere coegerunt. Sic denique porta Collina suas vias, Nomentanam, & Salariam ad veterum auctorum mentem, aliarumque viarum normam rectas emittet; quamquam Fabricius [b] scribat, *Viam Salariam a porta unde oriretur nomen sortitam*. Nam apud veteres, viam quidem Salariam, sed non portam; Collinam autem portam, sed non viam leges. Ex quo Festus [c], Agonensis, seu Aegonensis, quae illi Collina porta est, Salariaeque viae meminit,

Nomentanae & Salariae viae iter a Collina porta.

In vias quum inciderent ductuum arcus, ornatiores, & ampliores extructi.

Quoniam autem viae olim ante aquas perductas stratae erant; ideo ii, qui aquas, vel duxerunt, vel restituerunt, ubi ad vias pervenerant, ad earum ornatum, neve illae angustarentur, praecipuo, insignique opere arcus ampliabant, ut Claudium ad Labicanam in fornice recentis portae Majoris, & Augustum ad Collatinam, sub obliquis angulis, ut viae se conformaret, erecto arcu, ut alibi dictum est [d], fecisse vidimus.

a Sextus Rufus de Regionibus Urbis, *Colum.* 30, *Lit.* A. In *Tomo* III, Thesauri Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesti. Trajecti ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

b Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae, *Cap.* v, De viis intra, & extra Urbem *colum.* 410, *Lit.* B. in citato III. *Tomo* Antiquitatum Romanarum.

c Sexti Pompei Festi De Verborum significatione *Lib.* 1, *pag.* 17, *ver.* 4, in usum Delphini. Lutetiae Parisiorum 1681, *in* 4.

d In Dissertatione I, *num.* VII, *pag.* 15; *num.* XV, *pag.* 35, & *seq.*

mus. Quos proinde arcus pro portis veteris Urbis, male recentiores acceperunt; de earum nominibus statuendis, inter se, ut in re minime veritati innixa, discrepantes, frustraque soliciti.

De duplici Aggere Nardini sententia exploditur.

V. Necesse tamen est lapsum Nardini, nobis obstantis, corrigere, qui alium aggerem praedicto proximum attexuit, quasi iste Servii fuerit, & alium Tarquinio tribuere opus sit, ex auctoribus male intellectis, quos pro hac nova, paceque tanti viri dicam, absurda opinione adducit. Ego enim ne Mercurio quidem dicenti crederem, plus quam unum aggerem ad orientem, sive adversus Gabios, quae duo idem sunt, quamvis Nardinus distinguere conetur, unquam stetisse. Nam si de Livio, & Strabone, quos Nardinus [a] testes facit, quaestio habeatur, nil ultra dicent, nisi Servium complevisse murum ex hac parte, & ad Quirinalem, quod Ancus Martius omiserat, ut ait Strabo [b]; vel universe, aggere, fossis, & muro Urbem circumdedisse, ut Livius [c]; negabitque insuper Strabo [d], suo tempore Esquilinam portam praecipuam, ex qua duae celebres viae exibant, *Uti superfluam clausam fuisse*, ut falso Nardinus [e] ex eo deducit; & rursus tamquam rei certissimae insistit [f]. Dionysius [g] autem, praeterquam quod de Servio tanquam aggeris ullius auctore nil loquitur, conqueretur, quod se Graeca pro-

a Famiano Nardini Roma Antica, *Lib.* IV, *Cap.* II. La parte dall'Esquilie, ch'è tra santa Croce in Gerusalemme, e la porta di s. Lorenzo detta Monte Oppio, *pag.* 159. Roma 1704, *in* 4.

b Ubi supra *pag.* 358, *lit.* B.

c Titi Livii Patavini Historiarum *Tom.* I, *Lib.* I, *Cap.* XLIV, Lustrum a Servio conditum, *pag.* 105, *ver.* 8, in usum Delphini. Venetiis 1714, *in* 4.

d Ubi supra, *pag.* 362, *lit.* B.

e Famiano Nardini Roma Antica, *Lib.* I, *Cap.* IX Delle Porte di Roma del Re Servio, *pag.* 41. In Roma 1704, *in* 4.

f Ubi supra *pag.* 42.

g Dionysii Halicarnassensis *Tom.* I, Antiquitatum Romanarum *Lib.* IV, *pag.* 243, *num.* LIV, *ver.* 38, Joanne Hudsono edente. Oxoniae 1704, *in fol.*

DISSERTATIO TERTIA

proprietate loquentem barbare verterit. Μᾶλλον δέ ὁ Ταρκύνιος ἐνεργὸς ἦν, καὶ τῆς πόλεως τὰ πρὸς τοὺς Γαβίους φέροντα τοῦ περιβόλου, διὰ πολυχειρίας ἐξωχύρου, τάφρον ὀρυξάμενος εὐρυτέραν, καὶ τεῖχος ἀνεγείρας ὑψηλότερον, καὶ πύργοις διαλαβὼν τὸ χωρίον πυκνοτέροις. Quae verba ita latine sonant, *Tarquinius vero in hoc opere magis occupatus fuit; & eam murorum urbanorum partem, quae Gabios fert, ingenti operarum muro communiit, & circumducta latiore fossa*, eam intellige, quam Servius duxerat, *& muris altius*, ac olim Servius constituerat *erectis, & frequentioribus turribus per modica interstitia additis*. Non enim bona fide egit Nardinus, qui verbis illis τάφρον ὀρυξάμενος εὐρυτέραν, & τεῖχος ἀνεγείρας ὑψηλότερον, quae perfectionem alieni, & jam existentis operis denotant, genuinam significantiam abstulit, ut opus de integro temere, & sine auctore confingeret [a]. Parumque dixi, cum sine auctore dixi, quia potius, tam Dionysius, quam Strabo manifesto repugnant; dum ille, ut ex aliis antecedentibus verbis colligitur, integram circumquaque Urbis Romae, triplicisque generis munitionem describit, prout L. Aebutio, & P. Servilio Prisco Consulibus, LXXX scilicet post ejectos Reges anno, reperiebatur; qua nempe, *Erant autem muri partim in collibus siti, & saxis praeruptis ipsa loci natura muniti, & exiguo praesidio indigentes*; itemque, *Partim Tiberi fluvio muniti*; & demum ad rem nostram, *Ea vero Urbis pars, quae facillime expugnari poterat, ab Esquilina porta usque ad Collinam ope-*

[a] Famianus enim Nardinus *Roma Antica Lib.* IV, *Cap.* II, *pag.* 159, *edit. citat.* hac utebatur versione. „ Partem illam Urbis, quae in Gabinos prospiciebat, magna operariorum multitudine cinxit aggere, „ latam egerendo fossam, ibique „ magis, quam alibi murum erigen„ do, crebrisque turribus munien„ do. „

opere facto munita est[a]; hoc est, *Ab oriente* cum Plinio[b] suo. Hanc tamen partem, & plagam, nonnisi ab Esquilina ad Collinam portam ibi considerat. Strabo autem, postquam completum undique murum, & unicum tantum ad partem minime tutam aggerem recenset, *Hujusmodi est Romae munitio*[c], tandem concludit, ut omne aliud muniminis additamentum excludat.

Urbana moenia ad Lipsii, & Cluverii consilium non sunt dilatanda.

VI. Communis haec nihilominus in pluribus hujus aevi scriptoribus moenia veteris Romae ampliandi libido, haec, aliaque non absimilia fingere compulit. Et tamen, ut pluries dixi, & supra ex Dionysio accepisti, Tiberis, tumuli, collium rupes, & agger Urbem claudebant. Id quod de eo, quo scribebat tempore intelligi voluit, ut ex his verbis patet. *Cujus ambitus tum temporis erat eadem magnitudine qua Athenarum circuitus*[d]. Cui adhuc comparationi non acquiescentes Lipsius[e], & Cluverius[f], & quotquot eos sequuti sunt, ne Romae, sive potius Urbis amplitudinem imminuere viderentur, & quae de ejus moenium contractione Dionysius[g] alibi quoque dixerat, extenuando, ut ratio postulabat, acciperent, Athenas ipsas ultra modum amplificarunt, & longos muros, Muny-

S chiam,

a Dionysius Halicarnassensis ibi *Lib.* IX, *pag.* 595, *numer.* LXVIII, *a ver.* 39 *ad* 48. *Edit. cit.* Juxta Catonis chronologiam exacti sunt Reges anno V. C. 245, & juxta Varronem anno 247; Aebutius vero, & P. Servilius Priscus consulatum gesserunt, juxta eundem Catonem, & Varronem anno 291, vel 293. Itaque non octoginta annos post exactos reges, sed ad summum quadraginta sex.

b C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* I. *Lib.* III, *Cap.* V, *Sect.* IX, *pag.* 332, *ver.* 7, in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

c Ubi supra *pag.* 358, *lit.* B.

d Dionysius Halicarnassensis in loco nuper citato.

e Justi Lipsii Operum *Tom.* III, De Magnitudine Romana *Lib.* III, *Cap.* II; *pag.* 611, *& seq.* Lugduni 1613, *in fol.*

f Philippi Cluverii *Tom.* II Italiae Antiquae *Lib.* III, *pag.* 855, *& seq. num.* 40. *Edit. cit.*

g Dionisii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum *Tom.* I, *Lib.* IV, *colum.* 209, *& seq. num.* XIII, *ver.* 48. *Edit. cit.*

DISSERTATIO TERTIA

chiam, Astu, Piraeeum portum, & murum Phalaricum, octoginta quamvis ante annos divulsa ab Athenis membra, in comparationem assumpserunt. Vide in hoc P. Donatum [a], qui plene non minus, quam ingeniose Lipsium, & Cluverium confutat. Hujus enim auctoris eo libentius meminimus, quo non solum nostra haec studia plurima eruditione locupletavit; verum etiam, quia pondus illis suo exemplo, decusque addidit, dum ea piissimo, & gravissimo sene indigna non esse ostendit; id quod de P. Athanasio quoque Kircherio, licet aliquando inter nos non conveniat, ex animo dictum volo.

At quomodo in angustum redactis moenibus, prima, quam suo loco afferemus, mensura Plinii [b] de ambitu Urbis, ad XIII, & amplius milliaria adhuc ascendere possit, alibi pertractabimus. Et si alii LXX ejus passuum M ad VII contrahere ausi sunt, nos quoque forsan haec XIII ad VIII, unica parum immutata nota, reducere non verecundabimur. Quia hodie nil amplius, quam debitam veterum portarum collocationem, & ex eisdem rectas viarum deductiones, hoc praeambulo, brevique examine reportare intendimus; id quod utcumque assequuti, jam ad propositam materiem calamum convertimus.

Romani Imperii magnitudo ex ipsis aquaeductibus intelligitur.

VII. Aquarum ductus non solum inter tria in Urbe miranda Dionysius meritissimo reposuit, dum inquit, *Ego certe in tribus magnificentissimis Romae operibus, unde maxime imperii magnitudo apparet, aquaeductus pono, & vias stratas, & cloactas factas, non solum ipsius operis utilitatem considerans; . . . sed etiam impensarum magnitudinem, quam vel ex hac una*

a Roma Vetus ac Recens auctore Alexandro Donato *Lib.* I, *Cap.* XIX, *pag.* 61, *& seq.* Romae 1665, *in* 4.

b Infra *numer.* XXIII.

una re quivis conjicere potest, sequutus C. Aquilium dicendorum auctorem, qui refert neglectas aliquando cloacas, nec amplius aquam transmittentes, a Censoribus purgandas, & reficiendas mille talentis locatas fuisse [a]. Quae eadem maxime miratur Strabo [b]. Sed primum, & praecipuum Romanae magnitudinis indicium, specimenque dederunt; ita ut vere, graviterque Plinius dixerit [c]. *Quod si quis diligentius aestimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis, villis, spatioque advenientis extructos arcus, montes perfossos, convalles aequatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum*. Cui concinit illud Frontini [d], *Ad tutelam ductuum, sicut promiseramus, divertimus, rem enixiore cura dignam, cum magnitudinis Romani Imperii id praecipuum sit indicium*. *Quod enim illuc*, ut de Roma Cassiodorus [e] ait, *Flumina, quasi constructis montibus perducuntur, naturales credas alveos soliditates saxorum, quando tantus impetus fluminis, tot saeculis firmiter potuit sustineri*. Quae omnia, poetica grandiloquentia ita superavit Rutilius [f],

Quid loquar aerio pendentes fornice rivos,
Qua vix imbriferas tolleret iris aquas?
Hos potius dicas crevisse in sidera montes,
Tale Giganteum Graecia laudat opus.

S 2 VIII. De

a Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum *Lib.* II, *Tom.* I, *pag.* 191, *ver.* 41. Oxoniae 1704, *in fol.*

b Strabonis Rerum Geographicarum *Tom.* I, *Lib.* V, *pag.* 360, *lit.* A. Amstelaedami 1707, *in fol.*

c C. Plinii Natur. Histor. *Tom.* V, *Lib.* XXXVI, *Cap.* XV, *pag.* 317, *ver.* 7, in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

d *Art.* CXIX, *pag.* 204, *ver.* 11. *Edit. cit.*

e Aurelii Cassiodori *Tom.* I, Variarum *Lib.* VII, Formula VI Comitivae Formarum Urbis, *pag.* 113, *colum.* I. Rotomagi 1679, *in fol.*

f Cl. Rutilii Numatiani Galli Itinerarium *Lib.* I, *ver.* 97, *pag.* 4. Amstelaedami 1687, *in* 12.

DISSERTATIO TERTIA

Frontinus, & Plinius nihil sibi in numero aquaeductuum adversantur.

VIII. De numero eorum, post Augusti tempora usque ad Frontinum, minime dubium est, quia ipse novem recenset, eorumque originem, capacitatem, & rivi in longum mensuram, distincte, atque ordinate describit. Nec enim contradicit Plinius [a], qui *Septem amnes, corrivatos in cloacas ab Agrippa in Aedilitate* tradit, ut Nardinus [b] male sibi objecit, ut pejus adhuc respondeat, Juliam, & Tepulam, quia junctae adveniebant, pro unica reputari, & Alsietinam, Tiberi dirimente, excludi. Quia simplex, ac germana solutio hujus imaginariae inter Plinium, & Frontinum discrepantiae, in sola diversitate temporum consistit. Nam cum Plinius factum Agrippae recenseat, bene septem tantum aquas ab eo in cloacas immissas refert, quia Claudia, & Anio Novus nondum extabant, sed longo post tempore caeteris additae fuerunt. Et si frivola ista ratio; *Quoniam ante Frontini aetatem uno eodemque rivo erogarentur*; aliquo loco habenda esset; cur Claudia cum Aniene nova, quae eodem pacto ex Frontino [c], *Extra Urbem proprio quaeque rivo erogabantur*, *& intra Urbem confundebantur*; pro una tantum accipi non debuissent?

Nec Victor, nec Notitia quicquam certi docent de

IX. Posterioribus vero a Frontino saeculis, uti novae in veteres specus aquae corrivatae fuerunt, ita & novorum ductuum Urbi, eisque aedificiis, quae Urbi

a Ubi nuper, *pag.* 310, *ver.* 5. Cujus sane ipsa verba haec sunt. „ A. M. Agrippa in Aedilitate post „ Consulatum, per meatus corrivati „ septem amnes, cursuque praecipiti „ torrentium modo rapere atque au- „ ferre omnia coacti, vada ac latera „ quatiunt: aliquando Tiberis re- „ tro infusi recipiunt fluctus, pu- „ gnantque diversi aquarum impetus „ intus: & tamen obnixa firmitas re- „ sistit. „

b Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* VIII, *Cap.* IV, *pag.* 519. Roma 1704, *in* 4. Quo in loco haec scribit „ Per risposta si consideri, „ che la Giulia, e la Tepula ve- „ nendo prima di Frontino meschia- „ te insieme, furono con ragione „ poste da Plinio per un sol fiu- „ me. „

c *Art.* LXXVI, *pag.* 155, *ver.* 1. *Edit. cit.*

Urbi continentia sunt, accessio facta fuit. Quot vero ductus ultra veteres accreverint, neminem adhuc scripsisse reperimus, frustraque apud Publium Victorem, & Notitiam Imperii requirimus; quia nedum hi auctores notabiliter inter se variant; sed eodem pacto de principalibus ductibus, ac de aquis, quarum plures aliqui admittebant, loquuti sunt; unde mira apud recentes scriptores suborta fuit confusio. Ita enim aquas numerat Victor in Epilogo.

Dissertatio Tertia

de aquarum numero, quae in Urbem posterioribus saeculis fuere perductae.

AQUAE XX.

I	*Appia*	*XI*	*Caerulea*
II	*Marcia*	*XII*	*Julia*
III	*Virgo*	*XIII*	*Algentiana*
IV	*Claudia*	*XIV*	*Cimina*
V	*Herculea, alias Herculanea*	*XV*	*Sabatina*
VI	*Tepula*	*XVI*	*Aurelia*
VII	*Damnata*	*XVII*	*Septimiana*
VIII	*Trajana*	*XVIII*	*Severiana*
IX	*Amnia, alias Annia*	*XIX*	*Antoniniana*
X	*Alsia, alias Alsietina, alias Alsientina, quae & Augusta*	*XX*	*Alexandrina*[a]

Notitia autem Imperii diversimode aquas suas ita disponit.

AQUAE XIX.

I	*Trajana*	*V*	*Martia*
II	*Annia*	*VI*	*Herculea*
III	*Alsia*	*VII*	*Julia*
IV	*Claudia*	*VIII*	*Augustea*

IX Ap-

a P. Victoris De Regionibus Urbis *Lib.* 1, *colum.* 51. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* III. Trajecti ad Rhen. &c. 1696, *in fol.* Quae quidem editio recenset ampliorem aquarum numerum, quam ellens in volumine, quo Fabrettus utebatur. In eo enim erant tantum viginti; at in editione prolata viginti quatuor numerantur. Subjicitur namque Anio novus, Anio vetus, Albudina, Crabra.

DISSERTATIO TERTIA

IX	*Appia*	*XIV*	*Damnata*
X	*Alsietina*	*XV*	*Virgo*
XI	*Setina*	*XVI*	*Tepula*
XII	*Ciminia*	*XVII*	*Severiana*
XIII	*Aurelia*	*XVIII*	*Antoniniana*

XIX Alexandrina [a]

Procopius XIV adnumerat, cui assentiendum.

X. Procopius tamen, auctor caeteroqui accuratissimus, & rerum Romanarum diligens investigator, in hoc labyrintho filum porrigere videtur, his verbis. Ρώμης δὲ ὀχετοὶ ιδ' μὲν τὸ πλῆθος εἰσίν· ἐκ πλίνθου δὲ ὀπτημένης τοῖς πάλαι ἀνθρώποις πεποίηνται, ἐς τοσοῦτον εὔρους καὶ βάθους διήκοντες, ὥστε ἀνθρώπῳ ἵππῳ ὀχουμένῳ ἐνταῦθα ἱππεύειν δυνατὰ εἶναι. Hoc est, *Sunt aquaeductus Romae XIV numero, e coctili latere structi quondam, adeo lati, altique, ut eques intra illos equitare possit* [b]. Cui, ut proprie de ductibus, non vero de aquis, ut generatim alii auctores, loquenti, fidem accommodabimus; & huic veluti stabili fundamento innixi, ipsos aquaeductus indicare pro viribus nitemur.

Ductus Crabrae, sive Damnatae est decimus Procopii.

XI. Novem Frontinianos jam cognitos, & alibi a nobis [c] examinatos, iterum hic referre, crambemque recoquere, superfluum esset; sed solum aquas ipsas a P. Victore, & Notitia relatas, post suppletos XIIII Procopii ductus, unicuique eorum applicabimus. Ultra novem, inquam, qui in Frontino describuntur ductus; Appiae scilicet, Anionis, qui postea, ad distinctionem, Vetus vocatus fuit, Marciae, Juliae,

Te-

a Descriptio Urbis Romae incerti Auctoris, qui forte vixit sub Honorio, aut Valentiniano, edita a Philippo Labbaeo cum Notitia Dignitatum Imperii Romani, *pag.* 145, *& seq.* Parisiis 1651, *in* 12.

b Operum Procopii Caesariensis *Tom.* 1, De Bello Gotthico *Lib.* 1, *Cap.* XIX, *pag.* 359, *& seq. lit.* D. Parisiis 1662, *in fol.*

c Dissertatio I. De Aqua Alexandrina *pag.* 11, *& seq. num.* V.

Tepulae, Alsietinae, Virginis, Claudiae, & secundi Anionis, qui Novi appellationem meruit; alium, hoc est decimum aquaeductum ex Frontino petere possumus, eritque aquae Crabrae, quae praeter caput Juliae transfluebat, ut ipse ait [a], hoc est, ad dextram viae Latinae, uti & Julia concipiebatur [b]. Licet enim ibidem subdat Frontinus *Hanc aquam ab Agrippa emissam*, id est, a ductu Juliae exclusam, *quia ejus usum improbaverat, sive quia Tusculanis possessoribus relinquendam credebat* [c]; constat nihilominus, postea, non quidem in Juliam amplius receptam, sed particulari rivo, quem & hodie occupat, Romam perductam fuisse. Vestigia siquidem antiquitatis hujus ductus manent, tam in vetusto opere cataractae, sive emissarii ad IX lapidem viae Latinae, sub magnis quibusdam ruderibus, *Li Centroni* nuncupatis; ubi recepta in subterraneo specu ea aquae quantitate, quam rivus, quem diximus, manufactus Romam defert, reliqua per agrum Romanum in Anienem fluvium transmittitur; quam etiam in hac eadem specus apertura priscam magnificentiam redolente, ubi per IIII fere stadia terram subit, ut superato medio jugo, facile ad urbem, declivi semper exinde itinere, devehi valeat. Augeri hodie rivum aquae Crabrae ex aquis Julia, atque Tepula, quae perruptis ductibus in eandem vallem Albanam influunt, ex se patet; quod tamen, veluti arcano quodam amici monitu, divulgavit Martinellus [d].

Utque

a *Art.* IX, *pag.* 40, *ver.* 7: *Edit. citat.*

b Ubi supra *pag.* 39, *ver.* 1. *Edit. citat.*

c Ibi *pag.* 40, *ver.* 7. *Edit. cit.* Cujus loci Frontiniani verba Fabrettus nonnihil detorsit, quamquam sensus est idem prorsus.

d Roma ex Ethnica Sacra a Floravante Martinello exposita *Cap.* VII, *pag.* 31. Romae 1653, *in* 8.

DISSERTATIO TERTIA

Utque olim in agro Tusculano, *Ea namque est, quam omnes Villlae tractus ejus*, Frontino teste [a], *per vicem in dies, modulosque certos dispensatam accipiant. Sed, non eadem moderatione*; ita forsan eadem regula apud Urbem dispertiebatur, deque ea, ac simili dispensationis modo per modulos, spatiaque temporis inaequalia dividendo, intelligi potest hoc fragmentum lapidis, quod in horto S. Mariae in Aventino visitur. *Tab. III.*

Crabra, sive Damnata alia est ab Almone.

Damnatam postea hanc aquam vocatam fuisse, locus idem Frontini mox allatus indicio est, qui dum *Emissam, improbatam*, atque *exclusam* memorat, nomen damnatae effingendi occasionem dedisse videtur; praesertim, cum tam Victor, quam Notitia, ideo *Crabrae* nomen omittant, quia *Damnatam*, uti re ipsa non diversam, retinuerint. Ex supra descripta origine, & decursu aquae Crabrae, sive Damnatae, palam fit, aliam esse ab Almone, qui inter Ostiensem portam, & templum D. Pauli, Tiberi miscetur; ut omissis aliis profanorum scriptorum auctoritatibus, sequens D. Gregorii [b] assertio evincit, *Adjicientes etiam eidem cessioni hortos duos inter Tiberim & porticum ipsius Ecclesiae, euntibus a porta civitatis parte dextera, quos dividit fluvius Almon*. Proximi namque fontes; unde *Cursu brevissimus Almo* Ovidio [c] dictus fuit, a remotis Crabrae longo terrarum divortio dividuntur. Itaut minime admittenda sit P. Kircherii [d] traditio. *Ipsam aquam Crabram in urbe, Almonis nomi-*

ne

a *Art.* IX, *pag.* 41, *ver.* 2. *Edit.* *citat.*

b S. Gregorii Registri Epistolarum *Lib.* XIV, *Epistola* XIV, *colum.* 1273, *lit.* C. Parisiis 1705, *in fol.*

c P. Ovidii Nasonis Metamorph. *Lib.* XIV, *pag.* 517, *ver.* 14, ad usum Delphini *Tom.* II. Lugduni 1689. *in* 4.

d Athanasii Kircherii Vetus, & Novum Latium *Lib.* I, *Part.* II, *Cap.* II, *pag.* 62, *colum.* 2. Amstelaedami 1671, *in fol.*

ae indigitari; nec alius Fabricii [a] consimilis error, Appiam cum rivo Crabrae inscite confundentis.

Disser-
tatio
Tertia

Sed quocumque tandem nomine vocetur iste, quem pro decimo reponimus, aquaeductus; non ideo a numero aquaeductuum Procopii excludendus venit, quia non ex cocto latere extructus sit, sed subterraneus ille rivus, in ipsa rupe excavatus ostendatur. Quia non ita rigide accipi debent Procopii verba, ut omnes, totosque ductus, lateritio opere ubique constitisse intelligamus. Nam & specus aquarum Alsietinae, & Virginis, ut plurimum in topho indigena adaperti fuerunt; & omne opus supra terram tam Marciae, quam Claudiae, non nisi ex lapide quadrato extructum est. Sufficit enim ad fidem verborum Procopii, ea in pluribus, licet non in omnibus verificari.

Aquaeductus qua ex materiae plerumque sint constructi.

Simile est quod Procopius omnibus hisce Aquaeductibus attribuit, *Id* videlicet *latitudinis, & profunditatis, ut homini equo insidenti hic equitandi facultatem praebeant*. Nam specus aliarum, sex, septemve pedum profunditatis, virum, & equum (modo is equum loro apprehensum traxerit) aegre forsan admittebant; Juliae vero, ac Tepulae, latitudinis pedum duorum, profunditatis pedum trium ac semis, ne pygmaei quidem, arietis, capraeve dorso insidentis, quales eos describit Plinius [b] capaces fuerunt.

Quae fuerit eorum latitudo, & profunditas.

Valde autem miror, inventum fuisse, qui [c] in suis ad Frontinum Notis hanc ductuum in altum capacita-

Keuchenius carpitur.

T tem,

a Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae, *Cap.* iv, *colum.* 405, *lit.*C. in Thesauro Antiquitatum Romanarum congesto a Joanne Georgio Graevio *Tom.*III. Traject. ad Rhen. 1696, *in fol.*

b C. Plinii Natur. Histor. *Lib.*vii, *Cap.* ii, *pag.* 13, *vers.* 5, in usum Delphini *Tom.* iI. Parisiis 1685, *in* 4.

c Is est Robertus Keuchenius, cujus Fabrettus ipse postea meminit, quique suas notas in Frontini Commentarium de Aquaeductibus Urbis Romae edidit Amstelaedami anno 1661, *in* 8.

DISSERTATIO TERTIA

tem, sive, ut Procopius vocat, *profunditatem*, cum ea altitudine, quam Frontinus in operis prooemio se traditurum pollicetur; quae nulla alia ibi dicenda est, nisi quam proprio vocabulo cujusque aquae *Libram* nominat; nam praeter mensuram specus aquae Appiae, quam invenisse dicit [a] altitudinis pedum v, latitudinis pedis unius & dodrantis, de aliis in altum, vel in latum, ne gry quidem apud ipsum, infeliciter confuderit. Audi monstrum interpretationis. *Postea altitudinem cujusque, modulorumque rationem* [b] „ Parum sibi constant in altitudine subterraneorum, „ meatuum, & fornicum veteres scriptores. Procopius altitudinem definit tantam, ut eques per eos „ fornices opportune posset transire. Frontinus [c] in„ fra, *sublevatos ad centum & novem pedes fuisse ait*. „ Strabo Amasenus [d]. Lib. v. Οἱ δ' ὑπόνομοι, συννόμῳ „ λίθῳ κατακαμφθέντες ὁδοὺς ἁμάξαις χόρτου πορευτὰς [e]. „
At tibi mentem non constare dicent Keucheni, dum Frontinum, qui de elatione arcuum loquitur, a Procopio, qui de specuum profunditate, &, quod maxime risum movet, a Strabone, qui de amplitudine cloacarum, ne minimum quidem discrepare velles.

Dempsterus reprehensus.

Hanc dicam Dempstero [f] primum impingendam esse, non sum ignarus, a quo totidem fere verbis id Keuchenius accepit. Attamen pejus istum meritum puto, & ignorantiae in re, quae praecipuum tractationi dat argumentum, & insimul furti reum manifestarium. Sed cum nimis jam digressi fuerimus, ad reliquas aquas,

a *Art.* LXV, *pag.* 115, *ver.* 6. *Edit. citat.*

b *Artic.* III, *pag.* 6, *ver.* 2. *Edit. citat.*

c *Art.* XV, *pag.* 58, *ver.* 7. *Edit. citat.*

d Strabonis Rerum Geographicarum *Lib.* V, Italia, *Tom.* I, *pag.* 360, *lit.* B. Amstelaedami 1707, *in fol.*

e Keuchenius ubi supra *pag.* 371.

f Thomae Dempsteri JC. Paralipomena ad *Cap.* XIV, *Lib.* I Romanarum Antiquitatum Johannis Rosini, *pag.* 62. Amstelaedami 1743, *in* 4.

aquas, quae numero Procopii desunt, investigandas revertamur.

DISSERTATIO TERTIA

Ductus Trajanae, Alexandrinae, & Septimianae, de cujus itinere disseritur, efficiunt: undecimum, duodecimum, & decimumtertium Procopii.

XII. Undecimum igitur ductum praestabit nobis aqua Trajana, uti & duodecimum aqua Alexandrina, de quibus in peculiari Dissertatione [a] loquuti sumus. Pro decimotertio aquaeductu is occurrit, qui ad laevam viae Appiae, ante septimum ab Urbe lapidem, in nostra *Tab. I*, sub nomine aquae Septimianae comprehensus, post opus arcuatum passuum plus minus DCXXX, ab Albanis collibus ad ipsam viam Appiam, aquam propriam detulisse videtur ultra locum *Di Casal Rotondo*, prope Turrim *Della Selce* modo dictam; quia tota suorum arcuum, qua altiores sunt elevatione, hoc est pedum XXV circiter; nam subtiliori mensura ob aspectus evidentiam opus non fuit; supra rivum Claudiae attollitur. Anionem vero Novum admittere potuisse non abnuerim; qui quamvis prope urbem arcubus Claudiae receptus, modica altitudine eam superet, ut in Prima Dissertatione ostendimus [b]; antequam tamen in piscinam reciperetur, semper eumdem parallelismum servasse puto, quo pluribus in locis procul ab Urbe XL, & ultra pedes supra Claudiam efferri, constanti observatione comperii; ut peculiari aliquando dissertatione De Itinere Aquarum fusius prosequar. Unde ex Anienis Novae specu aquam hanc derivatam, non quidem credo, sed, ut dixi, non impossibile duco. Haec eadem aqua, postquam ibi longum illud viae Appiae jugum subit, quod inde usque ad Metellae sepulchrum continuatur, primo ad usum ingentis cujusdam Pagi, seu Vici, quod magni veluti oppidi instar est, ad dextram venientibus, in loco *Statuario* dicto, & numero 10 in *Tab. I* nostra signato, distri-

 bue-

a Ea est prima ex his tribus. b Prima Dissertatio num. VIII, pag. 16.

DISSERTATIO TERTIA

buebatur. Deinde rursus ad laevam in Appiam deflectens, diviso ductu in duos specus, qui ad hunc usque diem in aedificio, ad numerum 22, in theatri speciem apparent, ad Urbem, & terminos primae Regionis tendebat. Longe enim infrà, hujus ejusdem ductus (nam nova aqua esse non potuit) vestigia remanent, inter III, & IV lapidem ad sinistram venientibus, prope veteris templi parietinas, ad numerum 21, vulgo *Il Torrone de' Borgiani*.

Kircherius, & Ligorius culpantur.

Intoleranda prorsus de hoc ipso aquaeductu, post locum *Di Casal Rotondo*, loquitur P. Kircherius [a], ejus aquam e *Lacu* usque *Lucrino*, aut ex *Caeruleo fonte ab Appio Claudio Crasso deductam, & a Claudio Caesare auctam* memorans; quae ne refellam, sed solum in transitu attingam, facit viri praeclarissimi, & tot laboribus celeberrimi veneratio. Quid enim aquae Appiae cum Claudia commune esse potuit? Etsi namque Eutropius [b] ipsam Appiam, tanquam ab Appio Claudio Caeco adductam, Claudiam, nec bene, vocaverit; longe tamen absurdius nomina ita reciprocando, Appium Claudium *Caerulei fontis aquam variis gyrorum ambagibus deduxisse* dicemus, non quidem paucorum mensium, sed plus quam CCCL annorum anachronismo. Quisve e sinu Lucrino, tanquam posιtu superiori, aquam Romam descendisse dixerit; nisi fortasse Ligorius, qui Alsietinam ab Alsio, maritima Etruriae urbe, Romam deducit [c]? Aut is qui [d] Aquo-

reum

a Athanasii Kircheri Vetus, & Novum Latium, *Lib.* II, *Part.* I, *Cap.* I, *pag.* 31, *colum.* I. Amstelaedami 1671, *in fol.*

b Eutropii Historiae Romanae Breviarium *Lib.* II, *Cap.* 12, *pag.* 19, *ver.* 3, in usum Delphini. Parisiis 1683, in 4.

c Paradosse di Pyrrho Ligori, *Lib.* I, *pag.* 38. *a tergo*, *& seq.* In Venezia per Michele Tramezino 1553, in 8.

d Athanasii Kircheri Vetus, & Novum Latium *Lib.* IV, *Part.* II, *Cap.* II, *pag.* 199, *colum.* I. *Edit. cit.*

reum sub Tibure fontem, *Multo Romana urbe profundiorem*, reclamante quamvis longo Anienis, in quem fons defluit, & flexuoso insuper versus urbem descensu, dicere non vereatur? Haec sane odiosa, ab invito quamvis, amor veritatis, & dicentis auctoritas extorquent, tum ne nobis credita videantur; tum ne alios, qui magni viri laboribus, & toties inculcatae αὐτοψίᾳ plus justo deferent, in devia abducant; *Quo enim majore nominis fama suffarcinati sunt*, *qui curas suas publicant*, ut Salmasii [a] adversus Scaligerum, in re simili, dicto utar, *eo majore cum pernicie Reipublicae Literariae peccant si quando ipsis ut peccent usu venerit*.

Algentianae ductus est decimusquartus Procopii; quique Urbis moenia non ingrediebatur.

XIII. Decimumquartum numerum tandem quaesitum implebit alius, a nobis aquae *forsan* Algentianae dictus, qui sub Tusculanis collibus ad IX circiter ab Urbe lapidem primum emergit, & rursus per aliam vallem, sub turri *Di Mezza Via di Frascati*, plures arcus transmittit, Romamque indubie petit; licet illius ne minimum ultra vestigium invenire potuerim.

Romam utrumque hunc ductum aquam detulisse, equidem mihi persuadeo, sed tamen intra moenia urbis receptos fuisse, non assero; quia praesertim, prior ille, qui per dorsum viae Appiae descendit, vallem Almonis satis profundam nonnisi plurimo opere arcuato superare potuisset, cujus vel rudera aliqua ex longa, firmaque structura saltem remansissent.

XIV. Ut

a. In catalogo Librorum, qui Claudium Salmasium auctorem agnoscunt, quemque catalogum lucubrationi de illius laudibus, & vita subjiciebat Antonius Clementius, nullus est, qui inscribatur adversus Scaligerum. Quocirca sentiebam, vel Fabrettum memoria, qua multum poterat, esse deceptum, vel haec forte a Salmasio in aliquo ex multis ejus scriptis obiter esse dicta; quae omnia percurrere uti infiniti prorsus laboris, ita nec hujus testimonii pondus, & dignitas ea ratione est comparata, ut in illud exquirendo tanta conferatur cura, quasi sine auctore fidem non mereretur. Salmasii Librorum catalogus habetur *pag.* LXIV in praedicta lucubratione, quae ejusdem praemittitur Epistolis Lugduni Batavorum 1656, in 4.

Urbs, quae moenibus continentur; Roma vero continentia aedificia significat; quae a Lipsio enormiter protrahuntur.

XIV. Ut quid ergo, inquies, si hae duae posteriores aquae Urbem, ut fateris, non intrabant, inter XIV Procopii aquaeductus computabuntur? Ad hoc igitur objectum, solutionem, quam brevibus verbis involutam praemisimus [a], hic ubi occasio praecipue postulat, prolixius prosequemur. *Roma*, atque *Urbs*, unum, & idem significare videntur, sed tamen duo inter se diversa per haec verba indicantur. *Urbs* enim quicquid moenibus continetur, & aratro, sive *Urbo* definitum est, comprehendit, ut Pomponius scripsit [b]; cui potius quam Isidoro [c] ab *Orbe* derivanti subscribimus. *Roma* vero continentia quoque aedificia complectitur [d].

Modo, quousque haec continentia aedificia se extenderint definire operae pretium est, & ad commodum sensum legum, aliorumque veterum auctorum, eorumdem amplitudinem interpretari. Nam Lipsius [e], adeo fines laxat, ut urbes, & oppida circum posita, Ostiam, Ariciam, Ocriculum, aliaque incluserit; in quo, eleganter quidem ad exaggerationem Romanae magnitudinis, sed contra nostrorum Juris-Consultorum mentem, & absque lege loquitur. Longe siquidem ab omni recta, & probabili interpretatione erit, quod Praefecti Urbi jurisdictio, intra centum millia-

ria

a Supra in Dissertatione prima *numer.* XXII, *pag.* 46, & *seq.*

b Corpus Juris Civilis Digestum Novum *Tom.* III, *Lib.* L, *Tit.* XVI, *Leg.* CCXXXIX, *colum.* 2139. §. Urbs. Venetiis 1621, *in* 4.

c Isidori Hispalensis Episcopi Originum *Lib.* XV, *Cap.* II, *pag.* 202, *colum.* 1, *lit.* H; & *Lib.* Differentiarum, de littera V, *pag.* 775, *colum.* 2, *lit.* A. Parisiis 1601, *in fol.* Quibus in locis Isidorus non unam tantum etymologiam, ut Fabrettus ait, sed utramque protulit.

d Corpus Juris Civilis ubi supra, *Leg.* II, *colum.* 2066; *Leg.* LXXXVII, *colum.* 2094; *Leg.* CXXXIX, *colum.* 2111; *Leg.* CXXXXVII, *colum.* 2114; *Leg.* CLIV, *colum.* 2115; *Leg.* CLXXIII, *colum.* 2120. *Edit. cit.*

e Justi Lipsii De Magnitudine Romana, *Lib.* III, *Cap.* III, *pag.* 423. *Tom.* III. Antverpiae 1637, *in fol.*

ria [a] tributa, eademque a continentibus aedificiis, non a milliario Urbis numeranda [b]; dimidio fere extendatur, si ab Ocriculo, quod XXXXIX passuum millia ab Urbe distat, numerari incipiat. Et rursus, quod quem Aricina, vel Tiburtina tellus primum gremio suscepit, is Romae natus dicatur [c]; ac demum, quod qui *Usque ad continentia Urbis est*, quamvis tribus, ut Ocriculanum municipium, diaetis ab Urbe distet, ab Urbe non abesse censeatur [d].

Romam item istam *Sine ambitu, & quae in Suburbiis procurrit*, quam ibi in immensum Lipsius expandit, nescio cur paullo supra [e], ad VII non ultra milliaria, verbis Plinii [f] detortis, undique contrahat.

Quae continentia essent aedificia statuitur.

XV. Nostrae autem jamjam proponendae *Tectorum expatiantium extremitati*, nullos ex receptis auctoribus obstare, imo optime suffragari credimus, juvante etiam ipso locorum aspectu, quantum per damna longissimi temporis, & per hostilem rabiem, quae omnia igne, ferroque vastavit, adhucusque colligere fas est.

Vicus Alexandri in via Ostiensi.

In via Ostiensi, ut hinc initium sumamus, antequam ad bivium Laurentinae deveniatur, ad ipsam Tiberis ripam ingentia extant veteris pagi, seu vici rudera, ad numerum 12 *Tab. I*, cujus tam nomen, quam ab Urbe distantiam habemus apud Ammianum [g]; *Defertur*, ait ille de Obelisco Constantis jussu ex Aegypto advecto, *in vicum Alexandri, tertio lapide ab Urbe*

a Corpus Juris Civilis, Digestum Vetus, *Lib.* I, *Tit.* XII, *Leg.* I, *colum.* 94, §. In initio. *Edit. cit.*

b Ubi supra Digestum Novum, *Tom.* III, *Lib.* L, *Tit.* XVI, *Leg.* CLIV, *colum.* 2115. *Edit. cit.*

c Ibi *Leg.* CXLVII, *colum.* 2114. *Edit. cit.*

d Ibi *Leg.* CXXXIII, *colum.* 2120. *Edit. citat.*

e Ubi supra *Cap.* II, *pag.* 422, *colum.* I. *Edit. cit.*

f C. Plinii Natur. Histor. *Lib.* III, *Cap.* IV, *Sect.* IX, *pag.* 331, *ver.* 7, *Tom.* I, in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

g Ammiani Marcellini Rerum Gestarum *Lib.* XVII, *Cap.* IV, *pag.* 125. Lugduni Batavorum 1693, *in fol.*

DISSERTATIO TERTIA

Urbe sejunctum; unde chamulcis impositus, tractusque lenius, per Ostiensem portam, Piscinamque publicam Circo illatus est maximo. Quicumque enim locum aspexerit, certe conjiciet, non hic, ut alibi passim, sepulchra, vel alia aedificia ad viae marginem prostare, sed ex utroque latere, domus ad modum oppidi late distributas fuisse, quas Tiberis ibi a veteri cursu ad praesens devians, intersecat, partemque vici e Latio abstractam, in ripa Etrusca, dexteraque ostendit.

Ostiensis, & Tergeminae antiquae portae qui esset situs.

Notandus hic obiter situs portae Ostiensis in murorum veteris Romae ambitu, qui alibi esse non potuit, quam sub crepidine Aventini, ad latus ejus meridionale, inter ecclesias sanctae Priscae, & sancti Sabbae. Ex hac enim tantum parte patet iter per regionem XII ibi proximam piscinae Publicae, versus Circum, qui eidem regioni ad laevam contiguus erat. Nam si sub Aventino, & ad partem ejus septentrionalem, ad locum recentium salinarum, cum vulgo Antiquariorum, ex porta Tergemina, quam ibi collocant, viam Ostiensem primum exivisse dicatur; invectio obelisci per XIII regionem Aventini, sive per XI Circi Maximi, in qua porta Tergemina per Victorem [a], & Rufum [b], non per XII piscinae Publicae facta fuisset; haecque non in itinere occurrisset, sed longe, & ultra totius Circi spatium versus portam Capenam remansisset. Seclusa etiam hac Ammiani traditione, non alibi porta vetus Ostiensis, sive illius viae initium figurari potest, ut suam viam recta prospectet, nec monstrosam in sui initio obliquitatem, contra id quod in aliis omnibus observamus, in patente praesertim, & libero spatio, praeseferat. Se-

a P. Victoris de Regionibus Urbis, *Lib.* I, *colum.* 46, *Tom.* III Thesauri Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesti. Trajecti ad Rhen. 1696, *in fol.*

b Sexti Rufi De Regionibus Urbis *Lib.* I, *ubi supra colum.* 35.

Dissertatio Tertia

Septizonii situs.

Septizonii quoque situs, cujus reliquiae, patrum nostrorum memoria inter Caelium, & Palatinum visebantur, non parum ad id conferre videtur; quia nimirum Septimius Severus, ut de eo Spartianus [a] ait, *Cum illud faceret, nihil aliud cogitavit, quam ut ex Africa venientibus suum opus occurreret*. Atqui ab Africa advenientibus paullo post ingressum portae, ex qua via Ostiensis, si hic statuatur, incipiebat, Septizonium etiam minus cogitantibus necessario occurrebat. Quod si ea inter Aventinum, & Tiberim fuisset, longo jam circuitu, & non sine itineris duce quaerendum foret, ratioque per Spartianum adducta omnino cessasset. Cur autem viam Ostiensem, ex Africa adventantibus uti propriam, & praecipuam nominaverim, in promptu ratio est; quia scilicet haec via, omnium brevissima, utpote recta, itinerantibus erat, postquam ad Ostia Tiberina appulerant; sexdecim nempe milliarium, cum Antonino [b], & Tabula Peutingeriana [c], cumque ipsa veritate, quam mensura per me pluries, atque uniformiter acta corroboravit. Nam Portuensis ad dexteram Tiberis ripam secus flumen adaperta, suis flexibus aliam III milliaribus superans; optime enim Antoninus [d] XIX milliaria a Roma in Portum enumerat; ad solam mercium subvectionem, & ad onerarias naves adverso flumine per boves trahendas inserviebat, ut ex Procopio [e] colligitur. Cujus singulare de hac via dictum, & viae ipsius certis-

V sima

a Aelii Spartiani, Severus Imperator, *pag.* 73, *lit.* D. Parisiis 1620, *in fol.*

b Antonini Augusti Itinerarium, *pag.* 301, cura Petri Wesselingii. Amstelaedami 1735, *in* 4.

c Peutingeriana Tabula Itineraria ex Bibliotheca Vindobonensi accurate exscripta, & a Francisco Christophoro de Scheyb edita, *Segmentum* V. Vindobonae 1753, *in fol.*

d Ubi supra *pag.* 300.

e Procopii Caesariensis De Bello Gotthico *Lib.* I, *Cap.* XXVI, *pag.* 376, *lit.* C, *Tom.* I. Parisiis 1662, *in fol.*

DISSERTATIO TERTIA

sima per me observata, & in Charta Topographica, *Tab. I*, fideliter reddita vestigia, devium ad praesens Tiberis iter, quatenus a via stabili, & permanenti recedit, & ubi olim ejus alveus fuerit, atque ubi propterea ad evitanda nuperae subvectionis pericula, quae ad hunc Alexandri vicum, frequentibus naufragiis infamem, quam maxima sunt, illum duci oporteret, egregie demonstrant.

Ostiensis porta non est eadem cum Trigemina. Aliqua de Navali, & Emporio disseruntur.

Portam igitur Trigeminam cum Ostiensi synonymam, ut communiter tenent, minime fuisse, optime meo judicio Nardinus [a] ostendit; inutiliter tamen addit ex Victore, & Rufo, qui nil tale dicunt, eam inutilem remansisse. Nam omnibus aliis portis veteribus intra moenia Aureliani conclusis, id commune fuit. Quod potius Trigemina cum Navali eadem fuerit, angustia situs, unius tantum portae capacis, inter Aventinum, & Tiberim, suadere videtur. Fuisse enim *Ad Aventinum, & prima Urbis moenia* Navale, adversus Ligorii [b], Panvinii [c], & aliorum sententiam, firmiter probat P. Alexander Donatus [d]. Et ut Navali Emporium conjunctum fuisse convenit, ita prorsus postquam Aventini crepidines evaseris, plurima illa ad Tiberim rudera, quae hactenus confusa, & dispersa, & propterea inobservata aliis remanserunt, ad unicum aedificium conducere animadvertes. Quae nil aliud, quam hoc quod quaerimus Emporium repraesentare possunt; tum ex horreorum, & porticuum multiplicitate; tum ex horum sensim ad Tiberim incli-

a Roma Antica di Famiano Nardini, *Lib.* 1, *Cap.* x, *pag.* 51. Roma, 1704, *in* 4.

b Quae de situ Navalis Ligorius disputat, ea forte inter illius MSC. adhuc delitescunt.

c Onuphrii Panvinii Descriptio Urbis Romae, in *Tom.* III Thesauri Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesti *colum.* 257. *lit.* B. Traject. ad Rhen. 1696, *in fol.*

d Alexandri Donati Roma Vetus, ac Recens *Lib.* III, *Cap.* XIII, *pag.* 334. Romae, 1665, *in* 4.

clinatione, quae mercibus ipsis e navibus ad horrea subvehendis inserviisse videtur; tum ex amplissima area circumquaque ad easdem exponendas, seu ad fabricam, refectionem, vel subvectionem navium expansa; tum demum ex visa atque adnotata per Flaminium Vaccam [a] eo in spatio, quod extremos, imosque arcus, & Tiberim interjacet, littoris curvitate, & sinu ad portum constituendum. Sic enim Vaccha in sua ad Simonettum de Anastasiis, alias per nos allata, Epistola. „Ad eum locum, qui nunc *Cesarina* dicitur, quoniam „ad Caesarinorum pertinet familiam, superiori anno „quasdam croceas columnas Tiberi subvectas, in „ejusque ripa projectas, memini ibi fuisse reper„tas. Ibi quoque conspiciuntur multa fragmenta „mar-

a Hoc Flaminii Vacchae testimonium, vulgari oratione, quam ille scribendo adhibuit, ita a Fabretto proferebatur; & quidem, opinor, juxta ipsum autographum, cujus mihi conferendi facultatem fecit Horatius Orlandius, vir sane egregius, multisque literis, atque in re antiquaria exercitatissimus, qui eo potitur. „Mi raccordo l'anno passato „appresso al loco dove si chiama la „Cesarina, perchè è di Casa Cesarina (ita & hodie) vi furono „trovate certe colonne gialle, le „quali condotte per il Tevere, erano „state scaricate in quel loco sopra la ripa, e si veggono ivi molti „pezzi di mischio abozzati, li quali „per li tempi avanti sono stati „trovati in quel loco, ma sono pieni „di brutte macchie, e circondati „da durissimi calcedonj, ed è la „causa, che sono ancora in quel loco „rimasti; si vedono sopra terra „muri a modo di Magazeni, e nella „ripa del Tevere si vede il seno „del Porto.„ Hoc vero Flaminii Vacchae testimonium quum conferrem cum iis, quae Romae anno 1704 ad calcem Famiani Nardini hac inscriptione „Memórie di Va„rie Antichità trovate in diversi „luoghi della Città di Roma scritte „da Flaminio Vacca nell'anno 1594. typis sunt commissa, continuo intellexi male cum eo ab impressoribus esse actum. In hoc enim uno alia ex illorum ingenio sunt eversa, alia obtruncata. At iniquius quoque cum eo egit Ridolphinus de Venutis, qui eadem illa dum in sua „Roma An„tica„ anno 1741, *in* 8. recuderet, ipsum de iis scribentem induxit, quae, eo jam vita functo, forte evenerant, quaeque certe in nostro MSC. non reperiuntur. Haec autem sunt, quae profert *pag.* 225, ubi aliqua obtrudit de ecclesia s. Georgii, ejusdemque generis sunt ea omnia, quae interjacent usque eo, dum oratio ad s. Petrum, & Marcellinum convertatur. Neque sane inesse poterant. Vaccha enim testatur, se anno 1594 scribere; illa vero ad tempora Gregorii XV, qui Pontificatum gerere coepit anno 1621, ibi spectare dicuntur.

DISSERTATIO TERTIA

„ marmorea, & quidem discoloribus signis, & vix exa-
„ sciata, quae praeteritis temporibus eo loci sunt in-
„ venta; at quum deformibus maculis sint plena, & du-
„ rissimis lapidibus circumdata, quos Itali dicunt *Cal-*
„ *cedonj*, hinc quoque factum, ut ibi adhuc relinqueren-
„ tur. Super terram etiamnum murorum rudera visun-
„ tur, quae promptuariorum exhibent rationem; atque
„ in ipsa Tiberis ripa ipsius quoque portus conspicitur
„ sinus. „ Intra quorum ruderum ambitum, lapidem illum extasse puto cum hac nautica lege;

QVICQVID . VSVARIVM . INVEHITVR
ANSARIVM . NON DEBET

Quem Fulvius [a], in Tiberis ripa sub Aventino refert inventum; uti certe extat adhuc basis bipedalis altitudinis intra nostri emporii fines annis superioribus extracta, cum sequenti epigrammate;

S I L V A N O
S A C R
ANTEROS. CAES
HORREARIVS
CHORTIS . III
D. D. A. L

Ad cujus latus dexterum patera, ad sinistrum lupus; huic numini, prout & Marti apud Romanos sacer, insculptus conspicitur; extititque ara illa, in Vinea olim Marcelli ex nobilibus de Capisucchis reperta, cujus duplicem inscriptionem refert Gruterus [b].

NVM.

a Andreae Fulvii Sabini De Urbis Antiquitatibus *Lib.* IV, *pag.* 322, *num.* 25, ubi de Navalibus. Romae 1545, *in* 8.

b Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Part.* 1, *Tom.* 1, *pag.* LXXV, *num.* 1, 2. Amstelaedami 1707, *in fol.*

NVM . DOM . AVG
SACRVM
GENIO . CONSERVATO
RI . HORREORVM . GAL
BIANORVM
M . LORINVS
FORTVNATVS
MAGISTER
S. P. D. D.

NVM . DOM . AVG
SACRVM
FORTVNAE . CONSER
VATRICI . HORREOR
GALBIANORVM
M . LORINVS . FORTVNA
TVS . MAGISTER
S. P. D. D.

Alia denique parva basis ibidem in vinea huic emporio ad meridiem contigua asservatur, quae, sive ex aedibus Pomponii Laeti, ubi Mazochius apud Gruterum a eam observavit, hic rediit; sive alia ab eadem est, ex duplici illa epigraphe, & emblematibus; ad haec forsan emporii publica horrea, ex magistris inscriptis, referenda venit.

L . DVNIVS . APELLA
C . ANNIVS . TYRANNVS
MAG . PRIM
FORT . HORR DD
E latere dextero clavus; e laevo globus, patera, urceolus,

Retro.
C . ANNIVS . TYRANNVS MAG
ET . L . DVNIVS . APELLA . PRIM
POR HORR DD
Duo cornu copiae cum frugibus & vomere decussatim posita.

Opus igitur insigne, & in tanta sui vetustate novum; non una, simplicique delineatione comprehendere, sed divisim in ichnographia, & ortographia exhibitum, minute, partiteque explicare decrevi. *Tab. IV, V, VI.* Post quae, ad vicos in militaribus, & praecipuis viis, qui continentia Romae aedificia claudebant, investigandos revertar.

In via Ardeatina continentia erant loca sub Metellae sepulchro, ad aedem s. Urbani, inter quae circus Gallieni.

XVI. Ardeatina via sui vici rudera, non quidem ita certa, & copiosa, non contemnenda tamen ostendit, eo in loco, ubi ab Appia, cum qua eo usque fere juncta processit, jam divertere incipit, in recenti via, quae Appiam cum Ardeatina connectit sub Metellae

a Ibi, pag. LXXVI, num. 10, Edit. citat.

DISSERTATIO TERTIA

tellae sepulchro. Ista aedificiorum congeries alia propemodum contingit, quae ab Appia laevorsum usque ad sancti Urbani aedem dispersa jacent, inter quae Circus, quem ex nummis, & ex magis recenti structura, non Caracallae, sed Gallieni fuisse, doctiores judicant.

In Appia via pagus Camoenarum, ad Camoenas, & Statuarii.

XVII. Appia, uti aliarum viarum celeberrima, primo pagum istum habuit, cui nomen Camoenarum fortasse inerat, si Nardino [a] credimus; postea alium luculentissimum ultra v lapidem ad laevam nacta fuit, in loco, cui a multiplicitate forsan statuarum, & ornamentorum, adhuc *Statuarii* nomen inhaeret, suo praetorio, templo, amphitheatro, circo, aliisque nobilissimis membris prae caeteris insignito. Alius ad eamdem viam Urbi proximior pagus, (ad Camoenas vocabimus) tum reliquo ornatu cum isto certabat, tum illius aemulatione, proprium ductum habuit, qui ab arcubus Claudiae, aquam desumpsit. Permanent enim adhuc rei vestigia, ex puteo ad caput ductus, numero 19 *Tab. I*, crusta undique oppleto, per quem aqua ad novum hunc ductum descendebat; ex arcubus, qui vallem prope fontem aquae Salutaris tractu pedum cccc transmittunt; & ex specu ejusdem aquae, rursus intra ipsos pagi fines etiam nunc in vinea Cortesia, conspicuo.

In Latina via pagus Lemonius, & qui nunc dicitur Settebassi.

XVIII. Duplicem quoque vicum Latina via exhibet; alterum paullo ultra iv lapidem, ad piscinas, ut credimus, aquarum Marciae, Juliae, ac Tepulae; qui forsan *Lemonius Pagus* fuerit; alterum omnium maximum, decem stadiis ultra promotum, in loco *Di Settebassi*. Huic ad occidentem villa alicujus Imperatoris; tantam enim conjecturam rudera non dedignan-

a Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* III, *Cap.* III, *pag.* 82, & *seq.* Roma 1704, *in* 4.

gnantur; cum statione, & cellis praetorianorum, ut porticus, balnea, aliaque ornamenta sileam, obtenditur. Ad cujus usum, ductus peculiaris, opere arcuato passibus DC constans, ab Aniens Novae arcubus derivatus fuit.

In Praenestina vici rudera ad Torre Schiava.

XIX. Ad Praenestinam, hinc inde circa templum rotundum, quod *Torre Schiava* nostrates nuncupant, vici ornatissimi vestigia plurima remanent.

Collatina via, cursus, situs castri Collatiae sive Osa, & Gabiorum. Holstenius emendatur.

XX. Ad laevam Praenestinae Collatina erat ex Frontino [a], non quidem, ut notat Holstenius [b], a Praenestina ad v lapidem incipiens, vel post dictum templum *Di Torre Schiava*, ubi recens diverticulum; sed propriam servans ab Urbe Collatiam usque straturam, ut mea fide te pro nunc credere volo. Holstenius enim, neque ejus ductum, neque terminum observavit; si namque observasset, Collatiam, ut nos ad rudera illa *Del Castellaccio* (quod vetus Castrum Osae, sive Losae fuit, pluries in Bullario Casinensi [c] in censum venerabilis monasterii s. Pauli de Urbe relatum) non vero Gabios, milliario procul a via Praenestina, temere, inconstanterque insuper collocasset [d]. Fuisse enim Gabios in ipsa via, tam Strabo [e], quam Dionysius [f] a Cluverio [g] relati expresse probant; idemque Hol-

a *Art.* v, *pag.* 22, *ver.* 2. *Edit. citat.*

b Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Philippi Cluverii Annotationes, *pag.* 102, & *seq.* Romae 1666, in 8.

c Bullarium Casinense *Tom.* 1, collect. per Cornelium Margarinum, *Constitut.* XXII, *pag.* 26, *colum.* 1. *Constitut.* XXV, *pag.* 32, *colum.* 1. *Constitut.* XXX, *pag.* 35, *colum.* 2. Venetiis 1650, *in fol.* *Tom.* II, *Constitut.* CI, *pag.* 139, *colum.* 2. *Constitut.* CCXI, *pag.* 218, *colum.* 1. *Constitut.* CCLXXII, *pag.* 282, *colum.* 1. Tuderti 1670, *in fol.*

d Lucas Holstenius ubi supra *pag.* 199. *Edit. cit.*

e Strabonis Rerum Geographicarum *Lib.* v, Italia, *pag.* 363, *lit.* B. *Tom.* 1. Amstelaedami 1607, *in fol.*

f Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum *Lib.* IV, *pag.* 242, *num.* LIII, *Tom.* 1. Oxoniae 1704, *in fol.*

g Philippi Cluverii Italiae Antiquae *Lib.* III, *Cap.* IV, *pag.* 954, *Tom.* II. Lugduni Batavorum 1624, *in fol.*

Holstenius[a], ad viam Praenestinam Gabios admittit.

Corrigendus est autem, dum Castellum, D. Juliani ad Osam fluviolum fuisse credit, & pro nostro Osae castro accipit[b]. Nam verius, S. Juliani parietinae, nomenque, sesquimilliario circiter ultra, trans castrum *Di Castiglione*, Tibur versus, longiusque adhuc a Praenestina remanent, ut opportuniori loco ostendam.

In Collatina via ut nullus pagus recenseatur, qui factum fuerit. Fabricius carpitur.

Ideo tamen nullus ad Collatinam vicus apparet, vel quia ad dictum vicum in Praenestina, cui ibi proxima est, pertinebat; vel quia non inter vias praecipuas, sed inter viatria computanda erat, tanquam solis pedibus VIII, & unciis IV in latum patens, nec sollemnem viarum consularium mensuram, ut plurimum pedum XIV, & unciarum IV adaequans. Quapropter Plinius[c], in ostendenda aquae Virginis origine, quae ad eam nascitur, Praenestinam, uti celebriorem,& vere militarem viam,& ab ejus octavo lapide diverticulum duorum millium passuum indicavit; quod tamen idem esse cum VIII lapide viae Collatinae, de quo Frontinus[d], ex nostra charta videbis. *Tab I.* Quam parum autem (ut adversus illaudatum auctorem iterum exclamem) nostra haec loca intellexit Georgius Fabricius[e], dum Collatinam hanc viam *Extra portam ejusdem nominis Collatiam ducere, & post exiguum spacium incidere in Salariam* dixit, totis duabus viis, Tiburtina, & Nomentana intermediis! Ti-

a Lucae Holstenii in Abrahami Ortelii Thesaurum Geographicum Annotationes, *pag.* 35, *Verb.* Burranus lacus. Romae 1666, *in* 8.

b Idem Lucas Holstenius in Annotationibus ad Italiam Antiquam Philippi Cluverii, *pag.* 151, & *pag.* 199. *Edit. cit.*

c C. Plinii Naturalis Historiae *Lib.* XXXI, *Cap.* III, *Sect.* XXV, *pag.* 792, *ver.* 6, *Tom.* IV in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

d *Art.* X, *pag.* 46, *ver.* 3. *Edit. citat.*

e Georgii Fabricii Descriptio Urbis Romae *Cap.* V, *colum.* 410, *lit.* A. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* III. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

Dissertatio Tertia

XXI. Tiburtina, & Nomentana, quia ad latera Castri Praetorii prodibant, ut portae ipsae, unde emittebantur, hodie clausae, & vetera utriusque viae rudera evincunt, hoc ipsum loco pagi, vel vici pro suo quaeque termino habuit apud Plinium, verbis mox recensendis [a].

In Tiburtina, & Nomentana loco pagi Castrum Praetorium; in Salaria nullum vestigium; in Flaminia vero, & Triumphali Martius uterque Campus.

XXII. In Salaria non dubito quin suus pagus extiterit, sed frustra me illum conquisivisse fateor, quia forsan, ut Lucanus [b] de Ilio deplorat

. . . tota teguntur

Pergama dumetis, etiam periere ruinae.

Campus Martius cum minori, totus & integer ad Flaminiam, & Triumphalem expansus; nostrae ibi extramuraneae Romae ambitum claudebat.

Urbis dimensiones ex Plinio.

XXIII. De Urbis stricte sumptae magnitudine primum; mox de imperceptо adhuc mensurae genere, a Foro ad singulas Portas; demum de obscuriori adhuc, ad extrema tectorum, haec Plinius [c]. *Moenia ejus collegere ambitu Imperatoribus Censoribusque Vespasianis, anno conditae* DCCCXXVI *pass.* XIII. M. CC. *Complexa montes* VII, *ipsa dividitur in Regiones quatuordecim, compita Larium* CLXV. *Ejusdem spatium mensura currente a milliario, in capite Romani Fori statuto, ad singulas Portas .... efficit passuum per directum* XXX. M. DCCLXV. *Ad extrema vero tectorum cum castris Praetoriis ab eodem milliario per vicos omnium viarum, mensura colligit paullo amplius septuaginta millia passuum.*

Dimensio a Milliario Aureo ad extrema tecta.

Missis itaque pro nunc duobus primis mensurae generibus, tertium hoc *A Milliario Aureo ad extre-*

X ma

a Infra *num.* XXIII.

b M. Annaei Lucani Civilis Belli *Lib.* IX, *ver.* 968, *pag.* 476. Amstelaedami 1669, *in* 8.

c C. Plinii Naturalis Historiae *Lib.* III, *Cap.* V, *Sect.* IX, *pag.* 331, *ver.* 7. *Tom.* I in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

DISSERTATIO TERTIA

ctorum, & Castra Praetoria.

ma tectorum, & Castra Praetoria, per vicos omnium viarum, egregie nostro systemati respondet, ut ex subjecta synopsi, ruditer, & ad simplicem rei captum instituta, deprehendere poteris.

A Milliario Aureo per viam Ostiensem, circuito vico Alexandri, & rursus per eamdem ad Forum passus 7500

A Milliario Aureo per viam Ardeatinam, circuito vico, & rursus per eamdem ad Forum passus 7500

A Milliario Aureo per viam Appiam, circuito pago Camoenarum, & rursus per eamdem ad Forum passus 7500

A Milliario Aureo per viam Latinam, circuito pago forsan Lemonio, & rursus per eamdem ad Forum passus 11000

A Milliario Aureo per viam Labicanam, circuito pago, & rursus per eamdem ad Forum passus 7000

A Milliario Aureo per viam Praenestinam, circuito pago, & rursus per eamdem ad Forum passus 8000

A Milliario Aureo per viam Tiburtinam, circuito Castro Praetorio, & rursus per eamdem ad Forum passus 3000

A Milliario Aureo per viam Nomentanam, circuito Castro Praetorio, & rursus per eamdem ad Forum passus 3000

A Milliario Aureo per viam Salariam, circuito pago incertae positionis, rursusque per eamdem ad Forum passus 7000

A Milliario Aureo per viam Flaminiam, cir-

cuito

cuito Martio Campo, & rursus per eamdem ad Forum passus 6000

A Milliario Aureo per viam Triumphalem, circuito Campo Minori, & rursus per eamdem ad Forum passus 3000

70500

Duo pagi in fundo Settebassi post Plinii tempora extructi.

XXIV. Vicos illos extimos, numero 8, & 10 *Tab. I*, ad Latinam, & Appiam, consulto in expendendis Plinii verbis omisimus; quia nempe credimus, eos post Plinii aetatem auctos fuisse, & aliorum, qui fere in orbem dispositi sunt, seriem interrupisse. Rudioris siquidem saeculi opus redolent, tam aquaeductus, quos in utriusque vici usum extructos videmus, quam praecipuum hujus ad Latinam Praetorium, in quo primum retractionem murorum, directo scilicet latere interno, exteriori vero sensim resupino, quam hodie *A scarpa* vocant, inter antiqua monumenta observavi; quamvis vetustioris inventi fuisse non ignorem istam, quam Vitruvius [a] vocat *Structurae proclinationem*. Certum tamen est, eos pagos tempore Procopii jam extitisse. Tantam enim, tamque splendidam aedificiorum molem post derelictam Romanam rem, & Imperii sedem ad Orientem translatam, quisnam excitasset? Et influxus posteriorum duorum aquaeductuum excepisse, ut hinc; quatenus etiam non ultra processerint; eos Romam intrasse concludamus. Haec ad Plinium, insolentia certe, & quae aliquibus audacia videbuntur; sed quae propius fortasse ad ejus sententiam accedunt; ac nemini animadversam, certissimam quamvis, ex loco ipso comprobationem secum afferunt.

a M. Vitruvii Pollionis De Architectura *Lib.* vi, *Cap.* xi, *pag.* 248. Lugduni 1552, *in* 4.

DISSERTATIO TERTIA

De Urbis amplitudine Dionysii, & Plinii testimonia qua ratione intelligenda. Nardinus fallitur.

XXV. Dionysii autem verba, ita continentium horum aedificorum ambitum circumscribunt. *Sed omnia suburbia, quae longe lateque patent, penitus immunita & hostium incursionibus obnoxia sunt, ita ut illi facillime in suam potestatem ea redigere possint. Et si quis haec aspiciens Romae amplitudinem inde velit colligere, procul dubio falletur, neque certum ullum signum habebit, quo dignoscat quousque Urbs progrediatur, & ubi Urbs esse desinat; adeo cum Urbanis aedificiis ipsa suburbia nexu quodam perpetuo cohaerent, & hominibus haec spectantibus urbis in infinitam longitudinem porrectae speciem & opinionem praebent* [a]. Haec inquam Dionysii verba hyperbolice, procul dubio, prolata, ut & alia Plinii [b], *Expatiantia tecta multas addidere Urbes*, vix posse ultra nostros designatos fines protendi arguet, quicumque terminum Ambarvalium Sacrorum, & ipsius Agri Romani, intra V, vel VI lapidem cum Strabone [c] ad locum *Festi*, recognoscere cogitur. Extra nostram vero, quam *Romae* dedimus, extensionem, Nardinus [d] ipsam quodammodo *Urbem* porrigere videtur, qui locis primae Regionis, a Rufo, & Victore descriptis, & eorum ambitu pedum XIII M. non immutato, aedem Fortunae Muliebris, quae pedes XX M. per rectum; IV nempe milliaria ab Urbe via Latina distabat, & Fossas Cluilias ad V lapidem via Appia, *Quarum, cum re, nomen quoque* Livii tempore, ita enim ille [e], *Vetustate abolevit*, comprehendere

a Dionysii Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum *Lib.* IV, *pag.* 210, *ver.* 8. *Tom.* I. Oxoniae 1704, *in fol.*

b Ubi supra *pag.* 332, *ver.* 11.

c Strabonis Rerum Geographicarum *Lib.* V, *pag.* 351, *lit.* C. *Tom.* I. Amstelaedami 1707, *in fol.*

d Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* III, *Cap.* I, *pag.* 74. Roma 1704, *in* 4.

e T. Livii *Lib.* I, *Cap.* XXIII T. Hostilii bellum cum Albanis *Tom.* I, *pag.* 57, *ver.* 22, in usum Delphini. Parisiis 1679, *in* 4.

Frontinus Roma extra Urbem agnovit. Ligorius carpitur.

dere voluit, ut Panvinii [a] libertatem, non quidem ita effraenatam, negligenter imitaretur.

En itaque, ut unde digressa fuit oratio redeat, spatium extra Urbem, intra quod nonnulli ex aquaeductibus per Procopium enumeratis, suas aquas deferebant, quod Romae nomine appellare, a Latina proprietate, & ab ipso Juris-Consultorum rigore non est alienum. Addamus pro coronide, Frontinum quoque, Romam, ut nos, extra urbem agnovisse. Nam quamvis Aquas, *Quae in urbem Romam influunt* [b], se enarraturum praemittat; Alsietinam tamen inter has comprehendit, quam *Totam extra Urbem* consumi, aperte infra profitetur [c]; in Transtiberina tamen regione [d], & non in Campo Martio, ut Ligorius audacissimus ille stipes in Paradoxis [e] intellexit, ibi „ Alsietina aqua, quae ex lacu Alsie„ tino promanat, ac juxta viam Claudiam ducitur, „ lacum in Campo Martio, teste Frontino, efforma„ bat. „ Illum Annotationibus Celsi Cittadini [f], ita corrigo „ Iste, quos nunquam scriptores lege„ rat, ut qui literas latinas ne a limine quidem sa„ lutaverit, ad illius ingenium ut loquantur, per„ sum.

a Onuphrii Panvinii Descriptio Urbis Romae *colum.* 284. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* III. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

b *Artic.* III; *pag.* 4, *ver.* 9. *Edit. citat.*

c *Art.* LXXXV, *pag.* 154, *ver.* 11. *Edit. citat.*

d *Art.* XI, *pag.* 47, *ver.* 7. *Edit. citat.*

e Pirrho Ligori Paradosse. Venezia 1553, *in* 8. „ In quibus de aqua „ Alsietina *pag.* 39 haec leguntur. „ L'Alseatino fonte pigliandosi dal lago Alsiatino per la via Claudia, faceva fontana nel Campo Marzo come ne dimostra Frontino.

f Floravantes Martinellus in sua Roma ex Ethnica sacra, Romae impressa 1653, *in* 8, aliqua ex MSC. Celsi Cittadini adnotata, & quidem *pag.* 424, inter quae *pag.* 429, haec leguntur „ Costui fa dire a suo mo„ do gli Autori, li quali non aveva „ mai letto, che non intendeva il „ latino. Frontino non parla ivi di „ Campo Marzo, ma dice che l'Al„ sietina faceva capo nella Nauma„ chia, intendendo di quella di Ce„ sare, che era a s. Cosmato, e non „ di quella che era sotto il Pincio.

DISSERTATIO TERTIA

„ summam injuriam compellit. Frontinus professo „ de Campo Martio non cogitabat, ac tantum affir- „ mat, Alsietinam in Naumachiam se exonerare; „ atque eam Naumachiam intelligebat, quae erat „ ad s. Cosmatem, non vero quae Pincio monti „ suberat. „

Victoris, & Notitiae aquae in xiv Procopii ductus immituntur. Herculanea ductu Anienis Novae agebatur. Ligorius irridetur.

XXVI. Superest modo, Victoris, ac Notitiae aquas omnes, ut nos praestaturos promisimus, in istos XIV Procopii aquaeductus absorbendas immittere. Et quidem quatuor prioribus Appiae, Marciae, Virgini, ac Claudiae, suus cuique ductus assignatus est.

Quinta Herculanea in Anienis Novae ductum recipiebatur ex Frontino [a]. *Jungitur ei, Anieni Novae, Rivus Herculaneus, oriens eadem via ad milliarium XXXVIII e regione fontium Claudiae trans flumen viamque, natura purissimus, sed mixtus gratiam sui splendoris amittit.* Et proinde forsan a Victore loco Anienis Novae, quae ibi deficit, post Claudiam recensita fuit. Herculaneus etiam Rivus is dicebatur in Urbe, per quem pars aquae Marciae post hortos Pallantianos dejiciebat se per Caelium, ut ait Frontinus [b], non tamen ab adjuncto sibi Herculaneo illo Rivo in Tiburtinis (qui enim id fieri poterat?) nomine sumpto, ut P. Donato [c] excidit. Quapropter, propius, nec ex fonte petito nomine, ita in Urbe ramus hic Marciae vocari potuit. Si vero inter haec spinosiora, animum suavitate Ligorii hilarare libet, audi ipsum [d], ita magistran-

a *Art.* XV, *pag.* 57, *ver.* 3. *Edit. citat.*

b *Art.* XIX, *pag.* 69, *ver.* 1, & *seq. Edit. cit.*

c Alexandri Donati Roma Vetus ac Recens *Lib.* III. *Cap.* XVIII, *pag.* 408. Romae 1665, *in* 4.

d Ex Pyrrhi Ligorii MSC. Collectaneis de Aquaeductibus haec sunt deprompta. Ibi enim scribit. *Aqua Herculanea.* „ Fu posta nell' Acque- „ dotto dell' acqua Vergine, da „ Claudio Imperatore, e fu cagione „ che l' acqua Vergine perdesse la „ sua nobiltà, come fa una vergine „ corrotta dal maschio: laonde co- „ me

strantem „ Virginis ductu aqua Herculanea agebatur, atque in eum a Claudio Imperatore fuit immissa; ex eoque factum, ut Virginis pretium, ac decus sit imminutum non aliter, ac illius virginis, quae virum sit passa. Itaque, Plinio[a] teste, „ ut aquae Virgini sua restitueretur integritas, oraculi jussu ab eo, veluti vir, rivus Herculaneus semotus est. „ Ride nunc (si mala bilis non praevalet, ut mecum adversus hunc nugatorem quandoque fieri sentio) temerariam hominis fiduciam, & adversus reprehensores securitatem.

Dissertatio Tertia

Tepula, Damnata, Trajana suos habens ductus. Fulvius rejicitur.

XXVII. Sexta Tepula, & septima Damnata, ductus proprios, & cognomines habebant. Octava Trajana, ut in Prima Dissertatione[b] probavimus, a Sabatino agro ad summum Janiculum, & Transtiberinam Regionem deducta fuit. Falsus est igitur Fulvius[c], qui vult, eam occasione restitutionis aquaeductus, Trajanam vocatam fuisse, & de illa nummum cum fonte, quem expendimus[d] intelligi. Nec enim repugnat huic nostrae sententiae, mentio aquae Trajanae in tubo plumbeo ad Aventinum versus portam D. Pauli reperto, & ita inscripto.

AQVA. TRAJAN. Q. ANICIVS. Q. F. ANTONIAN.
CVR. THERMARVM. VARIANARVM.[e]

Quia longe facilius, ac probabilius videtur, aquam e proximo Janiculo in Aventinum per pontem Aemilium

„ me dice Plinio, fù per oracolo tolto il rivo maschio dall'acqua Vergine, per ritornarla alla sua purità.

a C. Plinii Naturalis Historiae *Lib.* XXXI, *Cap.* III, *Sect.* XXV, *pag.* 792, *vers.* 7, *Tom.* IV, in usum Delphini. Parisiis 1685, *in* 4.

b Prima Dissertatio *numer.* XVII, *pag.* 39, & 41, & *seq. num.* XX, *pag.* 45.

c Andreae Fulvii Sabini De Urbis Antiquitatibus *Lib.* III, *pag.* 185. Romae 1545, *in* 8.

d Dissertatione Prima *numer.* XX, *pag.* 45.

e Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Part.* I, *Tom.* I, *Class.* Operum, & Locorum Publicorum, *pag.* CLXXXII, *num.* 7. Amstelaedami 1707, *in fol.*

lium transivisse, & ab ulteriore in citeriorem ripam, communicata ductuum utilitate, per fistulas devenisse; ut e contra, e Roma trans Tiberim aquae perducebantur, teste Frontino [a], solitae, ut cum Statio [b] loquar,

. . . *audaci transcurrere flumina plumbo*;

potius quam absque alicujus veteris scriptoris auctoritate, Marciam Aventino per Trajanum restitutam somniare. Frontini [c] etenim verba illa, *Quibus*, collibus, *nunc plures aquae, & in primis Marcia reddita, amplo opere a Caelio in Aventinum usque perducitur*, ab hisce aliis immediate sequentibus declarantur, *Sentit hanc curam Imperatoris piissimi Nervae Principis sui Regina & domina Orbis in dies*, quibus Nerva pater, & non Trajanus, perductionis auctor designatur. Nec praeterea possunt ad Trajanum referri, quia is tempore quo Frontinus scripsit, hoc est, *Inter initia suae administrationis*, ut in Prooemio [d], sive *Nerva Imperatore*, cui opus nuncupat, III *& Virginio Rufo* III. *Consulibus* [e], nondum plene Imperium adeptus erat; tantum abest ut aquam deduxerit, & nummum v sui consulatu insignitum in memoriam facti percusserit, ut alibi [f] reprehendimus. Quod etiam si verum foret, hoc factum nummo cum fonte signari non meruisset; nec propterea nomen *Marciae* a tubulo abolendum erat, ut *Trajanae* substitueretur; cum praecipue ad aquas distinguendas earumdem nomina

mina

a *Artic.* XI, *pag.* 48, *ver.* 4. *Artic.* XX, *pag.* 74, *& seq. ver.* 4. *Edit. citat.*

b C. Papinii Statii Sylvarum *Lib.* I, *Syl.* III, *ver.* 67, *pag.* 63, in usum Delphini *Tom.* I. Lutetiae Parisiorum 1685, *in* 4.

c *Art.* LXXXVII, *pag.* 156, *ver.* 7, & *Art.* LXXXVIII, *pag.* 156, *ver.* 13. *Edit. citat.*

d *Art.* II, *pag.* 4, *ver.* 5. *Edit. citat.*

e *Art.* CII, *pag.* 187, *ver.* 1. *Edit. citat.*

f Dissertatio Prima *num.* XX, *pag.* 45 & *num.* XXI, *pag.* 46.

mina in fistulis adnotari solitum esset, ut videmus AQV. MAR. itemque ANIO. VET. in aliis tubulis per Gruterum [a] subjectis contineri.

Trajana aqua moletrinis restituta; incommoda, quae ex iis in alveo fluminis; earumque forma a Belisario excogitata.

Aqua haec Trajana, ut cursim supra [b] ex Procopio tetigi, moletrinis olim in clivo Janiculi addicta legitur, ad quod munus longo tandem postliminio reversam videmus, adeo *Nihil sub sole novum, nec valet quisquam dicere, ecce hoc recens est*, ut Sacrae habent Paginae [c]. Ita enim de hoc Procopius [d] τούτου δὲ ἀντικρὺ τοῦ χώρου, ἐκτὸς τοῦ Τιβέριδος, λόφον τινὰ μέγαν ξυμβαίνει εἶναι, ἔνθα δὴ οἱ τῆς πόλεως μυλῶνες ἐκ παλαιοῦ πάντες πεποίηνται· ἅτε ὕδατος ἐνταῦθα πολλοῦ διὰ μὲν τοῦ ὀχετοῦ ἀγομένου ἐς τὴν τοῦ λόφου ὑπερβολήν· ἐς τὸ κάταντες δὲ ξὺν ῥύμῃ μεγάλῃ ἐνθένδε ἰόντος. *E regione, trans Tiberim, magnus collis eminet, ibique omnes Urbis moletrinae jam inde olim extructae sunt: quippe magna aquae vis per alveum structilem ad collis verticem deducta, inde vehementi cum impetu in declive labitur.* Usum itaque vetustissimum hujus Trajanae aquae resumptum mirari, & culpare, ut ab aliquibus fieri audimus, desinant tandem; nam mihi potius in votis semper fuit, Tiberim ab isto impedimento vacuum cernere. Quae enim Belisarius, necessitate dictante, incisis videlicet per Gotthos in Urbis obsidione aquaeductibus, adinvenit, ut Procopius [e] subdit, cur ea cessante, maxima cum deformitate ob occupatum alveum, nec minori incommodo, ex interrupto inter supernatem, & infernatem rivum commercio, per damna, atque pericula perdurare patiamur? Etenim, non solum

a Ubi supra *num.* 8, & 9.

b Dissertatio Tertia *num.* 1, *pag.* 129.

c Biblia Sacra *Lib.* Ecclesiastes *Cap.* 1. *ver.* 10, *Tom.* 1, *pag.* 461. Parisiis 1706, *in fol.*

d Procopii Caesariensis De Bello Gothico *Lib.* 1, *Cap.* XIX, *pag.* 352, *lit.* B. *Tom.* 1. Parisiis 1662, *in fol.*

e Procopius ubi supra.

privatis jacturis instruimur, impendia fluviatilium ejusmodi molarum, utilitatem vincere; nam iis semel absumptis, vel in praeceps, ut non raro accidit, excrescente flumine raptis, aliae non sufficiuntur; sed publica hinc inundationum Urbis damna plurimum augeri (alias etenim caussas concurrere abnuo) ex geometricis demonstrationibus patet. Retardato enim aquae cursu per ingentes illas, quibus ripae alligantur, moles, (Pilas Staffilarias Holstenius [a] in peculiari sub hoc titulo Dissertatione vocat) sequitur aquae mensuram augeri, quae e contra sublatis impedimentis majorem velocitatem aquireret, unde elevatio cessaret, ut concludit P. Castellius [b]. Illud pejus in hisce moletrinis accidit, quod in occupandis Tiberis ripis, novo invento, & non ex Belisarii imitatione peccatum fuit. Non enim Belisarius pilis staffilariis ripam impediit, sed prorsus innoxio molimine, ut verbis Procopii [c] describam, *Pro ponte* (sub Janiculo), *quem moenibus commissum dicebam modo, aptatis funibus, & ab utraque fluminis ripa validissime tentis, binos lembos colligavit, bipedali inter utrumque relicto spatio, qua majori impetu e pontis fornice aqua decurrebat. Tum duabus molis utrique lembo impositis, in medio machinam, qua molae volvi solent, suspendit. Alios continenter lenunculos ad eorum rationem, qui pone erant, connexuit, ac machinas eodem modo immisit: quae omnes ordine, profluentis aquae vi, circumactae, appositas sibi molas ciebant, & quantum Urbi opus erat molebant.*

No-

a Lucae Holstenii Dissertatio de Pila Staffilari. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* IV, *colum.* 1803. Traject. ad Rhen. &c. 1697. *in fol.*

b D. Benedetto Castelli Monaco Casinense Della Misura dell'Acque Correnti *Corollaria* XVI, *Appendice* IX, *pag.* 36. Roma 1628, *in* 4.

c Procopius ubi supra *pag.* 360. *lit.* C.

XXVIII. Nonam Anniam, sive, ut habet novus Victor, Amniam, ab Ania sive Anienis, quae ab ipso amne petebatur, dici potuisse cum Pancirollo [a] assentimur; ne alias aquaeductum extantem Victorem omisisse, & alium incertum per errorem reposuisse dicamus. Modo, ingeniosae huic Pancirolli solutioni, laudem ex deterrimae, ac monstrosae interpretationis comparatione conciliemus „ Aqua Annia ex „ Trajana promanabat, eaque per diversa Urbana „ loca, Antonino Pio, & Marco Aurelio imperatori„ bus, fuit a Lucio Annio Vero censore erogata. „ Ligorium [b] hunc esse jam sine me agnovisti. Quis enim alius paucissimis verbis tot ineptias concludere sciret?

Annia eadem cum Aniene. Pancirollus commendatus, & Ligorius exsibilatus.

XXIX. Decima Alsia, sive Alsietina, quae & Augusta, est ipsa Alsietina, cui Frontinus [c] quoque Augustae nomen tribuit, *Quae ratio moverit Augustum, pervidentissimum principem, producendi Alsietinam Aquam, quae vocatur Augusta, non satis perspicio, nullius gratiae, immo & parum salubrem.*

Alsia est ipsa Alsietina, quae & Augusta. Nardinus, & Angelonius decepti.

Hoc etiam Augustae nomen ad alium fontem pertinebat, quo Augustus, ut in ejus Breviario, in lapide Ancyrano apud Gruterum [d]. AQVAM. QVAE. MARCIA. APPELLATVR. DVPLICAVI. FONTE. NOVO. IN. RIVVM. EJVS. IMMISSO, qui postea modo in Marciam, modo in Claudiam derivabatur,

a G. Pancirolli Descriptio Urbis Romae, in Epilogo Rerum Insignium, *colum.* 382, *lit.* D. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto, *Tom.* III. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

b Haec quoque adhuc jacent in Pyrrhi Ligorii MSC. collectaneis jam commemoratis, in quibus ita legitur. „ L'acqua Annia fu dedotta dall'ae„ qua Trajana in diversi luoghi di „ Roma da Lucio Annio Vero Cen„ sore, nell' imperio d'Antonino „ Pio, e di Marco Aurelio.

c *Art.* IV, *pag.* 13, *ver.* 1; *Art.* XI, *pag.* 47, *ver.* 7. *Edit. cit.*

d Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Part.* 1, *Tom.* 1, *Clas.* Caesarum, Imperatorumque, *pag.* CCXXXII, *Tab.* IV, *Series* 1. Amstelaedami 1707, *in fol.*

batur, ut ex Frontino [a] in nostra secunda Dissertatione observavimus [b]. Imo, & aquae Virgini ab Agrippa tributum fuisse, Dio scribit [c]. *Aquam, quae Virgo vocabatur, propriis sumptibus* Agrippa *in Urbem adduxit, Augustamque nominavit*. Quod tamen non ita certum est, quin tutius asseri possit, Dionem alterum pro altero, Virginem scilicet pro Appia, quae in eodemmet agro Lucullano oriebatur accepisse, dum Virginem in nomen Augustae transiisse, primus, solusque dixit. Neque enim id tacuisset Frontinus, qui potius caussam deceptionis Dionis indicat; ait enim, aquae, quae Augusta vocata fuit, ramum in supplementum Appiae adhibitum [d], quamvis sub aliqua lacuna, quae ex iis quae subdit [e] declaratur. Unde ne a Frontino, tempore proximiori, & ratione sui muneris diligentiori, ac fideliori scriptore discedamus, Augustae nomen ad ramum Appiae relegemus, qui *Via Praenestina ad milliarium* VI, *Diverticulo sinistrorsus* ...., ita Frontinus [f], *accipit fontem, cujus Ductus usque ad Gemellas efficit rivo subterraneo passus* VI *millia* CCCLXXX. Huic ramo Augustae, cognomen *Alsietinae* perperam additum reperiri, ex glossemate, quod in Frontini contextum irrepsit, bene observat Nardinus [g]. Sed non aeque feliciter Frontinum corrigit, ubi *Intra Spem Veterem*, hoc est apud portam Majorem, aquam Appiam pervenire potuisse negat [h]. Nam si ea ratione movetur

a *Art.* XII, *pag.* 48, *ver.* 11. & *Art.* XIV, *pag.* 53, *ver.* 5. *Edit. cit.*

b Dissertatio Secunda *num.* VI, *pagin.* 73, & *seq.*

c Cassii Dionis Coccejani Historiae Romanae *Lib.* LIV, Caesar Augustus, *num.* 11, *pag.* 742. *ver.* 1. *Tom.* 1. Hamburgi 1750, *in fol.*

d *Art.* V, *pag.* 20, *ver.* 1. *Edit. cit.*

e *Art.* LXV, *pag.* 115, *ver.* 5. *Edit. citat.*

f *Art.* V, *pag.* 21, *ver.* 2. *Edit. cit.*

g Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* VIII, *Cap.* IV, *pag.* 512. Roma 1704, *in fol.*

h Nardinus *ibi* non in ea versatur sententia, ut arbitretur aquam Appiam nequivisse ad portam, quae Major

vetur (nullam enim affert) quasi illuc usque Appia ascendere non valuerit; futilis ea est, quia Frontinus locum qua pertransibat ductus, non ejus altitudinem definit; & dum illum ubique, praeter quam ad portam Capenam, subterraneum fuisse dixit, nihil absurdi est, eumdem, modo sub collibus profundius, modo sub planitie, levius depressum considerare.

Hoc idem Augustae nomen etiam ad Marciam abusive traxit Angelonius [a] ,, Quum enim ,, Agrippa ,, suo aere Marciam aquam jam deperditam in Urbem perduxisset; quae sane melior, & purior ex ,, omnibus, quae hoc tempore in ea sunt, Augustam ,, ex Augusti nomine dixit. ,, Sed ex auctoribus nobis, imo & sibi ipsi ignotis, nisi deceptum fuisse dicamus in acceptione Marciae, pro Virgine, quam, Dionem [b] sequutus, Augustam vocasse potuit. Quamquam neque haec fultura ejus sententiam satis firmat, quia Agrippa, ex Frontino [c], *Virginem ... collectam Romam perduxit*, non vero *Iterum adduxit*, ut Angelonii verba sonant.

Caerulea est pars Claudiae. Julia ductui suo nomen fecit. Ligorius deceptus.

XXX. Undecima Caerulea, est pars Claudiae, quae *Ex duobus fontibus amplissimis & speciosis, Caerulo ... & Curtio*, ut ait Frontinus [d] concipiebatur. Duodecima Julia, proprio aquaeductui nomen dedit ex Frontino;

jor appellatur, conscendere; sed tantum docet ex imperitia artificiorum ita per dimisiora loca fuisse perductam, ut omnium aquarum esset humillima; quinimo, quum id ferrent fontes, antiquitati irascitur, quo in Exquilias, quae nulla aquarum copia irrigabantur, non perduxerit.

a Francesco Angeloni Historia Augusta. Ottavio Augusto, *pag.* 11, *num.* 9. ,, Cujus haec sunt ipsa verba ,, Nè minore fu l'opera, che fra le molte, e ben grandi, fece Agrippa, riconducendo a proprie spese entro Roma l'acqua Marzia già perduta, e la migliore, e la più purgata, che di presente vi sia, e chiamolla Augusta. Roma 1641, *in fol.*

b Ubi supra.

c *Art.* x, *pag.* 45, *ver.* 1. *Edit. cit.*

d *Art.* xiv, *pag.* 52. *ver.* 9. *Edit. citat.*

tino [a], postea insignita titulo *Venocis* a Ligorio [b], qui ab homine aquam reperiente, ad aquam, nec quidem eamdem, cognomentum transtulit. *C. enim Plautio ..., ob inquisitas aquae* Appiae *venas Venocis cognomen datum est*, ut habet Frontinus [c]. Cumque alioqui, proprie loquendo, venox, *Venae indagatorem* sonet, tale nomen aquae ipsi, quae indagatur, & perquiritur attribuere, vere Ligorianum esse videtur.

Algentiana arcubus, qui Algidum spectant ferebatur. De Algido, Tusculano, Albano, ac Labicano agro differitur. Kircherius, & Gronovius culpantur.

XXXI. Decimotertio Algentianae nomen congruere poterit ductui illi ad viam Tusculanam, quod Algidum rectissime respicit, ut nostra charta ostendit *Tab. I*, nulli certe alii aquae, ni nostra arrideat conjectura, aeque bene applicandum. Algidum enim montem, illum fuisse dicimus, qui post Tusculum ad laevam Latinae viae non uno vertice protenditur, Praeneste, & Orientem aestivum versus, cui hodie s. Sylvestri coenobium, & *Rocca Priora* insident. Dividebat enim tam Algidum, quam Tusculum, quod in eodem dorso erat, ab Albano monte vallis illa intermedia, in qua Castri Molariae rudera visuntur. Nam Latina via, cujus pluries vestigia recognovi, ad latera Tusculani, & Algidi montis, & vallis jam dictae a laeva imminens ducebatur, ut ex sequenti Strabonis [d] loco a Cluverio [e] inter tot, hujus, & aliorum auctorum dicta, quae cumulat, non animadverso, innotescit, Ἐνδοτέρω δὲ τῆς κατ' αὐτὰς ὀρεινῆς, ἄλλη ῥάχις ἐστί, μεταξὺ αὐλῶνα καταλείπουσα τὸν κατὰ Ἄλγιδον ὑψηλὴ μέχρι τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους· ἐπὶ ταύτης δὴ τὸ Τοῦσκλον ἵδρυται. Intra

a *Art. IX, pag 39. ver. 4. Edit. citat.*

b In MSC. collectaneis de Aquaeductibus.

c *Art. V, pag. 14, ver. 6. Edit. cit.*

d Strabonis Rerum Geographicarum *Lib. V, pag. 365, lit.* B. *Tom. I.* Amstelaedami 1607, *in fol.*

e Philippi Cluverii Italiae Antiquae *Lib. III, Cap. II, pag. 941, Tom. II.* Lugduni Batavorum 1624, *in fol.*

Intra montana ad quae eae, Tibur scilicet, & Praeneste, *sunt conditae, aliud porrigitur montanum, & sublime dorsum, convallem relinquens inter Algidum & Albanum montem. Eo in dorso Tusculum collocatum est*. Id etiam optime comprobatur ex descripto per Livium [a] Hannibalis itinere. *Hannibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem, Ferentinatemque, & Anagninum agrum in Labicanum venit; inde Algido Tusculum petiit*. Nam a Labicano agro (hoc est, cum Holstenio [b], juxta Columnam oppidum) si per Algidum Tusculum petiit; en Algidum, uti & Tusculum, & Labicum cum toto suo agro, ad idem viae Latinae laevum latus, ut praetendimus. Quibus enim ad dextram viae Latinae, valle illa intermedia, in eodem cum monte Albano, hodie Cavo nuncupato, continuatoque vertice Algidum esse dicitur; ut P. Kircherius [c], iis iter hoc Hannibalis non rectum, ut properantis, sed in orbem, uti otio abundantis concipitur. Verum optimus P. Kircherius alium errorem in hujus excusationem fortasse adducet, nempe situm Labici ad oppidum Valmontonis, ut paullo postea se ostensurum promittit, a quo transitus sub suo Algido ad Tusculum dabatur. Quo tamen assumpto uti non potest, quia infra [d], promissi immemor, in via Praenestina atque in loco ubi nunc oppidum *Zagarolo*, *urgentibus rationibus Labicum manere* imperat. Quo etiam admisso, & Labico a dextra suae viae Labicanae ad dextram Praenestinae trans-

a T. Livii *Lib.* XXVI, *Cap.* IX. Annibal moenia Urbis contemplatur, *pag.* 325, *ver.* 19, in usum Delphini *Tom.* II. Parisiis 1679, *in* 4.

b Lucae Holstenii in Italiam Antiquam Philippi Cluverii Annotationes *pag.* 194, Romae 1666, *in* 8.

c Athanasii Kircheri Vetus & Novum Latium *Lib.* II, *Part.* I, *Cap.* III, *pag.* 37, & *Part.* II, *Cap.* IV, *pag.* 71, Amstelaedami 1671, *in fol.*

d Ubi supra *Part.* IV, *Cap.* II, *pag.* 120. *Edit. cit.*

DISSERTATIO TERTIA

translato, adhuc iter Hannibalis ad sinistram Latinae per Algidum fuerit; unde Algidi dorsum cum Tusculano non vero cum Albano monte continuari recte ex Strabone [a] percepimus. Utque aliquid de vero Labici situ, ultra Holstenii [b] auctoritatem, illud ad oppidum Columnam reponentis, degustemus; afferam hic e meis ad opus quod meditor de agro Suburbano adversariis, exemplar sequentis lapidis ibi nuper reperti, & in muro vineae de Lazarinis hodie infixi; ex quo, nedum ipse veteris oppidi situs patet; sed insuper, cur eadem milliariorum xv distantia, quam Strabo [c] Labico attribuit, Antoninus in Itinerario [d], & Tabula Peutingeriana [e] AD QVINTANAS adnotent, manifestum fit. Iidem enim

D . M
PARTHENIO . ARCARIO
REI . PVBLICAE
LAVICANORVM
QVINTANENSIVM [f]

ex hoc perquam insigni marmore, LAVICANI, ac QVINTANENSES, ut illis tandem P. Athanasius Kircherius [g] sedem certam, & mansuram statuat.

Quid

a Ex nupero testimonio prolato.

b Ubi supra.

c Strabonis Rerum Geographicarum *Lib.* v, Italia, *pag.* 362, *lit.* B. *Tom.* I. Amstelaedami 1707, *in fol.*

d Antonini Augusti Itinerarium, Lavicana, *pag.* 304. Curante Petro Wesselingio. Amstelaedami 1735, *in* 4.

e Peutingeriana Tabula Itineraria, *Segmentum* v. Cura Francisci Christophori de Scheyb. Vindobonae 1753, *in fol.*

f Hanc eandem inscriptionem edebat quoque Fabrettus *Cap.* VII suarum *Inscriptionum Antiquarum pag.* 540, *colum.* 2, *num.* 388. Romae 1699. *in fol.* Eodem vero in Capite, *pag.* 499, *colum.* 1, *numer.* 31, aliam posuerat inscriptionem, quae de agris Quintanensibus erat. Ea vero est ejusmodi

Ex predis Quintanesib
Agathyrsus Aug Lib

g Athanasii Kircheri Vetus, & Novum Latium, *Lib.* II, *Part.* IV, *Cap.* II, *pag.* 120, *colum.* I. Amstelaedami 1671, *in fol.*

Quid tandem agemus de Gronovio [a], qui locum praeallatum Livii, integrum quidem, & rectum, se emendare jactans, mire haec omnia agitat, ut deinde pro *Algido*, *Pedum*, nedum Livio [b], sed Silio [c] contradicente, nullaque similitudine reponat? O quam foecundam dicteriorum, & scommatum segetem colligeret hinc tot probris dilaceratus Marcus ille Meibomius, unde suum antagonistam [d] vicissim impeteret, & *Pedo* isti tam inopportuno oppederet! Nos equidem talibus parcentes, te, aliosque succincte monebimus, in tribus gravissimis Gronovium falli. Primo in stricta ubique acceptione τοῦ *Algidi* pro oppidulo cognomine, ad radices sui montis in via Latina jacente; quod

a Jacobi Gronovii Epistolae in quibus multa Titi Livii loca geographica emendantur &c. *Epist.* Willelmo Goesio, *pag.* 28. Amstelaedami 1678, *in* 8. Sex epistolas ad aliquos doctrina praestantes viros scripserat Jacobus Gronovius, quibus geographica quaedam Titi Livii loca emendare studuerat. His literis a Fabretto perlectis., & ea praesertim quae ad Goesium est data, ipsi quae in ea praecipiuntur de oppido Algido, & de Tusculano, Labicano, Albanoque agro videbantur a veritate omnino aliena. Quocirca contra illius praeceptionem non multa, sed aspere, & subrustice Fabrettus hoc in loco agere, & docere coepit. Hinc litterarium dissidium inter Gronovium, & Fabrettum exarsit. Gronovius enim aeque inurbane agendo reposuit opusculo, qui inscribitur „ Jacobi Gronovii „ Responsio ad Cavillationes Raphaelis Fabretti. Lugduni Batavorum 1685, *in* 8. „ Quo quidem opusculo quum bilis Fabretto vehementius exarsisset, factum est, ut respondendo scommatibus & dicteriis vel multis Gronovium impeteret, in eamque rem comparaverit libellum, quem inscripsit „ Jasithei „ ad Grunnovium Apologema, in „ ejusque Titivillitia, sive Somnia „ de Tito Livio Animadversiones. „ Neapoli apud Novellum de Bonis „ 1686, *in* 4. „

b T. Livii *Lib.* XXVI, *Cap.* IX Annibal moenia Urbis contemplatur, *pag.* 325, *ver.* 16, *Tom.* II in usum Delphini. Parisiis 1679, *in* 4.

c C. Silii Italici De Bello Punico Secundo *Lib.* XII, *pag.* 410, *ver.* 534, ex Christophori Cellarii recensione. Lipsiae 1695, *in* 12.

d Librum, quem inscripserat de Fabrica Triremium, Amstelaedami ediderat Marcus Meibomius. Hic Liber quum ad Costantinum Opelium esset perlatus, ab eoque, ut ipse scribit, suam sententiam amicus per epistolam sciscitaretur, Opelius rescribendo acri stilo Meibomium dilaceravit. Utriusque lucubratio reperitur *colum.* 569, & 685 in Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* XII. Lugd. Batavor. &c. 1699, *in fol.*

DISSERTATIO TERTIA

quod tamen idem Livius, omnibus in locis per Gronovium [a] allatis, non de ipso oppido Algidi intelligi permittit, sed de monte aut dorso ejusdem, non modicam extensionem habente; itaut haud temere a Silio [b] in eadem itineris Hannibalici descriptione pluralitatis nomine vocetur

. . . *nec amoena retentant*
Algida . . .

Tot enim, poetica praesertim figura loquendi; Silio poetae montes, quot vertices unius licet montis videri potuerunt. Fallitur iterum Gronovius [c], dum insulse quoad alios ex Strabonis [d], ut credit, sed male explicati sententia; perridicule vero quoad nos, quibus magis quam Gronovio domus sua, loca isthaec nota sunt, inter Albanum hinc montem, & Tusculi inde, atque Algidi juga, vallem illam profundam, & per plura passuum millia protensam, aperiri inficiatur; & gigantea machinatione vallem claudit, & continente tractu ab urbe Tusculo ab Albanum montem aggerem stupendum, ut minus xxv stadiorum, per otium ducit; & tamen ex Strabone ipso non obscure disjunctio utriusque verticis, convalle mediante, colligitur, iis verbis, praedictis proximis, συνεχῆ δ' ἐστὶ καὶ τὰ τῷ Ἀλβανῷ ὄρει ὑποπίπτοντα. *Huic*, Tusculo, *continenter adjacent partes ad Albanum montem inclinantes.* Fallitur [e] demum, dum locum Strabonis, de derivatione viae Latinae, alias [f] expensum, *Incipit Latina a via Appia ad sinistram, ab ea prope Romam deflectens, ac super montem Tusculanum tran-*

a Ubi supra *pag.* 24, *&* *seq.*
b Ubi supra, *ver.* 536, *&* *seq.*
c Ubi supra *pag.* 26.
d Strabonis Rerum Geographicarum *Lib.* v, *pag.* 365, *lit.* C, *Tom.* I. Amstelaedami 1707, *in fol.*
e Ubi supra *pag.* 27.
f Dissertatio Prima *numer.* XIX *pag.* 22.

transit inter Tusculum urbem ac montem Albanum[a], ut ad suam thesim accomodet, grammatice, sicceque de transcensu verticis Tusculani interpretatur; quod nos πραγματικῇ ἀληθείᾳ, de ea, quam diximus, sublimi ad latera collis Tusculani viae Latinae conscensione exponimus, & loco ipso adjuvante opiniosis hujusmodi ostendemus.

Ciminia eadem cum Sabatina. Pancirollus deceptus.

XXXII. Romanis aquaeductibus Ciminiam aquam, quae P. Victoris decimaquarta est, quomodo applicare possimus, ne mente quidem concipere scirem, nisi eamdem cum Sabatina conjungendo, ut summo viro Fulvio Ursino placuisse vidi, in margine Aldini codicis anno MDXIIX Venetiis impressi; cujus mihi eruditione, vitaeque genere eximius Abbas Michael Angelus Riccius copiam fecit; ubi *Ciminia*, vel *Sabatina*, proprio chirographo adnotavit. Non quod Ciminum lacum, alium a Sabate non agnoscam, tam apud Strabonem[b], quam apud Silium[c], in locis a Cluverio[d] allatis; sed quia, vel locorum vicinitas Victorem, & auctorem Notitiae, saeculo non admodum erudito, fefellit; vel saltus Cimini amplitudo, a T. Livio[e] summopere magnificata, Sabatium quoque lacum comprehendebat.

Pancirollus[f] denominationem deducit *a Cyminia* *Syl-*

Z 2

a Strabonis Rerum Geographicarum *Lib.* V, *pag.* 362, *lit.* A. *Tom.* I. *Edit. cit.*

b Strabo ubi supra *pag.* 346, *& seq.* *lit.* B.

c C. Silii Italici De Bello Punico Secundo *Lib.* VIII, *pag.* 281, *ver.* 492. Lipsiae 1695, *in* 12.

d Philippi Cluverii Italiae Antiquae *Lib.* II, *Cap.* III, *pag.* 560, *Tom.* I. Lugduni Batavorum 1624, *in fol.*

e T. Livii *Lib.* IX, *Cap.* XXXVI Ciminia Silva intrata, *pag.* 776, *ver.* 20, in usum Delphini *Tom.* II. Parisiis 1682, *in* 4.

f Guidi Pancirolli Descriptio Urbis Romae in Epilogo Rerum insignium, §. Aquae, *colum.* 384, *numer.* 12. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto *Tom.* III. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

sylva prope agrum Tusculanum, de qua Plinius [a]. Unde eamdem esse potuisse cum Algentiana, in spem erecti fuimus; sed clarissimum virum defectu interpunctionis sui codicis lapsum credimus; quae enim tanquam diversis locis posita Plinius separat, iste divisionis nota sublata, forte conjunxit. Haec namque sunt Plinii verba, *Ad aras Mucias in Vejente, & apud Tusculanum, & in silva Ciminia loca sunt, in quibus in terram depacta non extrahuntur.*

Sabatina in Alsietinam immissa.

XXXIII. Decimamquintam Sabatinam, eam aquam fuisse conjicimus ex Frontino [b], quae ex ipso Sabate lacu derivata, in Alsietinam circa Carejas immittebatur. Textus cum aliquo levi mendo ita se habet. *Alsietinae conceptionis modus nec in Commentariis adscriptus est, nec in re praesenti certus inveniri potuit; cum ex Lacu Alsietino, & deinde circa Carejas ex Sabatino, quantum Aquarii temperaverunt, habet non plus quinariis duobus millibus.*

Aurelia eadem ac Trajana. Septimiana ad thermas Severianas acta. Nardinus notatus.

XXXIV. Decimasexta Aurelia, eadem ac Trajana dicenda est; quia Trajana ista longo spatio secus viam Aureliam Romam deferebatur, ut jam ostendimus [c]. Decimamseptimam Septimianam, a principali aliquo ductu ad novos usus tractam, & denominatam putat Nardi-

a C. Plinii Naturalis Historiae *Lib.* II, *Cap.* XCVI, *Sect.* XCVIII, *pag.* 242, *ver.* 19, in usum Delphini *Tom.* I. Parisiis 1685, *in* 4. At hic Plinius non scribit Ciminiam Silvam esse ad agrum Tusculanum; sed tantum in Ciminia silva loca quaedam esse, in quibus quae in terram sunt depacta non extrahuntur. Cognoscimus vero ex Livii testimonio, nuper prolato, Ciminiam silvam in Etruria esse statuendam, & quidem prope Viterbium. Canit etiam Virgilius *Lib.* VII, *ver.* 697. *Et Cimini cum monte Lacus*, qui mons, quique lacus postulat contextus, ut sint quem dicimus *Monte di Viterbo*, & *Lago di Ronciglione*.

b *Art.* LXXI, *pag.* 128, *ver.* 5. *Edit. cit.* Ita quidem ex codice, quo Fabrettus utebatur. At a Poleno hic locus ita emendatur „ Cum ex Lacu „ Alsietino, & deinde circa Care- „ jas ex Sabatino, quantum Aquarii „ temperaverunt, *habeat*. Alsietina „ erogat Quinarias CCCLXXXXII. „

c Dissertatione Prima *numer.* XIX, *pag.* 44, *& seq.*

dinus [a]. Sed nos minutam hujusmodi enumerationem secundarum, caducarumque, ut ita dicam, aquarum a Victore excludimus; cum caeterae omnes, vel proprios aquaeductus habuerint, vel proprium nactae nomen, eorum pars magna fuerint. Vanitatis enim notam merito incurrisset, qui aquae ex propinquo castello deductae, nomen suum relinquere cogitasset.

Thermas Severianas a Septimio Severo nuncupatas, ut Spartianus [b] refert, in prima Regione portae Capenae, quae longe extra Urbem, comprehenso Almone fluviolo, & vico Camoenarum exporrigebatur, Victor [c], & Notitia [d] concorditer describunt. Unde conjectare licet, aquam XIII ex nostris, quae ab Appiae dorso versus hanc Regionem ferebatur, Septimianam, quam quaerimus, forsan dictam. Quod eo probabilius se habet, quo illum tantum ductum sine nomine, & sine auctore ex praemissis comperimus.

Severiana eadem cum aqua Septimii Severi, vel Severi Alexandri. Antoniniana ductui Marciae accessit. Kircherius deceptus.

XXXV. Decimaoctava Severiana (postquam synonymia Victorem abundare vidimus) alio nomine eamdem aquam sive Septimii Severi, sive Severi Alexandri, significare potuit. Decimamnonam Antoninianam aquam Marciae ductui accessisse, ostendit inscriptio quam in Prima Dissertatione attulimus [e], ad arcum, sub quo olim via Collatina indubie transibat, hodie viae recenti Tiburtinae (nam vetus ad meridionale latus

a Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* VIII, *Cap.* IV, *pag.* 419. Roma 1704, *in* 4.

b Aelii Spartiani, Severus Imperator, *pag.* 71, *lit.* D. Inter Historiae Augustae Scriptores. Parisiis 1620, *in fol.*

c P. Victoris de Regionibus Urbis Romae Liber, Prima Regio *colum.* 37, *lit.* C. In Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio congesto, *Tom.* III. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

d Descriptio Urbis Romae, incerto Auctore, qui vixit sub Honorio, aut Valentiniano III, Regio I, *pag.* 128, edita cum Notitia Dignitatum Imperii a Philippo Labbaeo, Parisiis 1651, *in* 12.

e Dissertatione Prima *num.* VIII, *pag.* 17.

latus Castri Praetorii, ut diximus, protenditur) inservientem.

P. Athanasius Kircherius [a], auctorem hujusce perductionis, & inscriptionis facit M. Aurelium Antoninum Antonini Pii filium; qui etiam Antonini Pii inscriptionem de refectis Claudiae, & Anienis Novae ductibus ad portam Majorem citat [b]. Sed cave ab utroque dicto, nam tertia inscriptio ad portam Majorem, quam de Antonino vult intelligi, est T. Vespasiani, in hanc sententiam exsculpta.

IMP.T.CAESAR.DIVI.F.VESPASIANVS.AVGV.
STVS.PONTIFEX.MAXIMVS.TRIBVNIC
POTESTATE.X.IMPERATOR.XVII.PATER.PA.
TRIAE.CENSOR.COS.VIII
AQVAS.CVRTIAM.ET.CAERVLEAM.PERDV.
CTAS.A.DIVO.CLAVDIO.ET.POSTEA
A.DIVO.VESPASIANO.PATRE.SVO.VRBI.RESTITVTAS.CVM
A.CAPITE.AQVARVM.A.SOLO.VETVSTATE.DILAPSAE
ESSENT.NOVA.FORMA.REDVCENDAS.SVA.IMPENSA
CVRAVIT

Alia vero in arcu ad viam Collatinam, procul dubio ad Caracallam Severi filium pertinet. Commune equidem utrique nomen M. AVRELII. ANTONINI cum adjectis titulis PII. FELICIS. AVG. PARTHICI. MAXIMI fuit; sed titulus BRITTANNICI. MAXIMI Caracallae unice convenit. Et ita similibus prorsus titulis honestatur in sequenti inscriptione apud Gruterum [c].

IMP.

a Athanasii Kircheri Vetus, & Novum Latium *Lib.* IV, *Part.* II, *Cap.* VII, *pag.* 208. Amstelaedami 1671, *in fol.*

b Ubi supra *Lib.* II, *Part.* I, *Cap.* I, *pag.* 31. *Edit. cit.*

c Jani Gruteri Corpus Inscriptionum *Tom.* I, *Part.* I, *Class.* Operum Publicorum, *pag.* CLI, *num.* 4. Amstelaedami 1697, *in fol.* Ubi in secundo versu non Antoninus, ut Fabrettus, sed legitur Antonius.

IMP. CAESAR. M. AVRE
LIVS. ANTONINVS. PIVS. FE
LIX. AVG. PARTHICVS. MAX
BRITANNICVS. MAX. P. M. P. P
COS. III. DES. IIII.
VIAM. INVNDATIONE. AQVAE
INTERRVPTAM. RESTITVIT

In qua, consulatus quarti designatio praeterea in Antoninum Pii filium non cadit; nam is tertio tantum consul reperitur, & eo anno, quo obitus ejus contigit, quove tertio pariter consul inscribitur in nummis apud Occonem[a] sub TRIB. POT. XXXIIII. Nondum designatio in annum sequentem assumi poterat, cum haec nonnisi ad finem vergente anno usurpetur; ipse autem mense Martio diem clauserit, ut ex Dionis[b] excerptis, & communiter ex Fastis notum est. Brevi, adeo tritum hoc est ex frequentia nummorum cum hoc *Britannici* titulo, quorum apud Occonem[c] ultra XL. videbis; ut apud eruditos, Caracalla Britannici nomine signari soleat, quo a Pii filio, & Heliogabalo distinguatur. Si vero postules, unde Antoniniana haec aqua a rivo Appiae deduci potuerit, & quomodo per opus arcuatum ad hippodromum Caracallae in via Appia, & inde rursus per Latinam in thermas Antonianas deveniret, ut ἀπάνυ Ligorius[d] intrepide firmat,

ni-

a Imperatorum Romanorum Numismata ab Adolfo Occone congesta, illustrata a Francisco Mediobarbo Birago, & expurgata a Philippo Argelato, *pag.* 205, & *seq.* Mediolani 1730, *in fol.*

b Dionis Historiae Romanae *Lib.* LXXI, M. Anton. Philos. XVII, *pag.* 1197, *ver.* 23, *Tom.* II. Amburgi 1752, *in fol.*

c Ubi supra.

d In MSC. Collectaneis de Aquaeductibus.

DISSERTATIO TERTIA

. . . . *nihilo plus agas,*
Quam si des operam, ut cum ratione insanias [a].

Alexandrina primum a Severo Alexandro perducta, deinde a Sixto v. Anio Novus, & Vetus inter Frontinianos ductus recensentur. Albudina est pars Claudiae. Crabra eadem cum Damnata.

XXXVI. Vigesima. De Alexandrina aqua, integram nostram Dissertationem perlegere poteris; quae, ni fallimur, evincit, hanc eandem esse aquam, proprio ductu, atque insigni opere arcuato a Severo Alexandro Caesare, & postea a Sixto v pontifice maximo, alio quamvis itinere, Romam devectam. Ex quatuor sequentibus, quae in novo Victoris [b] codice reperiuntur. Vigesimaprima Anio Novus, & Vigesimasecunda Anio Vetus, sunt ex ipsis IX ductibus Frontinianis. Vigesimatertia Albudina Claudiae pars fuit, ut ex Frontini [c] sequentibus verbis patet, *Accipit*, Claudia, *& eum fontem qui vocatur Albudinus, tantae bonitatis, ut Marciae quoque adjutorio, quotiens opus est, ita sufficiat, ut adjectione sui nihil ex qualitate ejus mutet*. Vigesimaquarta Crabra demum eadem cum Damnata fuit, ut supra [d] plene ratiocinati sumus.

Setina eadem quae Alsietina; Ausfeja ac Marcia.

XXXVII. Notitia Imperii [e] nil novi affert ultra jam dicta, praeter nomen nescio cujus aquae Setinae, quam satis bona conjectura Nardinus [f] opinatur errore alicujus imperiti librarii, diviso Alsietinae nomine confictam, *Alsiam*, & *Setinam*, *pro Alsietina* reponendo; aliudque, Ausejae, quae vetus Marciae appellatio

a P. Terentii Afri, Eunucus *Act.* I, *Scen.* I, *ver.* 18, *pag.* 237, *Tom.* I. Hagae-Comitum 1726, *in* 4.

b Juxta Codicem, quem novum Fabrettus dicit, enumerantur quatuor, & viginti aquae apud P. Victorem de Regionibus Urbis, qui *Tom.* III, & *colum.* 51 editus est in suo Thesauro Antiquitatum Romanarum a Joanne Georgio Graevio. Traject. ad Rhen. &c. 1696, *in fol.*

c *Art.* XIV, *pag.* 53, *ver.* 2. *Edit. cit.*

d Dissertatione Tertia *numer.* XI, *pag.* 144.

e Descriptio Urbis Romae; incerto Auctore, qui vixit sub Honorio, aut Valentiniano III, *pag.* 145, edita cum Notitia Dignitatum Imperii Romani a Philippo Labbaeo. Parisiis 1651, *in* 12.

f Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* VIII, *Cap.* XV, *pag.* 520. Roma 1704, *in* 4.

tio fuit, juxta Plinium[a], *Vocabatur haec*, Marcia, *quondam Anfeja, fons autem ipse Pitonia*.

Aliqua de aquis, quae in ipso Urbano solo erumpunt. Nardinus, & Ligorius reprehensi.

XXXVIII. Non indictae abibunt, nonnullae, quae adhuc e vetustate remanere creduntur, subterraneae prorsus aquarum Formae; altera inter ecclesias sanctae Anastasiae in Circo, & s. Georgii in Velabro se ostendens, & statim in Cloacae Maximae specum ibi proximum illabens; altera sub aedibus Grimanorum ad Quirinalem; tertia denique non longe fluens, in puteo pharmacopolii sub signo Regis Mithridatis, in via B. Virginis Constantinopolitanae, quam eamdem esse dicunt cum ea, quae ad plateam Ulmi sub officina tinctoria visitur, & incerto exitu versus Occidentem, & Tiberim fertur. Omnes autem istas, tamquam Romanae in his ductibus magnificentiae subdititium opus, a familia aquaeductuum, de quibus loquimur, submovendas censemus; tum ex modica, eaque inconstanti qua instruuntur aquae copia, quam incongruum est e longinquo advectam opinari, dum aquosum, herbidumque solum circa Urbem, atque in ipsa Urbe, neque aquarum inopem experimur; & plana praesertim sub collibus loca, venis etiam cessantibus, percolata, & penetrante aqua pluvia, frequenter in hac caeli temperie decidua, variis laticibus scatere, minime mirum esse potest; tum etiam ex humili, atque abjecta structura, prae illa quam in nostris aquaeductibus suspicimus; unde propius est, ut rivos hosce, inglorio humore latentes repere sinas, quam quod eisdem

a C. Plinii Naturalis Historiae *Lib.* xxxi, *Cap.* iii, *Sect.* xxiv, *pag.* 791, *vers.* 10, in usum Delphini *Tom.* iv. Parisiis 1685, *in* 4. Caeterum de aqua Aufeja in prolata Urbis Romae Descriptione, ne hilum quidem, etsi Fabrettus in ea fuisse recensitam innuere videtur.

DISSERTATIO TERTIA

. . . . . . *des nominis hujus honorem* [a].
Si quid enim ex antiquo jactant, non propterea ad praecipuas aquas referendae sunt, sed ad urbanos fontes, olim Urbem, vel suburbia irrorantes, de quibus Galenum, meminisse vidimus [b]. Ex horum numero Petronia aqua in Campo Martio fuit, de qua ita Festus [c]. *Petronia amnis est in Tiberim profluens quam magistratus auspicato transeunt, cum in campo quid agere volunt, quod genus auspicii perenne vocatur. Amnem autem feminine antiqui enunciabant.* Itemque Mercurii aqua prope portam Capenam (decursui ejus, quae sub sancta Anastasia, ex nostra de porta Capena traditione, proxima.) Ovidio [d] memorata,

Est aqua Mercurii portae vicina Capenae:
Si juvat expertis credere, numen habet.

Vel demum Juturnae, Pici & Fauni, aut Lupercalis fons, aliaeve, quas Nardinus [e] congerit.

Deliciolum nostrum Ligorius [f], ut cum eo Dissertationem, simulque librum jucunde claudamus, inviso, seu invito Festo, Petroniae amni cursum, atque etymon, ita dare voluit ,, Petronia, & Petronius dici- ,, tur fons, sive fluentum, qui in Tiberim se immit- ,, tit; atque is putatur, qui ad radices Palatini col- ,, lis

a Q. Horatii Flacci Satirarum *Lib.* I, *Sat.* IV, *ver.* 44, *pag.* 548, *Tom.* II in usum Delphini. Parisiis 1691, *in* 4.

b Dissertatione Secunda, *num.* XVI, *pag.* 100.

c Sexti Pompei Festi de Significatione Verborum *Lib.* XIV, *pag.* 351, *ver.* 10, in usum Delphini. Lutetiae Parisiorum 1681, *in* 4.

d P. Ovidii Nasonis Fastorum *Lib.* V, *pag.* 644, *ver.* 13, in usum Delphini *Tom.* III. Lugduni 1689, *in* 4.

e Roma Antica di Famiano Nardini *Lib.* VIII, *Cap.* IV, *pag.* 511. Roma 1704, *in* 4.

f In Collectaneis MSC. *lit.* P. ,, Petronia, & Petronio. E' nome di ,, fonte, e di picciolo fiumetto, che ,, corre nel Tevere; e si stima, che ,, sia quel rivo bello, e chiaro, che ,, viene dalle radici del colle Pala- ,, tino, e si dice la fonte di s. Gior- ,, gio, dalla chiesa vicina, che vi è ,, edificata. Fu detta Petronia dal ,, nascere sotto della pietra. ,,

„ lis emergit; diciturque ex proxima eccleſia fons „ s. Georgii. Appellatur autem Petronia, quoniam „ ad petram erumpebat. „ Alibi, ut inventiunculis abundabat, *Fontem iſtum ad s. Georgium, putavit eſſe fontem Euripi, qui in Circo maximo fluebat*, ſi Holſtenio [a] illum referenti credimus; nam ubi hoc dicat, in tanta ejus librorum farragine perquirere, operae pretium eſſe minime duxi; quaſi tenuis haec venula, foſſae decem pedibus profundae, totidem latae, ut Dionyſius [b] eam deſcribit, milliariſque propemodum ſpatii implendae, ſufficere poſſet; dum Agrippae euripo, cui ipſa nomen dedit, ccccLx quinarias aquae Virginis datas legimus in Frontino [c].

Nardinus [d] ex eodem Ligorio affert, aquam fontis ad plateam Matthaejorum, aereis puerorum, teſtudinum, & delphinum ſignis ſpectandi, ab Auguſto ad uſum alterius euripi ad circum Flaminium olim deductam. Sed hujus deceptio evidens eſt; nam Ligorium non de aqua illius fontis, quae in ſummo ſaliente Sixtina, ſeu Felix; in quatuor autem minoribus fiſtulis ex ore delphinorum prodeuntibus, Virgo eſt; ſed de alia quam diximus ſub officina tinctoris, aedibus Matthaejis ex alio latere occidentali, via tantum dirimente proxima, loquutum fuiſſe, quolibet pignore certaverim. Hujus enim gratia, quae antiqua, nec injuria, creditur, ſuum quoque euripum excogitaſſe Ligorium, veriſimile eſt; cur enim huic obſtet Nardini obſervatio, circum videlicet Flaminium nullo eu-

a Lucae Holſtenii Annotationes in Abrahami Ortelii Theſaurum Geographicum, *Ver.* Juturna, *pag.* 101. Romae 1666, *in* 8.

b Dionyſii Halicarnaſſenſis Antiquitatum Romanarum *Lib.* III, *pag.* 192. *num.* LXVIII, *ver.* 15, *Tom.* I, Oxoniae 1704, *in fol.*

c *Art.* LXXXIV, *pag.* 154, *ver.* 9. *Edit. citat.*

d Roma Antica di Famiano Nardini, *Lib.* VI, *Cap.* II, *pag.* 331. Roma 1704, *in* 4.

ripo circundatum reperiri? Nec enim, juxta vetus adagium, haec curat Hippoclides; non adeo, inquam, morosus, & de veritate anxius est Ligorius, qui se solum sibi sufficere semper professus est, ut secum summo jure agere debeamus. Matthaejum autem fontem XXXVI pedibus aqua hac Fullonica sublimiorem, non incognitas aquas, sed Virginem, & Felicem, ut diximus, fundere, turpiter ac pueriliter Nardinus ignoravit, qui dum alterum carpere credit, sibi ipsi turbas, & lites concivit; iterumque [a] in easdem tenebras recidisse videtur, dubitans adhuc, an aqua fontis Matthaejorum, Petronia dicenda sit; quod cordato homini, harum praesertim rerum studiis vacanti, ne quidem in mentem cadere debuisset.

Ohe jam satis est, ohe libelle,

prolixa lectione lassus, occines mihi cum Martiale tuo [b]. Rivos ergo claudere tempus est, totaque, quam ad dicendum abundanter sumpsimus, aqua exhausta, tandem ex fori lege sileamus. Tu amice longum vale. Dabam ex Museo, V. Kalendas Octobris. AERA CHRISTI MDCLXXIX.

INDEX

a Ubi supra *Cap.* VII, *pag.* 365.

b M. Val. Martialis Epigrammatum *Lib.* IV, *Epigram.* XCI, *ver.* 1, *pag.* 248, in usum Delphini. Parisiis 1680, *in* 4.

3. *Alia, sub ipso silice Viæ Collatinæ.*
4. *Alia ad Viam Collatinam in Fundo* di Boccaleone.
5. *Rudera Pagi, seu Vici ad Viam Prænestinam.*
6. *Alia, ad Viam Labicanam.*
7. *Alia ad Viam Latinam, Pagi forsan Lemonii.*
8. *Alia ulterioris Pagi ad eamdem Viam in Fundo* di Sette
9. *Alia ad Viam Appiam Vici forsan Camœnarum.*
10. *Alia ulterioris Pagi ad eamdem Viam in Fundo* di Sta
11. *Alia Pagi, seu Vici ad Viam Ardeatinam.*
12. *Vicus Alexandri Via Ostiensi.*
13. *Navale, & Emporium ad Tiberim, sub Aventino.*
14. *Ædicula SS. Cyri, & Joannis Via Portuensi.*
15. *Vestigia Ductus Anionis veteris, sive specus Octaviani.*
16. *Concursus Viæ Asinariæ cum latina inter* II. & III.

ripo circundatum reperiri? Nec enim, juxta vetus adagium, haec curat Hippoclides; non adeo, inquam, morosus, & de veritate anxius est Ligorius, qui se solum sibi sufficere semper professus est, ut secum summo jure agere debeamus. Matthaejum autem fontem XXXVI pedibus aqua hac Fullonica sublimiorem, non incognitas aquas, sed Virginem, & Felicem, ut diximus, fundere, turpiter ac pueriliter Nardinus ignoravit, qui dum alterum carpere credit, sibi ipsi turbas, & lites concivit; iterumque [a] in easdem tenebras recidisse videtur, dubitans adhuc, an aqua fontis Matthaejorum, Petronia dicenda sit; quod cordato homini, harum praesertim rerum studiis vacanti, ne quidem in mentem cadere debuisset.

Ohe jam satis est, ohe libelle,

prolixa lectione lassus, occines mihi cum Martiale tuo [b]. Rivos ergo claudere tempus est, totaque, quam ad dicendum abundanter sumpsimus, aqua exhausta, tandem ex fori lege sileamus. Tu amice longum vale. Dabam ex Museo, V. Kalendas Octobris. AERA CHRISTI MDCLXXIX.

INDEX

a Ubi supra *Cap.* VII, *pag.* 365.

b M. Val. Martialis Epigrammatum *Lib.* IV, *Epigram.* XCI, *ver.* 1, *pag.* 248, in usum Delphini. Parisiis 1680, *in* 4.

2. *Alia ad ripam*

3. *Alia, sub ipso silice Viæ Collatinæ.*

4. *Alia ad Viam Collatinam in Fundo* di Boccaleone.

5. *Rudera Pagi, seu Vici ad Viam Prænestinam.*

6. *Alia, ad Viam Labicanam.*

7. *Alia ad Viam Latinam, Pagi forsan Lemonii.*

8. *Alia ulterioris Pagi ad eamdem Viam in Fundo* di Sette

9. *Alia ad Viam Appiam Vici forsan Camœnarum.*

10. *Alia ulterioris Pagi ad eamdem Viam in Fundo* di Sta

11. *Alia Pagi, seu Vici ad Viam Ardeatinam.*

12. *Vicus Alexandri Via Ostiensi.*

13. *Navale, & Emporium ad Tiberim, sub Aventino.*

14. *Ædicula SS. Cyri, & Joannis Via Portuensi.*

15. *Vestigia Ductus Anionis veteris, sive specus Octaviani.*

16. *Concursus Viæ Asinariæ cum latina inter* II. & III.

TIBERIS FL
VIA FLAMINIA
Fossæ Traianæ vestigium
VIA TRIVMPHALIS
Sep. Hadriani
VIA AVRELIA NOVA
Thermæ
Alexandri
M.Capi
tolinus
VIA
AVRELIA
V.VITELLIA
M.Auen
tinus
navale
M.Testaceus
VIA PORTVENSIS
VIA OSTIENSIS
Almo
T.S.Pauli.

C. IVLI · CAESA
C · BICOLEI RVFI
SQVATERIAN
AQVA · VNA

MVI
AQVAE

C · IVLI · HYMETI
AVFIDIANO
AQVAE DVAE
AB HORA SECVNDA
A D HORAM SEXTAM

C · IVLI · CAESAR
C · BICOLEI ·
AQV
SEX
OCCA

AVGVSTI L THYRSI
QVAE DECEM DVAE
VDA AD HORAM
QVARTO

INDEX RERUM.

A

An-

B

C

G

Grae-

L

M

Ma-

Men-

N

T

Z